

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

Patmowt'iwn hayoc' i skzbanê ašxarhi minč'ew c'am tea□n 1784

yorineal i hajr Mixajel Wardapete Č'amč'ean

1784

Kapitel 51 - 60

urn:nbn:de:hbz:5:1-9588

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Ը :

Յաղափա թիւրեւոյ արշալուայ երրորդի, և վաղարշալուայ երրորդի,
և և խոսրովու երրորդի. և բաժանելոյ աշխարհին
հայոց յերկուսս արտախն՝ ընդ հարկապահոս
յոանայ և պարսից :

386

Տեսեալ մեծին թէոդոսի զվտարանցել թիւրացն
հայոց՝ խորհեցաւ կացուցանել զերկուս թագա-
ւորս . զի եթէ մին զլուսն ամբարձցէ, միւսն ոչ
միաբանեսցի ընդ նմա . և անմիաբանութի նց լիցի առիթ
կալոց միումն ի հաւատարմութի : Եւ յուր խորհրդով թագա-
ւորեցոյց զերկուս որդիսն պապայ զարշակ և զվաղարշակ,
որք էին ի կոստանդինուպօլիս իբրեւ ի պատանդի . և էին
դեռ ևս ի հասակի մանկութե :

(1)

Եւ իւր պահեալ ապա թէոդոսի զմայր նց զղարմանդուխտ
որ էր ի կայսերական քաղաքէ անտի, արձակեաց զնա հան-
դերձ բազում զօրօք, և հաւատարիմ և իմաստուն արամբք
և վերակացոճօք, լինել նց օգնական և առաջնորդ՝ ոչ միայն
ի մարտս պատերազմի, այլ և ի խորհուրդս կառավարութե
և խաղաղութե :

Իբրեւ եկին արշակ և վաղարշակ յաշխարհս հայոց, տեսեալ
զօրացն յունաց՝ թէ պարսիկք պատրուակաւ օգնականութի
առաքելոյ վարադրատայ՝ տիրեալ են Յին, մարտ եղին ը-
նդ, և վանեցին անտի . նոյնպէս և ը այլ թշնամիս և ընդ
ապստամբս պատերազմեալ՝ տիրեցին բոլոր Յին . և հաս-
տատեցին զթագաւորութի երկուց եղբարցն : Եւ ըշակ բնա-
կեցաւ ի դուշին . և ետա իւր կին զդուստր բարիկ իշխա-
նին, որ էր նահապետ սիւնեաց : Եւ վաղարշակ բնակե-
ցաւ յեկեղեաց գաւառ ի քաղաքն երիզայ . և ետա ի կնուի
զդուստր սահակայ ասպետի բազրատունոյ ի սպեր դաւա-
ռէ . և ի նմին ամի վախճանեցաւ՝ չեւ ևս թիւրեալ ամ մի ամ-
բողջ : Զորոյ ի յաջորդ ամի փոխեցաւ յէ զաւէն հայրապետ-
կացեալ ամ մի . զոր այլք . Գ . կմ . Գ . դնեն . և նստաւ ի տեղի
նոր ասպուրակէս ազգական նորուն . զորմէ գրէ և բուզանդ .
և յաւուրս սր աւարտէ զպատմութի իւր :

(2)

{383}

Եւ ի մին ժամանակի ինքնակալն թէոդոս գահակից
էր արարեալ ինքեան զերէց որդի իւր զարկադէոս՝ ան-
ունանեալ զնա կայսր և թիւր արեւելեայց, գորով զբաղեալ
ինքն ի հոգս պատերազմաց՝ մանաւանդ ի կողմանս արեւ-

Խոր. Գ. 411
Յին. Կաթ.
Խորան :

Խորապետ
առաջնորդ
յոան 383 :
և այլ :

տից : Եւ զի տակաւին 'ի մանկութե հասակի եր արկադ , կարգեաց նմա թէոդոս խորհրդակից և ինամակալ յորում զոմանս յերեւելի իշխանաց և 'ի հաւատարիմ զօրապետաց . և թերեալ 'ի հռովմայ հրամանաւ դամաստոսի պապին զսքն արսենիոս զայր մեծանուն և լի իմաստութե , կացոյց վարժապետ նմին և գապտիարակ :

Խոր. Գ. 42 :
Լուս. Բ. 1 :

Իսկ շապուհ արքայ պարսից՝ որ թշնամութե էր լէ յոյնս , յորմէ հետե մտեալ էին հայք լէ հարկատուութե յունայ՝ հա նապազ երկներ 'ի սրտի հնարիւք իմն յինքն կորզել զձն հայոց 'ի ձեռաց կայսեր : Եւ եղև իբրև լուսա զմահ վաղարշ շակայ , խորհեցաւ յիւր կողմն ձգել զարշակ , և կամ զայլ որ թիբեցուցանել 'ի տեղի վաղարշակայ լէ ձեռամբ իւրով . և այսու պատրուակաւ տիրել թին հայոց գոնէ լն մասին . այլ ոչ համարձակեր . զի ակն ածէր յերեսաց թէոդոսի կայսեր՝ յորմէ մեծապէս ընկճեալ էր : 'Ի խոսցեալ ապա՝ թէ արկադէոս որդի նր՝ որ կարգեալ էր 'ի նմէ թիբ արևելեայց , է մանուկ դիւրահաւան , առաքեաց առ նա հրեշտակս վն հաշտուե . ուն աւանդէ խորենացին : 'Ի սոյն հաւանեալ և արկադէոս լն յորդորելոյ զօրապետաց իւրոց՝ ծանցոյց հօր իւրում թէոդոսի . և հաճութե նր հստեաց զբան հաշտուե լն շապոյ . լն որում յիշեն և պատմիւք հռովմայեցւոց , և ասեն լեալ իբր յերրորդ ամի գահակցուն արկադէոս : Եւ 'ի հաստատել անդ զդաշն խաղաղութե՝ բանս 'ի մէջ էարկ շապուհ վն թին հայոց . և ինգրէր զհարկ նր լն մասին . և 'ի հաւանիլ կայսերն՝ բաժանեցին զբովանդակ ձն յերկուս մասունս , իբր զի՝ արևմտակողմն հայաստանի սկսեալ 'ի փոքր հայոց և 'ի միջապետաց մինչև 'ի սահմանս տարոնոյ՝ լիցի ընդ ձեռամբ և ընդ հարկատուութեամբ յունաց . իսկ արևելակողմն՝ որ ընդարձակ ևս էր յոյժ և արգաւանդ , սկսեալ յարարատայ և անդր , լիցի ընդ իշխանութե պարսից :

Խոր. Գ. 42 :
Փարպեյի :

Դ. () այսպիսի բաժանումն թիս հայոց տեսեալ արշակայ արքայի՝ լքաւ , և տարակուսեալ տատանէր յանձն իւր : Եւ յաւուր միում ժողովեալ առ ինքն զաւագանին՝ ասէ ցնն . ահա այսօր տեսաք զարդիւնս մերոց նախնեաց հա կառակութեն և ատելութե առ միմեանս . զի եթէ միա կամութե սիրոյ ցուցեալ էրնց զարութի բաջութե առքանազեան ազգի առ թշնամիս մեր , գահակից լեալ էր արդեօք մեր այսօր նոցուն իսկ թշնամեացն , և ոչ սարուկ . և ոչ ևս զանուն ծառայութե ստացեալ : Բայց արդ քանզի մեք բարկացուցաք զանբարկանալին նմ , վն իստնարհեալ իջաք յայս անարգութի . և աշխարհ մեր այսպէս լարա-

բաժին

բաժին եղև :

388

Եւ յետ բազում բանից խորհուրդ արարեալ չէն՝ եթող զայրարատեան Տ, և զնմա մասն բաժնին պարտից . և զնաց ՚ի միւս մասն Տին ՚ի բաժնին յունաց ՚ի կողմն արեւմտեան . և բնակեցաւ յեկեղեաց դաւառ ՚ի քաղաքն երիզայ , լաւ համարելով նոճազօք շատանալ ի բարեկամութիւն քրիստոսնայ թգրի՝ ք առաւելեօք լիանալ ընդ լծով ծառայութե հեթանոսի . մնւնդ զի և մայր իւր զարմանդուխտ յՏին յունաց էր :

Օ այս սեռեալ նախարարացն մեկնեցան և նք ընդ նմա ՚ի բաժնէ պարտից . թողին և լքին ՚ի բայ զքաղաքս և զգիւղս և զայլ դաստակերտս և զայգիս և զկոլոնեածս իւրեանց . և առեալ զկանայս և զարդիս և զնմա սղիս՝ քնացին և նք ՚ի մասն բաժնին յունաց , և բնակեցան անդ՝ համակամ ի թգրին իւրեանց արշակայ :

Դ . Եւ այս գործ նախարարացն հայոց զարեւ և զայրացեալ շապհոյ՝ առաքեաց առ արշակ , և առէ . իւր տաւար ընդ քեզ զնախարարութիւնն իմոյ բաժնիս . ոչ աստ քէն զովին պատերազմ գրգռես իւր և ընդ կայսր . մի թէ ՚ի պատերազմիլ մեր՝ դու ՚ի խաղաղութեան կայցես : Պննի արար արշակ , և առէ . ՚ի մեկնիլ իմում ՚ի մասնէ բաժնին քոյ՝ դու կարգեցոյ էիր անդ զվերակացու այլադէն ՚ի պարտիկ ազգէ . իսկ նախարարք հայոց ունեւով իւրեանց սեփական թագաւոր՝ ոչ կարելին կալ ընդ իշխանութիւն պարտիկ վերակացունի . վրայ և եկին ընդ իս : Իսկ եթէ հաճիս , զի ես եղից զհայ վերակացու ՚ի բաժնին քում , յանձն արահնձ , և ես գտայց քեզ հաւատարիմ , և տաց զհարկն բաժնին քո ամբողջ , ոնց տամ կայսերն զիւրոյ բաժնին . և նախարարք ևս հայոց դարձցին յիւրեանց տեղիս : Եւ ալ թէ ոչ հաճիս ընդ այս , ես բռնութիւն ոչ վարեմ զնմ յինէն . և եթէ իւրեանց կամօք դարձցին , ոչ արգելում :

Օ այսպիսի պննի առեալ շապհոյ իրաւացի դատեցաւ զբանս նորա . բայց կամեւով առաւել ևս յօժարեցուցանել զնախարարն ՚ի դառնալ , վաղվաղակի թգրեցոյց ՚ի վր հայոց ՚ի բաժնին իւրում զխոտրով ոմն ՚ի նմին ազգէ արշակունեաց . և զրեաց առ նախարարն՝ որք զնացեալ էին ընդ արշակայ , և յորդորեաց զնմ դառնալ յետս : Իսկ օրինակ թըղթոյն էր այս . * Իւրցազանց քաջ շապուհ արքայից արքայ , նախարարաց հայոյ՝ որոց կալոնեած իշխանութե յիմ բաժնին հատան , ուղծոյն շատ նորհեմ ձեզ : Իսկ պէտ և ձեր ոչ աղատաբար արարեալ թողէք զիւրաքան չիւր իշխանութիս , և մեզ ոչինչ նիաղ էր ՚ի ձէնք , սակայն

,, Եւ տիրաբար խնամոց գթացաք 'ի ձեզ և յաշխարհդ ձեր .
 ,, զմտաւ ածեալ՝ եթէ ոչ կարեն հօտք առանց հովուաց լի-
 ,, նել, և հովիւք առանց բարիոք վերակացունի . վն որոյ
 ,, թէքրեցուցաք ձեզ զխոսրով ոմն 'ի դէնէ ձերմէ, և յազգէ-
 ,, բնիկ ձերոյ տրուեղ : Եւրդ՝ դարձեալ ձեր յիւրաքանչիւր
 ,, արարս՝ իշխեցէք, ոմն և ցայժմ . երդունեալ 'ի հօւր և 'ի
 ,, ծուր և 'ի փառս անմահից իմոց նախնեաց, զի առանց
 ,, նենգութե և պատրանաց արարաք զայդ . և անշրջելի
 ,, պահեմք : Իսկ այնք՝ որք ոչ լուծեցն հրամանաց մերոց,
 ,, զտունս նոց հանդերձ գիւղօք և դաստակերտօք հրամայե-
 ,, ցաք ունել յարքունիս . ողջ լերուք ։

Եւրդ. 43:

Է . Իբրեւ տեսին զթուղթն շապհոյ նախարարք հայոց՝ որք
 էին ընդ արշակայ, և ունէին զերկիր 'ի բաժնին պարսից,
 թողին բոլորք 'ի նոցէ զարշակ, և դարձան անդրէն հանդերձ
 ամ աղիւսիւք 'ի բնակուիս իւրեանց . և պատուեցան յոյժ 'ի
 խոսրովայ նորոյ արքայէ . և անդ կացին 'ի հանգստեան : Իսկ
 որք ոչն գնացին առ խոսրով, էին սակաւ . յորս երևելի էին
 սոքա . առաջինն՝ դարա աներորդի կամ աներձագ արշակայ,
 որ և էր սպարապետ զօրաց նոց, այն է որդի բաբելան նա-
 հապետին սիւնեաց . երկրէն՝ քաջն գազաւոն որդի կամա-
 րականի սպանդարատայ իշխանին շիրակայ և արշարունեաց .
 երէն՝ պերոգ յազգէն դարդամանացւոց . չորէն՝ ատատ յազ-
 գէն զնունեաց . հինգերորդն՝ կենան յազգէն ամատունեաց .
 վեցերորդն՝ սուրա յազգէն մսկաց . եօթներորդն՝ ռոստոմ կամ
 առաւաստ յազգէն առաւենեանց . Եւ որս և այլք ոմանք . որոց
 անունք չեն յայտ . և զսոցա ամի զժառանգութիւնն էառ
 առ ժմկմի խոսրով արքայ յարքունիս Եւ հրամանին շապհոյ :

Գ Է Ո Ի Խ Ե Բ :

Յաղափս դիմելոյ սահմայ սպարի և այլոց ոմանց առ խոսրով .
 և պարերադին՝ որ եղև 'ի մէջ արշակայ և խոսրովոս :

Եւ եղև 'ի մեկնիլ նախարարացն հայոց 'ի բաժ-
 նէն յունաց՝ անկաւ խռովութի 'ի մէջ արշակայ
 արքայի, և սահակայ սպարի բազրատունեոյ
 աներոյն վաղարշակայ . որոյ ժառանգութի էր 'ի բաժնի անդ-
 յունաց : Եւ պատճառ խռովութեն եղև այս . զի սա 'ի վախ-
 ձանիլ փեսային իւրոյ վաղարշակայ՝ առեալ զթգլրական
 զարդս նոց՝ զարդարեցաւ նոքօք : Ինդ որ չարակնեալ կնոջ
 արշակայ թագաւորի՝ գրգռեաց զայր իւր հանել 'ի բաց 'ի
 սահաւ :

Եւրդ. 44 :
 45 . և 46 :
 ևս և 44 :

388

389

սահակայ զայն զարդ նր . ևս և բնի խոստմամբ պարզեաց
յորդորեայ զաղգակիցս նորին՝ որք էին ՚ի սպեր գաւառէ ,
չարախօս լինել զնմանէ առ արքայ : Որոց հաւատս ընծայեչ
արշակ՝ սկսաւ ընդ ակամբ հայել ՚ի սահակ , և նեղէր զնա
ի բազում իրս :

Ղաթնարացեալ սահակայ ընդ այս՝ խորհեցաւ գաղտ մեկ-
նիլ և փախչիլ յարշակայ արքայէ , և զնալ առ խոսրով . ՚ի
սոյն եղեն նմա խորհրդակից և այլ երեք երեւելի նախա-
րարք , որք էին՝ սուրեն խորխոռունի , վահան առաւելեան ,
և աշխադար կամ աշխարադա դիմաքսեան . որոց ժառան-
գութի (ուն երեւի) ոչ էր ՚ի մասն բաժնի պարսից , այլ
յունաց : Եւ քանզի չորեքին սք միանգամայն ոչ կարէին
փախչիլ հանդերձ ընտանեօք և աղխիւք իւրեանց , խորհուրդ
արարեալ հաստատեցին . զի նախ երթիցէ սահակ ասպետ ,
և յետոյ ինքեանք դիպող առիթ գտեալ՝ զնասցեն անդր :
Եւ յառ խորհրդով ելեալ սահակայ ասպետի , և դիմեալ ընդ
գաղտնի ճանապարհ՝ փութանակի անկաւ առ խոսրով ար-
քայ հայոց : Տեսեալ զնա խոսրովու՝ ուրախացաւ յոյժ , և
մեծարեաց զնա , և կացոյց սպարապետ ՚ի վր զօրաց իւրոց ,
և ետ նմա զկալունածս և զաւանս այնոցիկ նախարարաց ,
որոց թողեալ զայնս ՚ի բաց՝ զնացեալ էին առ արշակ , և
մնացեալ էին առ նմա :

Եւ զի ընդ այն Ժմիս բազումք ՚ի վանանդացոց ապստամ-
բեալ ՚ի խոսրովայ՝ ելուզակու թի խռովէին զճս հայոց մին-
չև ՚ի սահմանս բաժնին արշակայ , առաքեաց խոսրով ՚ի
վր նյ զնա ինքն զսահակ ասպետ բնի զօրօք : Եւ նր յան-
կարծակի հասեալ առ նմ՝ եհար և սատակեաց զբնի ՚ի նյն .
և զբնի արար փախստական ՚ի սահմանս չորդ հայոց , և
զմնացեալսն վանեաց մինչև ՚ի կողմանս մանանաղոյ :

Եւ ՚ի չոճեւ անդ սահակայ ասպետի առ խոսրով՝ դէպ եղև
արշակայ արքայի ընդ այն առուրս հանել զգանձս իւր յամ-
րոցէն անուոյ , և տանիլ յճն ծոփաց : Ու այս միջոց Ժմիկ
յարմար պարապ համարելով երկց նախարարացն՝ սուրենայ ,
վահանայ և աշխադարայ , յուղի անկան և սք բազմութի
և աղխիւք իւրեանց՝ զնալ առ խոսրով . և ՚ի ճննորհի անդ
ի դարան մտեալ յափշտակեցին զգանձսն արշակայ , և փութ-
ացան անկանիլ յճն արարատայ :

Իբրև լուաւ զայս սամուէլ նախարար մամիկոնեան՝ որ էր
մտերիմ արշակայ , էառ զգունդ մի զօրաց՝ և եմուտ զճետ
նյ շտապաւ . և ժամանեաց առ նմ ՚ի գաւառն մանանաղոյ :
Հայնժմ անկարացեալ նյ փախչիլ ՚ի ձեռաց սամուէլի՝ թա-
քեան ՚ի քարանձաւս լերանց . և գտեալ այր մի մեծ և ան-

մատ

389

մատչելի՝ մտին անդր ընդ նեղ և լ՛ը դժոճարագնաց ուղի մի զառ ՚ի վայր ՚ի կողմանէ այրին : Եւ էր այրն այն յայն պիտի ժայռի , որ միապաղաղ բարձրացեալ էր ուղղորդ , և անդունդք սուաջի նր . իսկ ՚ի վերուստ կողմանէ զարհուրելի ապառաժ ամբարձեալ ՚ի դուրս իբրեւ զքիւն (քի իբրեւ բարձր սալախ տան) :

Եւ սամուէլ իբրեւ ծանեալ զթաքելի նյ յայնմ այրի , փութացաւ հասանել առ նա և դիմել ՚ի ներքս . բայց ոչ կարաց . զի չէր նմա հնար ընդ այն նեղ ուղի անցանել . քան զի մանուկ մի ևս կարէր պահել զայն և խափանել զանցս . և ոչ գոյր այլ ճանաչէ : Տարակուսեալ յոյժ ընդ այս սամուէլայ , և չգտեալ զայլ հնարս , ազդ արար արշակայ առաքել երկաթապատ արկեղս . զի մտեալ ՚ի նա արանց քաջայ՝ ՚ի խաղացուցանել զայնս շղթայիւք ՚ի վերուստ ՚ի վայր ՚ի դուրս այրին՝ ելցեն նք յարկեղայն , և մտել ՚ի ներքս ՚ի յայրն՝ կոտորեսցեն զթաքուցեալսն ՚ի նմա , և առցեն ըզգանձսն : Բայց այս ևս ոչինչ օգնեաց նյ . զի տարածեալ գորով ՚ի բարձունց քոճաճեալ ապառաժ գազաթանն անդր քան զտեղի դրան այրին , արկեղքն հեռի ՚ի դրացն իջանէին , և առկախեալ մնային յօղս :

Ինչդեռ սք յայս գործ զգաղեալ էին , լ՛ը դիպոճածոյ իմն հասեալ էր յայն կողմանսն սահակ ասպետ դնդաւ զօրացն խոտորով ՚ի վանել նր զվանանդացի զելուզական : Եւ իմացեալ զոգաչարիլ երից նախարարացն ՚ի սամուէլէ՝ եթող զաւագական , և դիմեաց ՚ի վր նր , և արար զնա հալածական հանդերձ զօրօք նորին . և հանեալ յայրէն զերեսին նոխարարսն զիւր խորհրդակիցս , ընդ նոսին և զգանձսն , վաղժաղակի հասոյց առ խոտորով : Եւ խոտորով սրատունով ընկալեալ զնո՝ ետ նյ , ոնք և սահակայ՝ զդատաւերտոս և զգիւղս և զկալունսձս ՚ի ժառանգութիւն այնոցիկ , որք ոչ դարձան առ խոտորով : Եւ ՚ի գանձուցն հանեալ մասն՝ առաքեաց առ շապուհ իբր ընծայ նմա :

Թոր. Գ. 46:

Բ . Ի ոճեալ արշակայ զոր միանգամ արարն սահակ ասպետ , բնորկացաւ յոյժ , և առաքեալ դեսոգանս առ խոտորով ինդրեաց ՚ի նմանէ զգանձսն , զորս տարեալ էին վախստեայքն . և նա յղեաց պատգամ , թէ այն գանձք արքունի են , և ինձ անկանին : Եւ բազում պատգամաւորուն գումարեալ արշակայ զօրս խաղաց սրտամուրք ՚ի վր խոտորով : Եւս և խոտորով զօրս իւր , և եկեալ բանակեցաւ առ սահմանօք ծովուն փեղամայ , և անտի աճապարեաց հասանել առ արշակ և ՚ի դիմի հարկանիլ նմա նախ քան զիջանել նր ՚ի սահմանս իւր . և ՚ի դիմել նորա յառաջ՝ եգիտ

զար-

390

զարչակ հասեալ 'ի գաւառն վանանդայ :
Յորժամ տեսին երկաքանչիւր բանակք զիրեարս 'ի հեռուստ,
փաղվաղակի ճակատ յօրինեալ յանդիման եղեն միմեանց 'ի
դաշտին , որ կոչիւր երևել . և փութային ազգայինք զազ-
գայինս կոտորել : Իայց զի օրն խոնարհեալ էր 'ի տարածա-
միլ , զկայ առեալ դադարեցան , և սպասեալ մնային այ-
գուն լինելոյ , երկաքանչիւրոցն 'ի մօտ եղեալ ոչ անսալ
միմեանց , այլ յառաջագոյն կանխել 'ի մարտ :

Իւր եղև իբրև ծագեաց առաւօտ , երկորին ճակատք՝ ուրք
'ի պատրաստի կային , փութորկեալ բարկութ՝ միանգամայն
հարան լը միմեանս՝ ուն նաւք բեռնալիցք յափշտակեալք 'ի
հողմոյ . որոց 'ի զարհուրագինս բաղխելոյ զմիմեանս՝ 'ի մի-
մեանց խորտակեցան և քայքայեցան . և ձայնք գոչման և
գոռալոյ նոցա բարձրացան . և հարուճածք սուսերաց նոցին
սաստկացան . որով և տապաստ անկան անդ յերեսս դաշտին
բաջք 'ի քաջայ՝ բազում յոյժ :

Ինդ գարա սիւնի սպարապետ արչակայ բազում նախճիրս
գործեաց . և վիշապօրէն սրամտագինս պոռոյտքեալ՝ կոտո-
րեաց զբազումս 'ի բերան սրոյ . բնոյց ինքն ևս յաղմուկ շը-
փութի անդ վիրաւորեալ 'ի մահ՝ անկաւ և մեռաւ . և 'ի մե-
ռանիլ նորա՝ առաւել սաստկացաւ մարան 'ի կողմանէ խոս-
րովեանցն , և տկարացաւ կողմն արչակայ :

Վանդի սահակ ապետ սպարապետ խոսրովու առաւել քան
զդարա իբրև զառիւծ շուրջ արկեալ զգօրսն արչակայ՝ ե-
հար զնո յանհնարին հարուճաւ . մինչև տաղնապիլ յոյժ ար-
չակայ , և աճսպարել փախչիլ սակաւութ : Իսկ գազաւոն
կամնարական օրդի սպանդարատայ մնաց 'ի մարտի անդ սա-
կաւ արամբք , և պաշարեալ յամ կողմանց 'ի զօրացն խոս-
րովու՝ վտանգեցաւ յոյժ . ապաւինեալ ապա յարութի սրտի
իւրոյ՝ յարձակեցաւ 'ի վր նոյ գազանաբար . և պատառեալ
զմի կողմն՝ զերծաւ և եհաս փախստեամբ առ արչակ : Իսկ
քաջն սահակ զհետ մտեալ՝ տաղնապ մեծ հասոյց արչակայ
'ի վարել նոյ զնա սաստկութ :

Իւր իբրև ետես կորովին գազաւոն , ելձէ 'ի վանդի մե-
ծի ե արչակ յետս յարձակեցաւ 'ի վր սահակայ ապետի .
և մարտ եղեալ ընդ նմա՝ ցրուեաց զգօրս նոյ , և դարձաւ
անդրէն : Իւր 'ի հասանել վերստին առ նոյ զօրացն սահա-
կայ՝ միւսանդամ յարձակեցաւ արին այն 'ի վերայ նոցա ,
և լո առաջնոյն ցրուեաց զնո . և զայս արար բազում ան-
գամ՝ ասէ խորենացին , որով և ետ պարսպ փախստեան
արչակայ . մինչև եհաս նա յեկեղեաց գաւառ 'ի քաղաքն
երիզայ . և սահակ դարձաւ յետս . և խոսրով գնաց 'ի

տեղի

390

տեղի իւր :

Գ. Իսկ արշակ Տիւանդացեալ անդ ՚ի յերեզ մաշարայա-
կան ակտիւք՝ մեռաւ, Թիւրեալ ամս իբր. Ե. երկու ամ ՚ի
վր բոլոր հայոց. և երկու և կէս ՚ի վր միոյ մասին. և կժ լը
այլոց՝ ամս. Է. հինգ ամ ՚ի վր ամ հայոց. և երկու ամ և
կէս ՚ի վերայ կիսոյն : Յետ մեռանելոյ արշակայ՝ ոչ ևս եդ
կայսրն Թիւր հայոց ՚ի բաժնի անդ, այլ՝ կոմս յոյն. և կա-
ցոյց զբաժն գազաւոն ստրատելատ, կամապարապետ զօրաց՝
և առաջնորդ մեծամեծացն հայոց եղելոց յայնոսիկ կողմանս :
Ինդ այս դժկամակեալ նախարարքն՝ լը որս և նա ինքն գա-
զաւոն, խորհեցան յարիլ ՚ի խոսրով, և նմա հնազանդիլ.
ամին իրի գրեցին առ նա Թուղթ այսու օրինակաւ. * Ստրա-
տելատ գազաւոն և ամ նախարարք հայոց՝ մասինն յու-
նաց, ինն մերում խոսրովայ արքայի կողմանն այրարատոյ՝
խնդալ : Ինքնին ինր գիտես զմտերմութի մեր առ յիշեալ
Թիւրին մերում արշակայ. զոր մինչև ցօր վախճանին ան-
շիջելի սրահեցաք : Եւ արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծա-
ռայել քեզ միամտութեւ, եթէ հաստատեսցես առ մեզ
գաշամբք զերեսս զայսոսիկ. Եւ աջին՝ չիշել զյանցանս
մեր, զոր պատերազմեցաք լը քեզ ՚ի հարկէ և ոչ ՚ի կա-
մաց : Երկդ՝ զի դարձուցես ՚ի մեզ զամ ժառանգութիս
մեր՝ որ ՚ի մասինդ պարսից, զոր հատեք յարքունիս :
Երկդ՝ հնարել Թափել զմեզ ՚ի կայսերէ, զի մի վրդովես-
ցէ զնախութիս մեր՝ որք ունիմք իշխանութի յայսմ բաժ-
նի : Եւ զայս պայման ուխտի գրեալ և խաչ հաստա-
տեալ կնքեսցես. զորս տեսեալ՝ փութասցուք ՚ի ծառայ-
ուի ձեր. ողջ լեր ինր մեր :

Ինքեցեալ խոսրովու զայս Թուղթ նախարարացն՝ ուրախ
եղև յոյժ. և գրեաց պննի այսպէս. * Քաջ արանց խոսրով
հայոց արքայ, ստրատելատի գազաւոնի և ամ նախարա-
րաց մերոյ՝ ողջոյն շատ : Ուրախ լերուք, զի և մեք ողջ
եմք. և ուրախացաք ընդ լուր ողջունի ձերոյ, և առա-
քեցաք լը խնդրոյ ձերոյ զայս պայման ուխտի. Եւ աջին
չիշել զյանցանս ձեր. զոր չունեաք առ յանցանս իսկ,
այլ՝ երախտաւորս զմիամտելն առ Թիւրին արշակունոյ,
զոր պաշտելիքն. զի և առ մեզ գնոյն յուսումք լինել :
Երկդ՝ դարձուցանել ՚ի ձեզ զժառանգութիս ձեր, զոր
ունիմք յարքունիս, բայց ՚ի յայնմանէ՝ զոր ումեք ումեք
պարզեցաք. զի ոչ չըջին պարզեք Թիւրոյ առանց միա-
տու. մնանդ զի ՚ի դիւան հօրն մերոյ ինն շապհոյ արքայից
արքայի եմուտ. այլ՝ փոխանակ լը այնր և յարքունուստ
լնումք և զձերոյն պակասութի : Երկդ՝ Թափեմք զձեզ ՚ի

Ստ. Գ. 48:

Լ. Գ. 390

(1)

390 390

(1)

„ գործակալացն յունաց՝ թէպէտ պատերազմաւ չէ կայսեր՝
 „ թէպէտ խաղաղութիւն : Եւ զքեզ զանգաւուն՝ արիւն իմ և
 „ հարազատութիւն , ոչ չմ վաղնջուց աղգականութեան , այլ՝ ըստ
 „ արդեանս՝ որ ի մօրէ քումմէ արշանուշայ արշակունեայ ,
 „ հանեալ զքեզ ի հայրենեաց քոց կամսարականաց , և ի
 „ մայրենիս քոյ յիմս առեալ աղգ՝ արշակունի անունամբ
 „ պատուեցից ॥ :

Դ. Օպսպիսի հաստատութիւն ընկալեալ նախարարացն՝
 միաբանեցան ընդ գաղաւթնի , և հնազանդեցան խոսրովութեամբ
 իբրեւ իւրեանց օրինաւոր թագաւորի : Եւ որք միանգամ
 ունէին զժառանգութիւն ի բաժնի պարսից , ուրի էր և գա-
 ղաւուն , ելեալ զնացին անդր , և պատուեալ եղէն ի խոս-
 րովայ . և ընկալան ի նմանէ զկալուածս և զաւանս , զորս
 յառաջն ունէին , և կամ զայլս փխկ նոցին :

Իսկ նախարարն տամուկ թէպէտ և ի սկզբան անդ արտա-
 քուստ միաբան յուցանէր զինքն չէ նախարարսն , սակայն ի
 ներքուստ չէր հաճեալ չէ այն՝ զոր նք կամէին . և պատճառ
 ոչ հաճելոյն էր այս , զի ինքն սպանեալ էր զհայր իւր ըն-
 վարդան , և զմայր իւր զտաճատուհի՝ վն ուրանալոյ նոցա
 զքն՝ և դառնալոյ ի կրօնս պարսից . որոյ վն օխացեալ էին
 չէ նա պարսիկք , և քեռիք իւր՝ որք էին յաղգէ արծրունեաց .
 յայս սակս կասկածէր տամուկ , թէ գուցէ ի մտանել իւր
 չէ հնազանդութեան արքային խոսրովութեամբ պարսիկք և կամ քեռիք
 իւր ի ձեռն նր դաւեցեն զնա :

Եւ յորժամ յարեցան նախարարք ի խոսրով , սա հնա-
 րիւք իմն առեալ յինքն զսլատակն թղթոյ նախարարացն ,
 ևս և զըռն թուղթն խոսրովութեամբ , մեկնեցաւ ի նոցանէ . և
 առեալ զընտանիս իւր՝ զնաց ի կոստանդինուպօլիս . և յան-
 դիման եղեալ կայսերն արկադեայ՝ պատմեաց նմա , զոր ա-
 ըարին նախարարք . և եցոյց նմա զթուղթան գրեալս պարսիկ
 գրով . թէպէտ և բանքն հայերէն էին . և զայս արար առ հա-
 ճոյանալոյ յունաց , և զերծ կացուցանելոյ զանձն ի վտանդէ :
 Եւ արկադ պատուեալ զնա բաղում իրօք՝ հրամայեաց օ-
 րինակել զթուղթն զայնոսիկ յունարէն գրով , և դնել ի
 պահեստի . որք և կային մինչև ցաւուրս խորենացելոյն :

Իսկ խոսրով արքայ առաքեաց հրեշտակս առ արկադէոս
 կայսր , և խնդրեաց ի նմանէ , զի հաւատասցէ ինքեան ըզ-
 մանն բաժնի յունաց յձին հայոց , խոստանալով անվրէպ
 տալ զհարկան , ուր տայր և արքային պարսից ի բաժնէ նո-
 րին : Եւ արկադէոս կասկածեալ , թէ գուցէ նախարարք
 հայոց առհարկ միաբանեալ հանիցեն իսպառ ի ձեռաց իւ-
 րոց զբաժինն զայն , կատարեաց զխնդիր նր , և յանձնեաց

Ստր. 49

նմա զայն մասն : Եւ այնուհետեւ տիրեաց խոսքով իմ հայոց
համանախանայն՝ հարկելով պարսից և յունաց :

Ե . Վ սորա առաքն՝ շապուհ որմզդեան արքայ պարսից
յեւթ թիւրեղոյ առանձինն ամս . Զ . հասեալ ի ծերութի
թիւրեղոյ զորդի իւր զարտաշիր , և յանձն արար նմա ըզ-
կառավարութի Թին . և զկնի այսորիկ եկաց ևս կենդանի
ամս իւր երեք , և ի մեծամեծ գործս ինքն լինէր հրամա-
նատու . ուստի և ի պատմութիս հայոց սորին շապհոյ անուն
և եթ յիշատակի . և միայն գործք սր գրին . նաև արտաշէր
իսկ գործք սմա ընծային : Սոյնպէս և յարտաքին մատենա-
գիրս տեսանեմք , զի գործք ինչ այսր Ժմկի անունամբ շապ-
հոյ ի մէջ բերին . Թեպէտ նք այլ ոմն համարին զնա՝ քի
երրորդ շապուհ իւր յաջորդ կամ գահակից արտաշէր . զոր-
մէ տես ի ծանօթ . Լա . (3) :

Վերջ՝ սոյն այս շապուհ երեւելի արքայից արքայ տապեալ
հայր արտաշէր , ոմ և տեսանի ի պատմութիս իմ ազ-
գաց՝ քան զնմ թագաւորս աշխարհի երկար ամօք նստաւ
յաթու թիւրու . որոյ վժ յամենեցուն կոչեցաւ երկայնա-
կեաց . զի ասի զնմանէ՝ Թէ անդասին ի ծննդենէ տուն
նմա այն իշխանութի ի նախարարացն պարսից . յորոյ վժ
պատմէ զայսպիսի ինչ սղաթիսս յոյն մատենագիր . Գեղ .
Բ . առեալ ի հին պատմութի պարսից : Ի՞նչ զկնի հօր սորա
որմզդի՝ ոչ գտաւ հարադատ Ժառանգ թագաւորութե ,
բայց եթէ որդի մի միայն՝ որ դեռ ևս յարգանդի մօր էր .
և զի ոչ գիտէին նախարարք պարսից , ուստի արդեօք ծնա-
նիցի՝ Թէ գուտար , կոչեցին զմոզս՝ և հարցին ի նցէ . և
յասել նց՝ Թէ ծնանի արու , կամեցէ՛ իշխանաց ստուգել
զգուշակութի նոցա՝ բերեալ կացուցին ի միջի զմատակ ձի
մի , որ մերձ էր ի ծնանի . զի եթէ ուղիղ գուշակեցեն
զնմէ մոզք , ճմարիտ համարեսցին և զառաջին գուշակութի
նոցին . և քզի լն գուշակելոյ մոգուցն դիպաւ ծնանիլ ձիոյն ,
հաստատե՛լ առաքանւոյն ի միտս՝ Թէ նաև ծնանելի զա-
ւակն իցէ արու , առին զթագն որմզդայ և եղին ի գիրկս
թագուհւոյն , կամելով այսու թիւրեղուցանել զնա՝ զոր յար-
գանդի ունէր . և չեւեւ ծնելոյ մանկանն ասացին , կեցցէ՛
արքայ . և կոչեցին զնա յանուն հաւուն իւրոյ շապուհ , քի
որդի արքայի :

Վ սոյն տակս արեն , Թէ այս շապուհ որմզդեան ծնաւ թա-
գաւոր , և եկաց թիւր զնմ առաքն կենաց իւրոց . և ոմանք
Թէ այնչափ թիւրեաց՝ որչափ եկեաց . Վսլ եթմանաստ-
մեայ Ժմկ իշխանութե նք՝ ըստ կարգի պատմութե հայոց
հաշուի ի հնգեռասաներդ ամէ հասակի նորուն : Եւ եղև

Լա . Գլխի . Բ :

Լա . Գլխի . Բ :

{389}

սա ինքն շապուհ լը լարձարկութե կենաց և թգրութե իւրոյ՝ անունն յոյժ . և արար դործս բազումս և մեծամեծս թէ՛ ի շինութե Զաց , և թէ յեղծումն թգրութեյ՝ մանաւանդ հայոցն :

Գ Լ Ո Ի Խ Ե Կ Ի

Յաշտս սքնն մարտայ . և կախաղկոտաւ մեծին սահակայ . և արտրանայ խոսքովո . և խորաւ լուսնայկոյ . և սպարապետաւ կամաղապայ :

390

Սայլին ընդ այն ժմն յաշտարհին հայոց երկու լուսապայծառ Զահք, սքն մեարույ, և մեծն սահակ : Սքն մեարույ էր ի տարն գաւառէ՝ ի հացեկաց գեղջէ , կամ ի հացիկ աւանէ , որդի առն բարեպաշտի՝ որում անուն էր վարդան : Սա ի մանկուն տիան վարժեալ հեղենական դպրութ՝ աշակերտեցաւ մեծին ներսեսի հայրապետի , և եղև նր նստար . և յորժամ փոխեցաւ յձէ մեծն ներսէս , եկաց ի դրան արքունի՝ լը յորդորելոյ հաղարապետին հայոց առաւանայ . և եղև դիւանադպիր թգրացն հայոց . զի էր ճարտար մտք , և քաջ տեղեակ բոլ լեզունաց , իր յունաց , ասորեոց և պարսից . և կացել անդ ամս իրր եթմն մինչև յերրորդ ամարքային խոսքովայ փառաւորեցաւ յոյժ :

Սյլ տեսեալ նր՝ թէ ի վտանգի է թաղաւորութիւն հայոց , և հանապաղ յալէկոծուե կայ , և զմտաւ ածեալ զընդունայնութի անցաւորայս՝ եթող զփառս Ծի . և փախուցեալ ի սնտոի հոգոց՝ չողաւ զկնի ամենակեցոյց խաչելոյն . և գնացեալ ի գողթան գաւառ ի վերին կողմն վասպուրական Ծի եմուտ ի վանս ինչ . և յետ սյնորիկ միայնացել յանապատս եկաց խոտամբեր վարուք , և ետ զանձն բոլոր ի հողւորա . և ապա ժողովեալ անդ առ ինքն զբաղումս սկսաւ կրթել զնր ի մաքուր վարս , և յիմաստս անային գրոց . և ինքն օր քան զօր առաւելեալ ի սրբութե , և ի մարմնի անմարմնաբար քաղաքավարեալ , հրաշագարդեալ եղև յոյժ յամաւորինութիւն :

Սլ ոնց գրէ ձեռասուն և ընտանի աշակերտ նորա մովսէս խորենացին . Գ . 67 . գտաւ * գերազանցեալ քան զնմ * որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք . քանզի ամբարտաւ , ւանութի և մարդահաճութի ի նր վարս տեղի գտանել , երբեք ոչ կարացին , այլ՝ բարեխորհուրդ , հեղ և լուա :

Վարդան :
Խոր. Գ. 470
Փարպեցի :
Յովն. կախ :
Շնորհալէս :
Ինչեմ. 25 :
Փեար . 19 :
Սեպուհ .
9 . և 17 :

„ կամ գողով, և երկնայնոցն զարդարեւ զսուրբութիւնքն զինքն բո-
 „ լորիցն ցուցանէր • զի գոյր տեսեամք հրեշտակական, մտօք
 „ ծննդական, բանիւք պայծառ, գործովք ժողովակալ, մարմ-
 „ նով արտափայլեալ, սարասիւք անձառ, խորհրդակցութե-
 „ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերօղ, սիրով ան-
 „ կեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ ॥ Սոյն այս երա-
 „ նելիս մեսրոպ կոչի մաշտոց կամ մաշթոց 'ի բովանդակ ըն-
 „ թացս պատմութե կորեանն, և փարպեցւոյն • նաև խորենա-
 „ ցին իսկ՝ ոչ հատարակօրէն մեսրոպ անունն, 'ի Բ • Գլուխ • Գլ •

9 • մաշտոց կոչէ :

Բ • Զանգունակից սմին երեւեցաւ յայնմ Ժմկի և երանե-
 լին սահակ պարթեւ՝ որդի մեծին ներսեսի, որդւոյ աթանաղի
 նեայ, որդւոյ յուսկան, որդւոյ փրթանիսի, որդւոյ սթին գրի-
 գորի • որ և յայնմ աղբէ ինքն էր միայն մնացեալ • Սա՛ լը
 գրեւոյ խորենացւոյն և կորեան և զազարու փարպեցւոյ, իմ
 առաքինութե նման գտաւ ընտրելոց հարց իւրոց • Բայց գե-
 րազանց ևս եղև 'ի Ճգնուիս և 'ի հանապազօրդուիս աղօ-
 թից, և 'ի քաջ վարժութիւն իմաստից, և հելլենա-
 կան դպրութեց, զորս ուսաւ 'ի կոստանդինուպօլիս • Սոյն այս
 երանելիս յետ ամուսնանալոյ, և ունելոյ զգուստր մի անոյշ
 անուն, կամ սահականոյշ, իբրև վախճանեցաւ ամուսին իւր,
 հրաժարեալ յ'Յէ՛ ետ զանձն յանտանելի Ճգնուիս խստամբեր
 վարուց • և ստացաւ զաշակերտս վաթսուն, ամենեքին խարաղ-
 նազգեացք, երկաթապատք և բոկազնացք, մեռեալք յ'Յէ՛ և
 որ ինչ յ'Յի • Սորօք հանդերձ հանապազօրդեւէ երանելին ան-
 դադար 'ի սրաշտամունս ինն կեայր լը նմանութե անմարմնոց •
 Իւր իբրև վախճանեցաւ հայրապետն ասպուրակէս, յետ կա-
 լոյ 'ի կթիլիսութե ամս • Գ • կամ լը այլոց • Ե • Թագաւորն
 հայոց խոսրով հաւանութե ամենեցուն ետ ձեռնադրել զե-
 րանելին սահակ 'ի տեղի նր յերրորդ ամի Թիբուլթե իւրոյ,
 յամի ինն • 390 • Իւր եղև սա ինքն սթն սահակ իմ ժողո-
 վրդոց սքանչելի իմն հայելի առաքինութե և կանոն ուղ-
 զութե, հրահանգիչ մանկանց եկեղեցւոյ և պատկառեցու-
 ցիչ իշխանաց և մեծամեծաց 'ի ձեռն խոնարհութե և խըս-
 տութե վարուց իւրոց, նաև 'ի ձեռն պարկեշտութե սրբա-
 կրօն աշակերտացն • որով և Տս հայոց սկսաւ գեղեցիկ զար-
 դարիլ 'ի զարդ իմային առաքինութե, և բերկրիլ 'ի հո-
 գեւոր հանգստեան 'ի փառս ինն •

Եւ սակայն եմուտ 'ի նախարարն այլ իմն պղտորութի •
 զի ոմանք 'ի նոցանէ, որք ատելութե էին լը խոսրովութե
 գաւորին իւրեանց, առիթ առեալ այսու, թէ նա առանց
 հաւանութե շապհոյ նստոյց կաթուղիկոս զնքն սահակ, ժո-

ղովե-

Խոր. Գ. 49:

Խոր. Ե. 1:

Փարպեցի:

Յով. Կ. 1:

Յորհայր:

Սեպտ. 9:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

Եւ այլ:

զովեցան 'ի մի . և գնացեալ առ շապուհ՝ ամբաստան եղեն
առ նա և ասեն . խոսրով կարծեցուցանէ զինքն քեզ սիրելի
և հնազանդ . այլ ուխտ իւր և խորհուրդ ընդ թաղաւորին
յուշաց է . և միշտ հրովարտալօք և երթաւելի պատգամա-
ւորօք խօսի ը նմա 'ի խաղաղութի . նաև առանց քում հրա-
մանի կարգեաց քահանայապետ զտահակ : * Կարծէին բան-
սարկութն (ասէ զազար փարպեցին) ը իւրեանց խորհրդ-
դոցն կորուսանել զնա (յի զԹէրն) , և անձանց և թի՛ բար-
ւոյ իմիք շինուէ լինել պատճառ . և ոչ գիտէին , եթէ տա-
կաւին 'ի մաշուսն և 'ի չար ծառայութի մատնեալ լինին յայլ :
Ունեալ շապուհ ամբաստանութե նախարարացն՝ առաքեաց
առ խոսրով պատգամաւորս , և կոչեաց զնա գալ առ ինքն ,
օպառնացեալ նմա չարիս՝ եթէ ոչ գայցէ . զի ստամբակ իմն
գնացս ասէ տեսանեմ 'ի քեզ՝ վտարանջել յիմմէ Թուրթէս ,
և գլխովին անձնատուր լինել 'ի յոյնս , և զնմա ինչ ըստ մտի
գործել . ո՞ք և իշխեցերդ իսկ սուանց ծանուցանելոյ ինձ
նոր քահանայապետ հայոց կարգել զտահակ :

Օ այրաղեալ ընդ այս խոսրովութե խօսեցաւ բարկութե , և
ասէ . միթէ ծառայ իցէ գնեալ շապուհ զիս , զի՛ կայ իմ
և նր . և արհամարհեալ զհրեշտակսն՝ արձակեաց զնա ա-
մօթալիցս : Եւ այց գիտելով՝ թէ ոչ տանի այսմ շապուհ , և
ինքն ոչ կարէ զգէմ ունիլ նր առանձինս վա անմիաբանուէ
նախարարացն , վաղվաղակի առաքեաց հրեշտկա առ արկադ-
կայսր յունաց , և աղաչեաց զնա , զի լուծցէ զհաշտութն՝ որ
է շապուհ , և առաքեացէ առ ինքն զզօրս յօգնականութի ը-
դէմ նր , խոստանալով տալ նմա միայն զնմա հարկս թին , և
ոչ շապուհ . բայց արկադ հրաժարեցաւ յօգնելոյ նմա :

Յայնժամ շապուհ արքայ ժողովեալ զբազում զօրս՝ ետ 'ի
ձեռս որդւոյ իւրոյ արտաշրի , և առաքեաց 'ի հայս 'ի վր
խոսրովութե . և այս յաւէտ 'ի հրապուրելոյ ոմանց 'ի նախա-
րարաց հայոց՝ ը գրելոյ խորենացւոյն : Իսկ խոսրովայ պակա-
սեալ յնմա օգնականութե՝ անկաւ 'ի վարանս . զի առանձինս
պատերազմիլ ոչ իշխէր , և 'ի նախարարաց թիկունս առնել
ոչ համարձակէր . իսկ խուսափել յերեսաց արտաշրի անկա-
րելի երեւէր . վոյ բռնադատեցաւ գնալ առ նա , և ամել
զնա ողոր բանիւք 'ի հաշտութիւն :

Գ . Եւ արտաշիր նոյնժամայն ընկեցեալ զնա 'ի թա-
գաւորութե՝ 'ի հինգերդ ամի իշխանութե նր , կապեաց զնա
'ի շղթայս . և թագաւորեցոյց 'ի տեղի նր զեղբայր նորին
զվաւաշապուհ , (որ 'ի գիրս եղիշէի . յերես . 6 . վրիպակաւ
տարագրութե դնի ստահրաշապուհ) : Ի վր այսր ամի զնմա
կարգս իշխանութե՝ զօրս եղեալ էր նորին խոսրովայ 'ի մէջ

390

392

391

նախարարաց, փոխփետաց ը պատուոյ իւրեանց • ընդ որս
եւ ընկենուլ և զսքն սահակ յաթոռոյ իշխանութե իւրոյ
առանց տեսանելոյ զնա • Բայց զհարկիլն յունաց ոչ արգել,
այլ հրամայեաց տալ նց զհարկ բաժնի նոցիւ • Եւ զի
յայնմ Ժակի բազմաք զօրացեալ էր գազաւոն կամարահան,
և էր երեսելի յոյժ ի գործս քաջութե, զնա ևս հնարիք
իմն կալաւ և կապեաց ի շղթայս, ը նմին և զորդի նր՝ որ
կոչիւր հրահատ • Եւ թողեալ յձին զգունդ մի մեծ ի զօ-
րացն սրբոց, եառ ընդ իւր զկապեալն խորով և զգա-
զաւոն և չուեաց ի տիստն •

Ի գնալ արտաշիւ և զօրաց նր՝ որ ընդ նմա, շաւարշ եղ-
բայր գազաւոնի և պարգև նախարար ամատուռն հանդերձ
որդւով իւրով մանուէլիւ, առեալ արս Էթին հարիւր՝ զհետ
չորան նց գողուղի ճանապարհաւ • Եւ ի յօթեանս առնել
ուրեք զօրացն արտաշիւ՝ սորա յանկարծակի իմն յարձակեալ
ի վր նոցա, բռնն հարին և կամէին յախշակել զարքայն
իւրեանց զխորով • բայց ոչ կարացին զերծուցանել զնա • զի
մեծամեծ շղթայիւք կապեալ և հարստեալ էր •

Յայնմ վայրի խռովութի մեծ ծագեալ ի զօրս պարսից վն
անախուհելի յարձակման նց, շիթեցան յոյժ, և սկսան
մարտնչիլ ը նն • և նք թեպէտ և սակաւ էին, բայց ամբին
գողով արք հզօրք՝ անհնարին կոտորածս հասուցին պար-
սից, մանաւանդ քաջն շաւարշ, որ վն կապանաց եղբօր իւ-
րոյ գազաւոնի վառեալ ի սրտմտութի բարկութե՝ իբրեւ
բոց հրոյ ցոլանայր ի մարտի անդ • այլ յերկարիլ գործոյն
վտանգեալ ի խռան՝ անկաւ և մեռաւ • անկաւ և որդին
պարգեայ մանուէլ • ը որս և այլք բաշումք • և ի յաճա-
պարել պարգեայ ի փախչիլ՝ ըմբռնեցաւ ի պարսից, և ա-
ծաւ առաջի արտաշիւ •

Իբրեւ ետես զնա արտաշիւ, հրամայեաց տիկ հանել զմորթ
նր • և վազխաղակի ետ տանիլ զխորով յանցիլելի ամբոցն
այն է անյուշ բերդ, և գնել յանդիման նորա հանա-
պաղ զմորթն պարգեայ • Եւաբեաց ը խորովու և զգա-
զաւոն հանդերձ որդւով նր հրահատաւ • Եւ գրեաց առ
վաւախապուհ՝ առնուլ յարքունիս զնմ ստացրճածս գազա-
ւոնի, և եղբօր նր շաւարշայ, ևս և պարգեայ • այլ զսքն
սահակ վերստին հաստատել յաթոռ իւր՝ թերեւ ի խնդրոյ
խորովայ կալանաւորելոյ • և ինքն արտաշիւ հասեալ ի տիս-
տն՝ եգիտ մեռեալ զշապուհ զհայր իւր, և թգրեաց ա-
ռանձին ի տեղի նր •

[Երբ. Գ. 55]

Իսկ գազաւոն կամարահան, որ գնաց ը խորովու յանյուհն
բերդ, կեցեալ անդ ամիսս իբր երկու վախճանեցաւ • հրա-

մայ

մայեաց յայնժամ արտաշիր հանել անտի զօրդի նր զհրա-
հատ , և արքորել անդր ևս քան զառաջստանս . որոյ աղա-
գաւ և այլ կամեարականք , որք մնացեալ էին յաղգէն նր 'ի
հայո , ընդ որս և մնացորդք ամատուենեաց , յերկիւզի մեծի
լեալ ' թէ գուցէ և ինքեանք արքորեսցին , թաքեան յան-
յայտ տեղիս և յանմտոյցելի ամուրս . մինչև հնար լիցի նոցա
գտանել ուստեք զայցելութիւնս :

Դ . Բնդ այն աւուրս իբր ամաւ միով յառաջ մեռեալ
էր սպարապետն հայոց սահակ ասպետ . և սրն սահակ ա-
ղաչեաց զարքայն վաւաճապուհ ' կացուցանել 'ի տեղի նորա
զփեսայ իւր զհամազաստ , որում տունեալ էր 'ի կնութիւն
զդուստր իւր զտահականոյշ , (զոր յակոբ նալեանս . յերես . 253 .
յամուեն դատերն վարդանայ ' կուէ շուշան) : Իսկ վաւաճա-
պուհ ոչ հաւ յանձն ' տաւնց ծանուցանելոյ նախ արտաշրի ,
զի մի զայրացի նա 'ի վր իւր :

Հաճեալ ընդ այս սրն ' հաւ թուղթ 'ի նմէ , և գնաց ինք-
նին 'ի թախանաձեղոյ դատեր իւրոյ ' առ արտաշիր արքայ պար-
սից , և մեծարեցաւ յոյժ 'ի նմէ , ոչ միայն վր լինելոյ իւ-
րոյ պարթև յաղգէն սուրենեան պահլաւոյ ' որ յարգի էր
առաջի պարսից , այլև յաւետ վր խոնարհ կերպարանոցն .
մնենդ զի ը գրեւոյ խորենացոյն և փարպեցոյն . * առա-
" ջի անհաւատից յարդոյ և պատուական ցուցանէ անդ զճա-
" ռայս իւր : Ինքեցեալ արտաշրի զթուղթ վաւաճապ-
հոյ , և տեղեկացեալ ' թէ յինչ պատճառս եկեալ է երա-
նելին , կտտարեաց զինդ իր նր ' կացուցանել սպարապետ հայ-
ոց զհամազաստ փեսայ նորին . և զի նա էր յաղգէ մա-
միկոնեանց , հաստատեաց վճռով , զի մամիկոնեանք լիցին
հինգերդ 'ի կարգս նախարարութեցն հայոց . և զայս նաև 'ի
գիւհանի իւրում ետ գրել :

Յետ այսորիկ ինդրեաց երանելին , զի և ինչք կամարա-
կանացն և ամատուենեաց ' որք առան յարբունիս , դարձու-
ցին յետս . և արտաշիր հրամայեաց առնել այնպէս . բայց
պատուիրեաց ոչ ունիլ նոց զայն կարգ 'ի նախարարութե ' զոր
ունէին յառաջն , այլ զստորին :

Բայա առեալ մեծին տահակայ թուղթ յարտաշրի ' եկն առ
վաւաճապուհ . և մատուցն նմ զթուղթն , յորում գրեալ էր
այսպէս . * Սաղգեղանց քաջ արտաշիր արքայից արքայ ,
" առ եղբայր վաւաճապուհ ' թ' քր հայոց ' ողջոյն շատ : Ին-
" կալայ զգրեալսս 'ի բէն , որ ինչ վն եմկսիս տահակայ , և
" յիշեցի զերախտիս նախնեաց դորա , որք էին նահապետք
" սուրենեան պահլաւոյ , և կամաւ յանձն առին զտրութի
" իմոյ նախնւոյն և համանունն արտաշրի . և այնչափ սի-

" բեալ

Խոր. 4. 512
392. 4. 512

392

392

„ րեալ զնա քան զիւրեանց ազգայինսն , մինչ զի ոչ շատա-
 „ ցան միայն 'ի պարսից Թի մարտնչել լը նն , այլև 'ի ձերդ-
 „ եկեալ նորին ազգաւ սպանին զխոսրով զքոյ նախնին .
 „ և զառոյս սպանութեն իւրեանց հատուցին մահուամբ :
 „ Իսկ որդի սպանողին գրիգոր՝ զկեանս և զթգրութի կո-
 „ բուսեալ հիւանդութիւն տրդատայ՝ վերադին ետ իւրով բժշ-
 „ կութիւն . և առաւել առ ձեզ եղև երախտաւոր : Ս' որոյ
 „ զորդիացեալդ դորա համազասպ կացուցեն 'ի վր զորացդ
 „ սպարապետ՝ մեր հրամանաւ . և ազգի դորա տացեն զգահ
 „ հինգերորդ պատուոյ նախարարացդ . և զգիւղս և զգաս-
 „ տակերտս՝ զոր տունեալ է նախնեացն քոց հարց դորա ,
 „ կալցին դոքա : Ստակս և զտունս փաստակարաց ազգացդ
 „ զորս կալաք յարքունիս , թողցեն 'ի բայ՝ աներկիւղաբար
 „ ժառանգել նոցին մնացորդաց . բայց գահուց հայրենա-
 „ կանաց պատուոյ մի արասցես արժանի . զի և մեք 'ի մե-
 „ րում գիւննի հրամայեցաք գրել . ողջ լեր ։

Օ այս ընթերցեալ վառաշապհոյ՝ առժամայն կատարեաց
 զհրամանսն արտաշի լը խնդրոյ սթյն սահակայ . Եւ ար-
 տաշիր յետ հօրն ոչ երկարեալ 'ի թագաւորութե աւելի քան
 զամ մի՝ մեռաւ , կացեալ յիշխանութե ընդ նմ՝ ամս . 7 .
 երեք ամ ընդ հօրն , և մի ամ առանձինն : Եւ թգրեաց 'ի
 տեղի նր 'ի տիսբոն վառա , որ և կոչի կրման , կմկրման շահ .
 զի կարգել էր յառաջնմէ թագաւոր 'ի վր երկրին կրմանայ :
 Սա գութ մեծ եցոյց առ հայս , և կալաւ բարեկամութի
 ընդ արքային մերում վառաշապհոյ . նաև 'ի հնորհս նր ար-
 ձակեաց զեղբայր նորին զխոսրով , որ կայր 'ի շղթայս յան-
 յուն կոչեցեալ բերդի . և ետ պահել զնա անդ յազատութե
 և 'ի պատուի . և վր այսորիկ հաւատարմութիւ կայր վառա-
 շապհոյ 'ի հնազանդութե սորա :

Ե . Յայնմ ժամանակի ձեռն էարկ երանելին սահակ նո-
 րոգել զտաճար սթյց հախիսիմեանց զկործանեալն 'ի շապհոյ
 թգրէ յաւուրս հարուածոցն մերութանայ . և զի ոչ գիտեր
 որոշակի զտեղի նշխարաց նյ , խնդրեաց յնյ , և եգիտ զայն .
 և տեսեալ 'ի վր տապանի սրբուհոյն հախիսիմեայ զխա-
 չանիշ կնիք սթյն գրիգորի՝ կնքեաց և ինքն առ նմին իւրով
 մատանեաւ . զոր յիշէ և յովհաննէս կթղկս . և զետեղե-
 ցոյց անդրէն 'ի տեղւոյն . և նորոգ հաստատեաց զտօն սթյց
 կուսանացն , զոր և յտուաջն իսկ տօնէին հայք :

Ի ունեալ զգործս մեծին սահակայ երանելին մեսրոպ , որ
 ձգնէր յանապատի , ելեալ անտի 'ի հինգերորդ ամի վառա-
 շապհոյ եկն յողջոյն սթյ կթղկսին , և յարեցաւ 'ի նա . և
 նորին հրամանաւ սկսաւ քարոզել զապաշխարութիւ փրկութե ,

կն

և ցու

Աւագ . Բ . 1 :
 Ստրգան :

Լորեն :
 Ստրգ . 47 :
 Փարպեցի :

Լ. Գ. Ժ.

393

395

396

և ցուցանել ամենեցուն զճանապարհ ուղիղ վարուց . և եղև նա յՅին հայաստանեայ իբրև արփի նշուլագեղ լուսատու լինել առ ամենեկին . սիւն հաստատութե ուղիղ հաւատոյ ,

397

և ցանկալի օրինակ առաքինութեց ամ հասակի :
 Հայտնեցաւ յայն աւուրսն 'ի գողթան գաւառի աղանդ ինչ հեթանոսական և դիւանական , որ 'ի ժամանակէ անտի սքն տրդատայ մինչև ցայնժամ գաղեալ կայր անդ . Օայն իբրև գիտաց երանելին մեսրոպ , աղաչեաց զիշխան գաւառին այնորիկ զաբիթ , (զոր կորիւն կոչէ շաբաթ) , ձեռնտու լինել ինքեան . և նորին օգնականութե բարձ զայն անտի :
 * Ուր և նշանք անձայինք լինէին (ասէ խորենացին և կորիւն) ,
 ,, ոնկ առ սքն գրիգորիւ , հալածական լեալ դեքն մարմնաւոր
 ,, տեսեամք անկանէին 'ի կողմանս մարաց : Օտոյն ա-
 բար և յՅին տիւնեաց՝ նպատուիք իշխանի տեղւոյն , որոյ
 անուն էր վաղինակ :

393

Եւ յայնմ հետէ ոչ գաղարկեր երանելին շրջիլ 'ի տեղիս տեղիս 'ի քաղաքս և 'ի գիւղս , քարոզել և ուսուցանել : Եւ 'ի վրայսր ամի հանապազ ընթերցեալ յականջս ժողովրդոց զանձաշունչ գիրս գրեալս յայլ լեզու՝ մեկնէր նոցա զայն հայերէն . զի դեռևս չէր թարգմանեալ անձաշունչն 'ի հայ բարբառ : Եւ զի յայս դործ մեծապէս աշխատէր սքն , և 'ի ձեռն այլոց ոչ կարէր կատարել՝ ոնկ և կամէր , խորհեցաւ հնարել զնշանագիրս հայոց , և նովումբք թարգմանել հայերէն զսք գիրս , և զայլ մատեանս . ոնկ զի ոչ միայն ինքն մարթասցի անաշխատ ուսուցանել և լուսաւորել զժողովուրդն , այլև նոքին իսկ ժողովուրդք կարասցեն ընթեռնուլ և իմանալ :

395

'Ի տոյն սակա էարկ զանձն իւր 'ի ջանս և 'ի վաստակս պէսպէս փորձոյ 'ի գիւտ նշանագրաց . և ոչ կարաց առժամայն 'ի գլուխ տանել զոր խնդրէր անթերի 'ի լոյս ընծայել . և այս ոչ այնչափ վրդճուարութե ձեռն նշանագրաց , որչափ վրանսթար բովանդակելոյ զհանգամանս հայերէն հնչմանց և հեգեղոյ յորոշ և 'ի սահմանաւոր տառս : Այն որոյ ին ասելոյ զազարու փարպեցւոյ , * հոգացեալ յարածամ տրտմէր երա-
 ,, նելի այրն մաշթոց . (մանաւանդ) տեսանելով զմեծա-
 ,, ջանն ծախս մանկանց հայաստան Յիս . որք բազում թո-
 ,, շակօք , և հեռագնաց ճանապարհօք , և բազմաժմկեայ
 ,, դեգերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց 'ի գալոցս ասորի
 ,, գիտութե , (և շահէին սակաւ) . նաև պաշտօնք եկեղեց-
 ,,ւոյ , ևս և կարդացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին
 ,, 'ի վանորայս և յեկեղեցիս հայաստան ժողովրդոցս . յոր-
 ,, մէ ոչինչ էին կարօղ լսել և օգտել ժողովուրդքն այսպիսի

396

„ մեծի աշխարհի՝ յանլուծի՝ լեզուին ասորուոյ ॥ : Եւ յաւ-
քունիսն ևս չէր փոքր աշխատութի . զի նաև անդ օտար
գրով վարէին մանաւանդ պարսկականաւ : Օայս գրէ և կո-
րին . և յաւելու , թէ ՚ի բազում ժամանակս զմտաւ ածեալ
երանելի առն մաշտոցի՝ այսինքն մեսրոպոյ՝ ոչ գաղարէր
՚ի խնդիր լինել հնարից . և կայր ապաւինեալ յնժ , յանձն
առնելով զհոգս իրացն ՚ի խնամս տեսչուէ նր :

Եւ ին տպա երանելին առ սքն սահակ , և յայտնեաց նմա
զփափաք իւր ՚ի գիւտ նշանագրացն հայոց . և եզիտ զնա
առաւել քան զինքն փափաքօղ այնմ : Սորոյ երկոքին ևս
սկսան բազում ջանիւք պարապիլ ՚ի նոյն . և իբրև ոչ կա-
րացին առնել ինչ՝ ոնկ և զիարդ փափաքէինն , յաղօթս ե-
ղեն տպաստան : Եւ տպա մեկնեալ ՚ի նմանէ սքն մեսրո-
պայ՝ գնաց ՚ի տեղի իւր ՚ի գողթն . և երկաքանչիւրն սն-
դադար պաղատանօք և պահօք խնդրէին ՚ի տնէ զյաջո-
ղութի՝ ըսու զտենչ ըղձանաց իւրեանց :

Գ 1. Ո Ի Խ • Ն Դ :

Յաղագս գնալոյ վաճառակոյ ՚ի միջագետս , որ ՚ի յայտ եկին
դանիւլեան նշանագիրք . ևս և յաղագս գիտի կայնական
գրոյ ՚ի յեռն սքն մեսրոպայ :

Մարտի 5 21

մ.

ազեալ էր ընդ այն աւուրս խռովութի մար-
տի ՚ի մէջ յունաց և պարսից ՚ի կողմանս
միջագետաց . և ոչ ժամանեալ արքային սար-
սից վռամ կրմանայ գնալ անդր՝ հրեշտակս առաքեաց առ
վաճառակուհ արքայ հայոց , և աղաչեաց զնա երթալ ինք-
նին ՚ի միջագետս , և խաղաղացուցանել զխռովութիան յեր-
կուց կողմանց : Եւ նր իջեալ անդր՝ ուղղեաց զնմ ըն իւ-
րումն զգօնուէ , և հանդարտեցոյց զբոլոր զայն աշխարհ :
Եւ զի ՚ի նոյն աւուրս մեռաւ վռամ կրման արքայ պար-
սից , և թգլբեաց ՚ի տեղի նր յաղկերտ առաջին , կասկա-
ծեալ վաճառակոյ՝ թէ ՚ի դառնալ իւր ՚ի հայս՝ գուցէ վե-
րստին գրգռեցի այն խռովութի միջագետաց , գրեաց թուղթ
առ յաղկերտ , և ինքն դադարեաց անդ այլ ևս փոքր մի
ժամանակ . և կալաւ ՚ի խաղաղութե գնն : Եւ ըն առե-
լոյ խորենացոյն՝ ոչ փոքր ինչ կրէր աշխատութի յաղագս
բարտուղարի ՚ի գրէն զթուղթ պարսկերէն և յունարէն : Ի
կամիլ տպա վաճառակոյ դառնալ անտի՝ ընտելացաւ նմա
քահանայ ոմն հարէլ անուն՝ վանական յազգէ ասորուոյ .

և ՚ի

398

399

400

- 400 Եւ ի լինել զբողոքաց ի վր գրոց՝ ազգ արար նմա հարել,
 Թէ ասորի եպիս տեղւոյն որ կոչուր դանիել՝ իւր մերձա-
 ւոր, յարմարեալ և յօրինեալ է յիւրմէ տառս ինչ հայոց .
 և ազաւեր զնա, զի տացէ հրաման տանելոյ զայն և ի հայս,
 և տարածելոյ անդ : Իսկ Թագին անտես արարեալ զբանս
 նր՝ ոչինչ փոյթ կալաւ . և դարձ արար գալ ի հայս :
- 401 Յայն առուրսն ելեալ և սթյն մեսրոպայ ի գողթան գաւա-
 ռէ՝ եկն ժուտանդամ առ մեծն սահակ . և յետ կալոյ առ
 նմա զԺմկ ինչ՝ վերստին խորհուրդ արար ընդ նմա վն հա-
 րելոյ զգիրս հայկական լեզուի . և յորդորեաց զերանելի հայ-
 րապետն՝ Ժողով գումարել վն այսր, և բազմութիւն իմաստ-
 նոց զելս իրացն դասնել : Հաճեալ ընդ այս սթյն սահակայ
 արար Ժողով եպիսաց և վրդպաց ի վաղարշապատ քաղաք
 յաթուռն հայրապետական : Եւ ի լինել բազում բանից ի
 վր գիրտի գրոց՝ զգալուցին զայնմանէ և առ արքայն հայոց
 վաւաճապաւ . և նա ևս եկն ի Ժողով անդր . և յիշեալ զոր
 ասացեալ էր նմա հարել քահանայ վն նշանադրացն դանիել-
 ի եպիսի՝ պատմեաց զայն առաջի հարց Ժողովոյն : Օայն
 իբրեւ լուան եպիսոսն, ազաւեցին միաբան զԹագին՝ առաքել
 զմի որ առ քահանայն, զի տեղեկացի զհանգամանաց այնց
 գրոց : Եւ ընտրեցին զայր ոմն պատուական և հաւատարիմ
 ի տանէ արքայի՝ ուշադիր քննութե բանից՝ վահրիճ անուն
 յաղգէ խաղուենաց, որ և յոմ յօժարութէ սրտի ջանկա-
 ցող էր դտանելոյ զգիրս :
- 398 Եւ եալ սր զԹուղթ ի Թագաւորէ և յեպիսաց՝ գնաց ի մի-
 ջադետոս, և եգիտ զքահանայն հարել . և նովաւ հանդերձ
 գնացեալ առ եպիսոս դանիել՝ մատոյց նմա զԹուղթ Թագին
 և եպիսոսն հայոց : Եւ նր ուրախացեալ ընդ այն յոյժ ա-
 ռաջի եղ երկոցունց ննջ զնշանադիրսն, և սւտոյց զհեզեանայն .
 նր զեղանակ հեզելոյ զտառսն, զորս ստեղծեալ էր ըն նմա-
 նութե յունական տառից և գրոց : Եւ իբրեւ քաջ տեղե-
 կացան նր ամի այնոցիկ, առին Թուղթ ի նմէ, և դարձան
 երկոքին ի հայս . և մատուցեալ զԹուղթն առ արքայ՝ ծա-
 նուցին նմա, զոր ուտեալն էին . և աւանդեցին զամն ըն ամի
 անվթար առաջի սթյն սահակայ և մեսրոպայ :
- 403 Յայնժամ երկոքին սթյն երանելին սահակ և մեսրոպ ջան
 եղեալ՝ աշխատեցան մեծապէս, զի մարթացին ուղիղ յար-
 մարել զհնչմունս այնոցիկ տառից ըն մերումս լեզուի . և
 Ժողովեցին զմանկունս՝ վարժել ի նոսին : Յետ սակաւ մի
 մարդելոյ ոմանց՝ հրամայեաց Թագաւորն՝ նմ ուրեք նո-
 վին նշանադրօք կրթել զմանկունս, վերակացու կարգեալ ի
 սոյն զսթյն մեսրոպ . և զի նա դեռ ևս չէր ընկալեալ զիշխա-
- 404

Սորեն :
 Սորեն 4.
 52. և 53.
 Սորեն 2.
 Սորեն 2.
 Սորեն 2.
 Սորեն 2.
 Սորեն 2.

նուր վիշական , սքն սահակ այսու առթիւն ձեռնադրեաց զնա յայնժամ վարդապետ մեծ . ուն գրէ կորիւն :

Թ . Այլ սա ինքն , սքն մեարդայ , լէ նմին և սքն սահակ , յետ երկուս ամս վաստակելոյ տեսեալ , թէ լն աշխատանացն չկարէին քաղել հաւասար արդիւնս . վն զի այն հնչմունք տառից , յորս մարդէին զմանկունսն , չէին բաւական մերումս լեզունի , յազագս անյարմարուն հեգիցն , և այլազանուն հանգամանացն . վն վերստին 'ի նոյն առաջին հոգս դառնային , և զելս նորուն խնդրէին : Այլ ապա հանդերձ թագաւորաւ խորհուրդ արարեալ 'ի միասին՝ հաստատեցին , զի սքն մեարդայ ինքնին գնաւցէ առ դանիել . գուցէ ասեն առաւելաւ գոյն ինչ տեղեկացի 'ի նմանէ :

Առեալ յայնժամ ընդ իւր սքն մեարդայ զոմանս 'ի մտավարժ մանկանց՝ ել յԵս հայոց , հանդերձ քանի մի հասուն աշակերտօք , և էջ 'ի միջագետս առ նոյն ինքն դանիել . և կացեալ առ նմն զժամանակ ինչ՝ ոչ եգիտ 'ի նմանէ աւելի քան զոր տեղեկացեալ էր զառաջինս . որոյ վասն տխրէր ոչ սակաւ . և գրեթէ անյոյս լեալ՝ խորհէր դառնալ յետս . և յայս իսկ զբերեալ մանկունսն բաժանեալ յերկուս դասս՝ եդ զնն 'ի դպրոցս , զոմանս 'ի դպրութիւն ատուրոց , և զոմանս՝ յունաց . և ինքն առեալ լէ իւր զյովհան եկեղեցացի , և զյովսէփ սլաղնացի զձեռասուն աշակերտսն՝ պատրաստեցաւ անկանիլ 'ի ճանապարհ :

Սինչեւ յայսմ պատրաստութե էր երանելին , լուաւ անդէն՝ թէ կայ հռետոր ոմն հեթոմնոս յեգեսիա քաղաքի իշխան դիւանին՝ պղատոս անուն՝ այր ճարտարամիտ և հանձարեղ , որ կարող է ասելին զայդպիսի իրող հնարել : Աւրախացեալ ընդ այս յոյժ երանելոյն՝ վաղվաղակի գնաց առ նա , և ծանոյց նմա զխորհուրդս իւր . և նր խնդութե ընկալեալ՝ ուսաւ 'ի նմէ զհանգամանս լեզունի հայոց . և ջանացաւ և աշխատեցաւ յոյժ վն այնր . և ոչինչ կարացեալ առնել խոստովան եղև , թէ չեմ ձեռնհաս առ այդ : Այլ յորդորեաց զերանելին գտանել զեպիփանիոս , որ յառաջագոյն լեալ էր իւր վարդապետ . (որ և երևի լինիլ սքն եպիփան եպիստղամինոյ) . նա ասէ կարէ լցուցանել զայդ փափաք քոյ : յայնժամ առեալ սքն մեարդայ թուղթ յանձնարարական 'ի նմէ , և յիրաքոսէ կամ 'ի րաբելոսէ եպիսկոպոսէ տեղւոյն էջ 'ի փիւնիկէ . և լուեալ եթէ սակաւ ինչ յառաջ վախճանեալ է եպիփանիոս , տրտմեցաւ յոյժ . բայց գիտացեալ , թէ մի ոմն յաշակերտաց նորա հռուփանոս անուն քաջ տեղեակ դպրութե յունաց՝ միայնացեալ բնակի 'ի սամուսատ քաղաք , զնաց փութանակի առ նա . և նր ևս ջանացել ոչինչ կա-

Բ . Գլուխ

405

406

րաց առնել :

Եւ իբրեւ հատաւ իսպառ յոյս մարդկային հնարից, եթող զամ ջանս, և գիմեաց միայն առ անձ յամ սրտէ . և ապա շինեցաւ յաղօթս հանապազորդեան, ժտելով ի ծնէ՝ լցուցանել զփափաք իւր՝ ոչ ի ձեռն ջանից մարդոյ, այլ ի ձեռն պարգևաց առատութե իւրոյ : Եւ եղև նմա յափշտակիլ մտօք յաղօթսն, և տեսանել յանդիման իւր վէմ . և ահա թաթ մի աջոյ ձեռին, ար գրէր ի վր լիմին . և իւրաքանչիւր գիր ը կարդի փորագրեալ լինէին ի նմա, որպէս փորագրի տառ ի կնիքս, կամ ող կերպարանի գիր մատամբ ի վր ձեան . նաև տպաւորէին ի գործարան սրտի նր հանգամանք տառիցն ը ձեոյ, և ը ամ բանի :

Եւ իբրեւ յարեաւ յաղօթից երանելին, ծանեաւ յայտնապէս՝ զի յայ եր այն . օրովհետև անվրէպ իբր առաջի աչաց հոգւոյ ունէր նկարեալ՝ զորս տեսեալն էր, ոպ թէ ի բնամաց հետէ կրթեալ և վարժեալ էր յուսումն այնպիսեաց : Ող և բաղում ջնորհակալութե քոհոհիս մատոյց առ անձ . և եկեալ առ հռութիւնոս՝ պատմեաց նմա . և նկարագրեաց առաջի նր զամ զտառսն . և նա ը իւրում արուեստի նպաստեցև նմա ի յօրինել զայնս ի ձե վայելուչ և գեղեցկադիր : Եւ այս եղև ի վախճան թողականութեն քսի . 406 . ի յեթեմն տասներորդ ամի կթղկութե սրբն սահակայ, ի հնգետասներորդ ամի վառնապհոյ արքային հայոց, և ի յուրթերորդ ամի յազկերտի առաջնոյ պարսից արքայի, և յերկոտասներորդ ամի առանձին կայսերութե արկադեսոյ, զկնի տասն ումաց գալստեան սրբն մեսրոպոյ յանապատէ ի քաղղութի Թին հայոց, երեսունեկինգ ամեք յառաջ քան զմահ նր, ը անվրէպ հաշուի կտրեանն :

407

Դ . Եւ ի կատարիլ փափաքանաց երանելոյն մեսրոպոյ, թէպէտև կամէր նա դառնալ իսկոյն առ սրն սահակ, բայց առ ինդուն օրտին անդէն վաղվադակի ձեռն էարկ ի թարգմանութի . մեռող զի և թմկն ձմեռն էր, և անյաջող ի ձանապարհորդել : Եւ նախ սկսաւ երանելին թարգմանել ի յունաց զգիրս տաակացն սողոմանի . զոր և գեղեցիկ շարայարուէր գրեաց զառաջինն նա ինքն հռութիւնոս սամուտացի . ոպ աւանդէ կորիւն : Եւ ը գրելոյ խորեանցւոյն անդ ձեռն էարկ սրն մեսրոպ թարգմանել և զնոր կտակարանս ի յունաց : Եւ իսոյն եղեն նմա ձեռնտու երկոքին աշակերտք իւր յովհան եկեղեցացին, և յովսէփ պաղնացին . զի գողով մց արագամիտք և ուշեղք՝ փութով ուսան զգիրսն և զհանգամանս նոյ . և եղեն նպաստ սրբն ի թարգմանութեն : Եւ կին անդր հրամանաւ երանելոյն և այլ մանկունք :

կունք

405

(1)

406

Կրթան. :
 Կրթ. Գ. 54:
 Փարպեղի. :
 Յովն. Կաթ. :
 Կրթան. :

կունք՝ զորս թողեալ էր նորա 'ի դպրոցս . և ինքնայժար
 փութով ջանային ուսանիլ զմծապարգև տառն :

Բռեալ ապա սքին մեծորոպայ զԹարգմանեալ գիրս իւր՝ գնաց
 փութանակի առ եպիսկոս դանիէլ և առ իրաբոս , և եցոյց
 նոյն զեղեալն . ի որ ոչ սակաւ ուրախացան և նք : Եւ եւալ
 յայնժամ սքին 'ի միջազետաց աշակերտօրն հանդերձ՝ եկն յձս
 հայոց 'ի վեշտաւաներորդ ամի վաւաճապհոյ : Եւ իբրեւ լուր
 եղև դալուստ երանելոյն , և եհաւ համբաւ առ Թգլին
 վաւաճապհոյ , Թէ սքին մեծորոպ գտեալ է զնշանագիրս , և
 տաւսիկ գայ , լցաւ անպատում ուրախութե . և վաղվաղակի
 էլ ընդ առաջ նորա հանդիսիւ մեծաւ , և պաշտօնէիւք է-
 կեղեցեոյ 'ի միապին ի սքին սահակայ առ ամիս ուսգեալոյ .
 և առեալ զերմանելին մեծորոպ՝ եմոյժ փառօք 'ի քաղաքն ,
 երգս օրհնութե 'ի բերան առեալ ամցն . Ի գովութի փա-
 ռայն նոյ : Եւ իբրեւ պատմեաց սքին մեծորոպ զմծ , զոր արար
 ընդ նա մծ , և եցոյց զնշանագիրսն , և զԹարգմանեալսն
 յիւրմէ , ինդուի մեծ եղև նոյ , և ամբն՝ որք լուանն . և
 տօն մեծ կատարեցին զօրն զայն :

Հայնժամ հրամանս առեալ երանելոյն 'ի վաւաճապհոյ և
 'ի սքին սահակայ՝ եբաց իսկոյն դպրոցս յմծ գաւառս հայոց ,
 որք էին 'ի մասն բաժնի սրբոսից . և ժողովեաց ընտրանօք
 զբազում մանկունս ուշիմս և մտաւարժս . և ուսոյց նոյ ըզ-
 դպրութիւն հայկական գրոց , և զարուեստ գրչութե : Եւ որ-
 չափ ինչ գիրս եգիտ գրեալ յունաց կամ ասորեոց տառիւ ,
 յորս բանքն էին հայերէն , ետ գրել զայնս հայոց գրով ,
 աշխատեալ 'ի նոսին ոչ սակաւ Ժմիս . որով և բերկրեցաւ
 ձս մեր համօրէն բազում հոգեշահ գրեամբք . և յայնժամ
 * նմ անձն (ասէ զազար փարպեղին) , յորդորեալ փափաքեր
 ,, յուսումն հայերէն գիտութե . և ոմ Թէ 'ի խաւարէ յասորի
 ,, տանջանացն զերծեալք 'ի լոյս՝ այնպէս խնդային ॥ :

Յանաց սքին մեծորոպ և 'ի բաժնին յունաց բանալ զգալրոցս
 յուսումն հայկական գրոց , այլ ոչ կարաց . վն զի 'ի Թա-
 դաւորել Թէոդոսի փոքու աւին յոյնք 'ի ձեռաց Թգլին
 հայոց զայն իւրեանց մասն , և ետուն 'ի ձեռս վերականգ-
 ունաց իւրեանց . որոց ոմանք էին յաղգէն . հայոց , և ոմանք
 'ի յունաց . և սոքա ոչ Թոգլին մեծորոպայ ուսուցանել անդ
 զհայկական դպրութի :

Դ . Եւ իբրեւ լուր եղև յձս վրաց վն գիւտի գրոց հայոց ,
 իշխանն վրաց բակուր , և եպիսկոպետն նոյ մովսէս առաքեցին
 առ սքին մեծորոպ , և խնդրեցին 'ի նմէ , զի և ինքեանց հա-
 րեսցէ գիրս : Եւ նոյն առեալ իւր զմի ոմն Թարգման ջաղայ
 անուն , և զոմանս յաշակերտաց իւրոց , գնաց անդր . և ին

Հնորհեղոյ նմա խմաստունն՝ ստեղծ և նց ևս զգիրս ը իւրեանց լեզունի . և բացեալ զգիրոյս՝ ժողովեաց զմանկունս յերկուս դասս . և եթող անդր զերկուս յաշակերտաց իւրոց՝ զտիրայր խորձենացի , և զմուշէ տարունցի , առաջնորդել նց՝ ի վարժունի գրոյն :

{423}

Եւ յետ Ժմկաց զնայեալ յաղոճանս՝ ստեղծ և անդ զիրս ը լեզունի նց , նպատտ իւր ունելով զբնիստին ոմն . և հրամանաւ Թգրի նց արտխղենայ , և հաճուք եպիստակտի նց երեմիայ , ը օգնական լինելոյ նմա վստակայ սիւնեաց ին՝ ժողովեալ զբազում մանկունս՝ եղ զնս՝ ի գիրոյս . և Թողեալ նց վերակացուս յաշակերտաց իւրոց զենալք և զդանան , և ապա զյոֆնաթան , դարձաւ ի հայս : Հայնժամ և երեմիա եպիստակտ աղոճանից փոյթ կալեալ Թարգմանեաց զանձաշունչն . * Որով և ոնդէն յական Թօթափել (ասէ կորիւն) , վայրենամիտ և դատարկասուն և անասնաբարոյ Յն աղ , ունանից մարդարեազէտք և առաքելածանօթք և աւետաշ , ընանաժառանգք լինէին , և նմ աւանդելոցն նց ոչ ինչք , անտեղեակք . Եւ Թեպէտ լեզու աղոճանից ոչ էր ի բնէ այլ ի հայոց , քայց ամենեւին փոփոխեալ էր և օտարացեալ , ոնք և աղքն գլխովին՝ իտունեալ ը ալոնս լեզոց . վն պիտոյ էր զայլ զիր և յաղագս նց կարդել , և զայլ Թարգմանութիւն առնել . զոր օրինակ է տեսանել ի լեզու ասորեոց և եբրայեցոց , ևս և ի լեզու յունաց և լատինաց :

411

Ե . Եւ յորժամ գնաց սքն մեսրոպ ի վիրս , որն սահակ ձեռն էարկ Թարգմանութե , և եհեզ փութով ի հայ լեզու զհին կտակարանս՝ սկիզբն արարեալ ի գրոյն մովսեսի՝ յասորի լեզունէ . վն զի ոչ գոյին յայնժամ յազգի մերում ընտիր նմաշունչ գիրք յունաց լեզունա . զի նախ ուրացալն մերութանս այրեաց զնմ յունական գիրս Յիս . ոնպատացաք ի 41 . Եւ ապա գրէլ ի Ժմկի՝ յորժամ բաժանեցաւ Յ մեր յերկուս , արգելին պարսիկք ուսանիլ հայոց զգիրս յունաց :

412

Եւ ապա ի Թարգմանիլ հին և նոր կտակարանաց ի ձեռն երանելոյն սահակայ և մեսրոպայ՝ լցաւ Յ մեր նմային գիտութ . զոր գեղեցիկ իմն նկարագրէ սքանչելին կորիւն , վայելուչ յարմարե՛լ այսմ զբանս աղաթանգեղոսի՝ որ ի վր լուսաւորուեալգգիս մերոյ առ գրիգորի՛ն . * Հայնժամ Ժմկի առ երանելի և , ցանկալի Յս հայոց անպայման սքանչելի լինէր . յորում անկարծ ուրեմն օրէնսուսոյց մովսէս մարդարեաական դասուն , և յառաջագէմն պօղոս բովանդակ առաքելական գնդոյն , հանդերձ Յակեցոյց աւետարանաւն քոր միանգամայն

Երբեմն :

„ եկեալ հասեալ 'ի ձեռն երկուց հաւասարելոցն՝ հայաքար-
 „ բառք հայերէնախօսք գտան : Ի՞նչ էր այնուհետեւ սըր-
 „ տալիւ ուրախութիւն , և ակնավայել տեսիլ հայելոյն . քզի
 „ երկիր՝ որ համբաւուցն անգամ օտար էր կողմանցն այ-
 „ նոցիկ , յորում ամ ամագործ սրանչեւագործունիքն գոր-
 „ ծեցան , առժամայն վաղվաղակի ամենայն իրացն եղե-
 „ լոց խելամուտ լինէր . ոչ միայն ժամանակաւ պաշտեցե-
 „ լոցն , այլև յառաջագոյն յաւիտենիցն , և ապա եկե-
 „ լոցն . սկզբանն և կատարածի , և ամ ամատուր աւան-

„ դաւթեցն :

„ Իսկ իբրև զչափ առեալ զիրացն հաստատուէ , և համար-
 „ ձակագոյն և առաւելագոյն զաշակերտութիւնն նորագիւտ
 „ վիշտուէն խմբէին ուսուցանել և թեքել , և պատրաստա-
 „ կան քարոզուէն անգէտ մարդկան յօրինել . որոց և ինքեանք
 „ իսկ 'ի կողմանց և 'ի գաւառաց հայաստան Յին յորդեալք
 „ և դրդեալք հասանէին 'ի բացեալ աղբիւրն գիտուէն այ .
 „ քզի յայրարատեան գաւառին 'ի կայս թգրացն և քհնյա-
 „ պետացն բղխեցին հայոց շնորհք պատուիրանացն այ : Ի՞նչ
 „ էր յիշելի և մարգարէականն , եթէ եղիցի անդ աղբիւր
 „ բղխեալ 'ի տան դաւթի : Ար և սկսան իսկ սիւնք եկե-
 „ ղեցւոյ միջամուխ ձեռամբ զգործ աւետարանչացն քօի գոր-
 „ ծել , գումարել 'ի կողմանս , 'ի գաւառս , 'ի տեղիս տեղիս
 „ հայոստոն աղգին դասս դասս զաշակերտեալսն ճշմարտուէն՝
 „ զհասուցելոցս 'ի կատարումն գիտութե՝ բաւականս և առ-
 „ 'ի զայլսն զեկուցանելոյ . որոց կանոն և օրինակ զիւրեանց
 „ անձանց արգասիս եղեալ , և պատուիրեալ կալ 'ի նմին
 „ կանոնի . և իւրեանց անգրէն զառնթերակաց արքու-
 „ նիսն հանդերձ ամենայն ազատագունդ բանակիւն՝ ամե-
 „ ղէն իմաստութիւն վարդապետեալ : Օպստսիկ գրէ
 „ կորիւն՝ որ էր մի յերևելի աշակերտաց անտի , և ակնա-
 „ տես եղելոցն :

Գ Լ Ո Ի Խ Ե Ե Ե

Յաղափս մահու ձեռնապնդ , և ընդերայ վերստին խորովու , և յեպ
նք շաղկոյ պարսի . և Վրդովուէ աշխարհին հայոց . և Գնալոյ
սէջն սահակայ և մարտայ 'ի մասն յունաց . ուր և 'ի
Վք սէջն մարտաւայի բանիս :

413

Լաւմշապուհ արքայ հայոց կեցեալ 'ի Թաւրուծէ
բարեպաշտ գնացիւք և խաղաղական կենօք
ամս . իմ . և ամիսս ինչ , վախճանեցաւ 'ի
հնգետասաներդ . ամի յազկերտի առաջնոյ պարսից արքայի ,
Թողէլ յիշատակ բարի յազգի-մերում զերախտիս վաստակոց
իւրոց , որով գործակից եղև սէջն մեարտայ և սահակայ 'ի
բանալ զգարոցս և 'ի տարածել յաշխարհս հայոց զնորագիւտ
գիրսն . զորոյ և զպատմութիւնս ետ գրել 'ի գիւննն արքու-
նի : Եւ մնաց վաւաճապսոյ որդի մի տասնամեայ արտաշէս
անուն : Խորհուրդ արարեալ սպա նախարարացն վն Թա-
գաւորուծէ հայոց , և տեսեալ Թէ գեռևս մանուկ է ար-
քայորդին արտաշէս , աղաչեցին զսնս սահակ գնալ անձամբ
առ արքայն պարսից յազկերտ , և խնդրել 'ի նմէ , զի վերս-
տին դարձուցէ զխոսրով 'ի Թագաւորուի իւր :

Խորհ. 55 :
Փարսեցի .
Յովն . Կաթ .
Աղաղ. Բ. 1 :

414

Օ իջեալ սէջն յաղաչանս նց՝ գնաց առ յազկերտ հանդերձ
Թղթով նախարարացն . և մատուցեալ առաջի նք՝ խօսեցաւ
բոլմ ինչ . և նա հաճեալ և հաւանեալ ընդ բանս նք՝ արձա-
կեաց զխոսրով : Խնդրեաց յայնժամ խոսրով 'ի յազկերտէ ,
զի դարձուցէ և զհրահատ կամաւարական զորդի գաղաւ-
նի յաքսորանաց իւրոց 'ի խորին սագատտանէ . և նա կատա-
րեաց զխնդրուածս նք . բայց ոչ կարաց խոսրով տեսանել
զհրահատ . զի մինչև եր հասեալ հրահատայ 'ի հայս , վախ-
ճանեցաւ նա ինքն խոսրով , Թաւրեալ յայս երկրորդ նուագ
զամ մի միայն . կամ ը փարսեցւոյն , ամիսս . 8 : Հորում
ամի մեռաւ և սպարապետն հայոց համազասպ մամիկոնեան
փեսայ սէջն սահակայ , Թողեալ զերիս որդիս , զվարդան
և զմայեակ և զհամազասպեան :

415

Եւ արդ բանգի յազկերտ արքայ պարսից հանապազ երկնէր
խոտորեցուցանել զնախարարս հայոց 'ի բրիտանեական հա-
ւատոց , և հեռացուցանել զնս 'ի յունաց , 'ի մեռանիլ խոս-
րովն ոչ ևս կամեցաւ կացուցանել Թագաւոր վոք 'ի հայոց
'ի բաժնի իւրում . սմին իրի Թագաւորեցուցեալ վաղվաղա-
կի զորդի իւր զլապուհ՝ առաքեաց 'ի հայս հանդերձ հրա-
հատիւ և այլովք վատրանդեօք , պատուէր տուեալ նմա ,

կգ

R r r

զի

զի 'ի գրգանս խրախճանաց և խաղուց , և 'ի զբօսանս որսոց
զբաղեցուցէ զնախարարսն , մինչև մարթասցի թուլացուցա-
նել զմիտս և զկամս նց յօրինաց իւրեանց :

Ը . Օ այս իբրև լուան նախարարք հայոց , անկան 'ի
մեծ վարանս • զի ընդունիլ զշապուհս այլազգի իբրև զթա-
գաւոր՝ ոչ կամէին ամենեկն • և մարտնչիլ ընդ յազգիերոյ
զանգիտէին • զի անառաջնորդ էին • և դեռևս չէին զոք
կացուցեալ սպարապետ , որ ժողովեացէ զզօրս հայոց , և ձա-
կասեցի ընդդէմ պարսկց • և ոչ ներէր նց կարճուի Բմկին՝
պտտրաստուի մարտի տեսանել : Այլ անձարացեալ՝ ակա-
մայ կամօք ընկալան զշապուհս • բայց ոչ վարեցան ընդ նմա
իբրև ընդ արքայի , այլ՝ իբրև ի մեծն անարդ իշխանի •
և նա որչափ և ջանաց , ոչ կարաց ի՛նչիք հաճել զմիտս նց ,
ոչ 'ի խրախճանս և ոչ 'ի խնջոյս խաղուց , ոչ 'ի զբօսանս որ-
սոց՝ և ոչ յայլ ինչ • զի յամի արհամարհանօք վարէին նք
ընդ նմա : Այլ զի զոլով նց արք մեծասիրտք և քաջք՝ իբրև
փանաքի ոմն երևէր օտարազգին շապուհս յաչս նց • մեծոք
համեմատուի արշակունի թագաւորաց մերոց , որոց հայեց-
ուած և եթ պատկառանս արկանէր 'ի տեսողն :

Վեպ եղև երբեմն զնալ ամին շապուհոյ թագաւորի յորս ընդ
նախարարսն • ընդ որս էր և ատում նախարար մոկաց • և
տեսեալ 'ի հեռուստ զերամակ ցուց (նք վայրի իշոց) , պըն-
դեցան զհետ նց • մինչև արկին զնա 'ի խորտաբորտ և 'ի վի-
մուտ տեղիս • և յարշաւել նախարարացն աննահանջելի ըն-
թացիւք ընդ դժուարին տեղիսն , երկուցեալ շապուհոյ զկայ
էառ : Ապերեաց զնա ատում մոկացի , և ասէ • արշաւեալ
և դու անօրդիդ պարսկց • զի դու այր ես , և ոչ կին : Ըսէ
ցնա շապուհս ցասմամբ • դու արշաւեալ • զի դիճաց է յայտ-
պիսի քարուտ տեղիս շահատակել : Ընդ այս բան նք թէ-
պէտե դժուարացաւ ատում , զի այսու դիճաց նմանեցոյց զնա
շապուհս , բայց լուռ եղև • և սպասէր տուի՛ր զբանս ար-
համարհանաց նորա անդրէն դարձուցանել 'ի նա :

Յետ սակաւ միոյ դարձեալ դիպաւ սոցա զնալ յորս վարա-
ղուց (նք վայրի խողից) 'ի շամբուտ տեղիս • և 'ի մատու-
ցանել զհուր 'ի շամբան վն շրջափակելոյ անդէն զվարազս ,
ոչ կարելով շապուհոյ ի շամբան անցանել յամեաց փոքր մի •
և հուրն տարածեալ պաշարեաց զնա շուրջանակի : Այլ մինչ
դեռ նա այսր անդր արշաւէր երիվարաւն , և զաչս իւր յա-
ծեալ խնդրէր ելս փախստեան , ատում մոկացի առիթ գը-
տեալ՝ եհաս առ նա , և ասէ ցնա • ահա հայր քոյ և անձ ,
ընդէր զանգիտես • (զայս ասէր , զի պարսիկք իբրև զանձ
պաշտէին զհուր) : Ըսէ ցնա շապուհս • Թող այժմ զկա-

417

տակդ , և փութան անցանել ընդ հուրդ . զի և ես կարա-
ցից անցանել զկնիք քո . վն զի ձի իմ յառաջեքն խրանու :
Հայնժամ ծաղր արարեալ զնա ատումայ՝ ասէ ցնա արհա-
մարհանօք . մի՞թէ այդ քարինք իցեն , զի ես յառաջեցից .
ոնք թէ ասէր . յորժամ էաք ՚ի յորս ցուց , ասացի քեզ ար-
շաւել ՚ի քարուտո . և դու ասացեր ցիս . դիճաց է ՚ի քա-
րինա շահատակել . որով զմեզ զմոկացիս կոչեցեր դիճաչ-
գիս . իսկ զոր այժմ տեսանես՝ ոչ են քարինք , այլ հուր ,
զոր դու իբրեւ զնձ պաշտես . ասաք ընդէր յարշաւել ՚ի նոյն
երկնչիս , և զիս յորդորես յառաջել : Եւ ասա ասէ ցնա .
* արդ՝ եթէ դու զմոկացիս կոչես դիճաչգիս , ես զստա-
նեանօք կոչեմ կնամարդիս ։ Եւ զայս ասացեալ մարա-
կեաց զերիվարն , և էանց ընդ հուր իբրեւ ի հողիտ ծաղ-
կանց , և զերծոյց զշապուհ : Եւ գիտացեալ թէ ոչ ներե-
նմա շապուհ վն նախատանացն , խոյս ետ և գնաց յձ իւր
յերկիրն մոկաց :

Հայրու մոռնադի ևս դէպ եղև խաղալ շապուհ ընդ նախա-
րարն զխաղ գնդակաց մակնաւ . ՚ի ձիարձակարանի , (որ
է աթ մէյտանը) . ուր շաւապ նախարար արծրունեաց եր-
կիցս եհան գգնդակն ՚ի շապուհ : Իժոճարացեալ ընդ այս
շապուհ , իբր թէ այսու արհամարհեալ եղև պատիւ իւր ,
էտձ նմա մականաւ , և ասէ . * ծանիր զքեզ ։ Եւտ պա-
տախտանի շաւապ քամահելով , և ասէ . * այս ճանաչեմ
եւ զիս արքայորդի ՚ի սերմանէ սանասարայ . և ունիմ
իշխանութի ընդ եղբարս քոյ զարքան արքայի համբու-
րել . ոնք և անունակոչեալս եմ ։ Օ այս ասէր առ ՚ի
ցուցանել , թէ ինքն իւրազի առաւել է քան զնա՝ ծագեալ
յաղգէ սենեքերիմայ ասորեստանեաց արքայի . և անունաւ
իսկ ՚ի նոյն պատուի . ոնք ունիս տեսանել . Գիրք . ա . գլ . Ժ . երես .
98 . և 180 : Եւ նոյն ժամայն մեկնեալ անտի խոյս ետ յձ իւր
Հաւուր միում դարձեալ յորժամ ՚ի խնջոյս ուրախուէ էին
արքայ և նախարարք , խոսրով իշխան դարդմանացւոց այր
կորովի արբեալ փոքր մի՝ սկսաւ շամբել ընդ ջնարահար
կնոջ միոյ . ի որ բարկացեալ շապուհ հրաման ետ լմբու-
նել զնա , և պահել յառանձին սենեկի : Եւ իբրեւ գիմեցին
՚ի վն նր սպասաւորք արքայի , տարեալ նր զաջ իւր ՚ի վա-
ղակաւորն՝ զոր ունէր ընդ մէջ իւր՝ հայեցաւ յերեսս նր .
և նք զաչի հարեալ ՚ի հայեցումաձոյ նր՝ կասեցան յետս .
և ոչ ոք ՚ի նր համարձակեցաւ միւրել ՚ի նա ձեռն . զի յայ-
լում մոռնադի զփորձ առեալ էր նր զքաջութեւ առն . և նա
անցեալ գնաց ՚ի տուն իւր :

418

Դ . Ի տին ժամանակի հայրն շապուհ յաղկերս արքայ

Սահմանի արշակունեաց Ե . 39

Թեոֆան :
Լուրբել : 14 :
Լստեման :
Բ. 42. և 2 :

պարսից յարոյց հալածումն մեծ 'ի վր' քրիստոնէից եղելոց յիւրում թի , զորքուեալ 'ի նոյն յայսպիսի իմն առ թէ . իբր զի սքն աբդաւ ենկս այնոցիկ կողմանց քանդեալ աւերեաց յՅի անդ զատրուշան մի , իմ է կրակատուն : Եւ իբրեւ աղդ եղև այն յաղկերաի , զայրացեալ նր' յանհնարինս՝ պատուէր հրամանի եդ . 'ի վր' նր' , զի վերստին շինեացէ զայն , և 'ի նմին ատրուշանի երկիրպագցէ հրոյ և արեգական : ԼՅԼ յընդդիմանալ նորա այնմ՝ ետ սպանանել զնա առաջի իւր . և հրաման էհան այրել և աւերել զբոլմ եկեղեցիս քրիստոնէից , որք էին յՅին պարսից . և զմրրիկ հալածանացն օր լը օրէ սաստկացուցեալ՝ սկսաւ անխնայ չարչարել զայն . սիկ՝ որք դաւանէին զքս :

Եւ յայնժամ նախարար ոմն պարսից որմզդան անուն՝ քրիստոնէաց 'ի ծածուկ . և այլ մեծատուն ոմն 'ի նոյն ազգէ իշխան երևելի՝ սային անուն . կալեալ և զսոսա՝ ետ բազմօք տանջել վն քրիստոնէական հաւատոցն : Լսալ կալաւ և ըզսարկաւագ ոմն բենիամին անուն , և եդ 'ի բանտի անխնամ . զոր և յետ Ժմկաց անտանելի չարչարանօք ետ սպանանել : Օչորեսին զայսոսիկ տօնեմք 'ի միասին . զորոց կարես տեսանել յայսմաւորս , յաղբել . 14 :

Ի ունեալ սքն սահակաց հայրապետին մերոյ զայսպիսի գործս յաղկերտի , և տեսեալ թէ օր քան զօր առաւելու բորբոքումն չարի , վստահացեալ 'ի խնամս իմն՝ խորհեցաւ դարման մատուցանել . և զի ունէր համարձակութի առ յաղկերտ , միջնորդ եղև առ նա . և պաղատանս արկեալ պաշր' զիջոյց զսիրտ նր' . յայտ արարեալ նմա , թէ յերկարիլ այդոցիկ նեղուեց՝ վրդովին համօրէն աղդք , որք միանգամ լը ինքու թի նր' են . և այսու հանդարտեցոյց զխառութի հալածանացն . ուր դրեն պատմիչք արաբացոց և ասորոց առասեմանեայ . Կապոր . Բ . ԳԼ . 42 . և Կապ . Գ . Ժան . 2 . և 2 : Իսկ զմնացորդս այնր եբարձ սքն մարութա ենկս : ԼՅԼ թէ ուր էր այս մարութա , արժան համարիմ խօսիլ ըզնմանէ սակաւութ աստանօր :

Նաւալն :

Յաւուրս Թագաւորութե խոսրովու որդւոյ արդատայ , և 'ի կթիլիսուն սքն վրձանիսի , մի ոմն 'ի հաւատացեալ նախարարացն հայոց ետ զդուստր իւր՝ որոյ անուն էր մարիամ , 'ի կնուի հեթանոս իշխանի միում , որ էր ինք երկրին ըստացոց , և կոչուր մարութա՝ ինքն թի : Եւ զի էր մարիամ կին բարեպաշտ , իւրովք ջանիւք սկսաւ սերմանել և աճեցուցանել յՅի անդ զքրիստոնէութի . մինչև ետ բերել և քհնյս և շինել զեկեղեցիս . և այնչափ յորդորեաց զայր իւր , մինչև դարձոյց և զնա 'ի հաւատս : Եւ սա ինքն մարութա յետ

Ժմկաց

ԼՅԼ
418

Ժմկաց բարի վարուք վախճանել՝ եթող զերիս որդիս . որոց մին եկաց իշխան ծին փխկ հօրն . և երկուքն կարգեցան զօրավարք : Իսկ մայր նոցա մարիամ գնացել յուխտ յեհմ և յայլ սբ տեղիս՝ խնդրէր յնյ արժանի առնել զմի յորդուոց կամ ՚ի թողանց իւրոց յաստիճան քահանայութե . և եղև նմա թողն յանդրանիկ որդւոց իւրմէ . և կոչեաց զնա մարութա յանուն հաւուն . որ և բարի վարուք զարգացեալ ձեռնադրեցաւ քահանայ : Եւ յետ այնորիկ ինքն մարիամ ՚ի վերջին աւուրս իւր կրօնաւորեցաւ ՚ի վանս կուսանաց , զոր իւր էր շինեալ . և անդ երջանիկ մահոճամբ փոխեցաւ առ իմր : Իսկ մարութայ օրնօրէ ՚ի բարին յառաջադէմ եղեալ՝ եհաս յաստիճան եկեղեցե . և իւրով անժատուր վարդապետութե առաւել ևս տարածեաց զհաւատո քնի յայն աշխարհ . զոր և պայծառացոյց նմ բարեպարոյ կարգօք , եկեղեցեօք , վանորէիւք , եւ :

Եւ յետոյ գնացեալ յասորեստան ՚ի տիսբոն քաղաք , որ էր աթոռ թագաւորութեն պարսից , սքանչելեօք բժշկեաց զորդի յազկերտի արքայի , որ դիւհարեալն էր . և զայս արարեալ՝ խնդրեաց ՚ի յազկերտէ առաւել ևս դիւրութի տալ քրիստոնէից , և արձակել զկապեալսն , և հաստատել սէր և խաղաղութի ընդ կայսերն յունաց՝ ընդ փոքուն թէոդոսի . և նա կատարեաց զնմ : Եւ եալ ապա մարութայի զթուղթ ՚ի յազկերտէ՝ եկն առ թէոդոս , և պատմեաց նմա զնմ . ի որ ուրախացեալ կայսեր՝ հրամայեաց նմա խնդրել յիւրմէ զոր ինչ և կամի . և նա խնդրեաց ամրացուցանել զքաղաքն ծովաց աշխարհին , և շինել ՚ի նմա հոյակապ եկեղեցի . զի անդ հաւաքեցից ասէ զնշխարս մարտիրոսաց . զոր և արար իսկ . և ժողովեաց անդ զանթիւ նշխարս սբց . զոր ոմանք թոճեն երկու հարիւր ութսուն հազար . ընդ որս և զնշխարս սբցն բարթուղիմեայ , զոր եզիտ ՚ի հայս , թողեալ նյ միայն զաջն : Եւ կոչեցաւ քաղաքն այն մուֆարդին , կամ իմեզ նփրկերտ . այն է քաղաք մարտիրոսաց , կամ քաղաք սբց : Եւ ինքն սբն մարութաու կեցեալ բարի վարուք՝ վախճանեցաւ ՚ի հասակի ծերութե : Օսմանէ բազում ինչ գրէ սոկրատ Ժմկակից . 417 . 1 . 41 . 8 . և բազմադիմի գովութիւք ընծային սմա ՚ի ճառընտիրս մեր և յայտնաւորս :

419

Դ . Ետ դադարելոյ հողածանացն հիւանդացեալ յազկերտի՝ անկաւ ՚ի մահիւն : Եւ զայն լուեալ որդւոց նր շապհոյ՝ որ թագաւորէր ՚ի վր հայոց ամս . Դ . փութացաւ գնալ առ նա : Եւ յերթալ իւրում եթող ՚ի հայս զգունդ մի ստոճար ՚ի զօրացն պարսից , պատուիրեալ զօրագլխի նյ վա-

րայի :

Ճառքն :
Սայիս . 28
Փետր . 25 :
Սոկրատ . 1 .
417 . 8 :
Թեոդոս :
և այլ :

Խորհ . 56 :
Յովն . 1 :
Եւ :

ըայի, զի կաշեալ զնախարարս և զմեծամեծս հայոց՝ տար-
ցի ՚ի պարսս . և ինքն աճապարեալ չորաւ վաղագոյն ՚ի
տիսբոն : Եւ յայնմ աւուր՝ յորում եհաս նա անդ, մեռաւ
հայր նր յաղկերտ : Ի նմին աւուր և ինքն շապուհ սպանաւ
դաւալ ՚ի ծառայիցն յաղկերտի . և թագաւորեաց վրամ
երկրորդ :

Իբրեւ լուան նախարարք հայոց զմահն յաղկերտի և զշապ-
ուհի, և ծանեան զոր միանգամ պատուիրեալ էր շապուհ
զորապետին իւրում, ժողովեալ ՚ի միասին՝ ընտրեցին իւրեանց
սպարապետ հայոց զներսէս ձիհրակացի կամ ձիճրակացի՝
զայր քաջ . և նր սուաջնորդութիւն գումարեալ զզորս հայոց
էտուն պատերազմ ի մեծի գնդին պարսից, զոր թողեալ
էր շապուհ . և հարին զնո՝ ՚ի հարունաճս սաստիկս յոյժ :
Հայնմ վայրի վարայ զորապետն պարսից տեսեալ թէ կո-
տորին զօրք իւր, և զէ ուստեք օգնուի, ապաւինեցաւ յա-
րութի քաջուէ իւրոյ, և եմուտ ի մէջ զօրացն հայոց . և
մինչեւ ինչ գործեալ էր, եհաս առ նա քաջ սպանդունին
ապրսամ իբրեւ կայծակն . և հատեալ զաջ թիկունս նր՝ ըն-
կեց յերկաթին . և կոխան ոտից տուեալ էանց զնովաւ . և
զմնացորդ զօրաց նր արար փախստական :

Յետ այսորիկ ցրուեալ և մեկնեալ ՚ի միմեանց նախարարք
հայոց՝ նոստան յամուրս իւրեանց, ամբին լեալ ինքնագլուխ .
բաշումք ևս չըջին ՚ի լերինս և յանմատոյց տեղիս, կաս-
կածեալք յերեսաց վրամայ արքային պարսից . և այր իւ-
րաքանիւր զանձինս պաշտպանէին ընդդէմ թշնամեաց : Եւ
այսու աշխարհս մեր՝ որ անմոր էր մնացեալ ՚ի բաժնին պար-
սից, լցաւ նմ խռովութիւն . և ամայացաւ յամ բարեկար-
գութեց ամս երիս . և արգելան անցք ճանապարհաց ուս-
միկ ժողովորդեան . և խափանեցան առեւտուրք : Սնան-
ւանդ զի վրամ արքայ պարսից՝ ի գրեւոյ խորենացոյն, և
յովհաննու կթիկսին, ՚ի խնդրել զբէն վրիժուց ՚ի նախա-
րարաց՝ բռն դառն չարիս հասոյց ՚ի բնակիչս Յին, և վեր
՚ի վնջր արար զնոմ : Եւ թէպէտ ՚ի բաժնին յունաց ևս ա-
րար ինչ ինչ փասս, բայց քանզի եղև հաշտութիւն մէջ նր
և կայսեր՝ զկնի սաստիկ պիճրզմի, զորմէ երկար գրէ սոկ-
րոտ Ժմիակից . 41րդ . 5 . 41 . 18 . ոչ ևս յաւել առնել ինչ
յայն . և վն այսորիկ ասէ խորենացին . 4 . 56 . թէ * խա-
ղաղութիւն առնելով ընդ յոյնս (վրամայ՝ այնուհետեւ) ոչ
" ՚ի բաժնին նց հպի 11 :

Տեսեալ մեծին սահակայ զնմ չարիս Յին հայոց իմասն բաժ-
նի պարսից, մեկնեցաւ անտի, առեալ իւր զսքն մեքրոպ,
և զթուունս իւր զերեսին՝ զվարդան, զհմայեակ, և զհա-

մա

Ս) Երբեք և առ պատրիարքն կոստանդինուպոլսոյ ատ-
տիկոս, որ էր բնիկ ՚ի հայոց ազգէն ՚ի քաղաքէն սեբաստիոյ
(ըստկրատայ . 7 . 20 . և ըստյոյ) . և ազաւեաց զնա միջ-
նորդ լինել առ կայսրն . և էր օրինակ թղթոյն այս . * Սա-
հակ եպիսկոպոս հայոց, վարդապետ մեր ատտիկոս՝ եպիս-
տախարհամուտ գրանդ, օրհնութիւն ողջոյն : }

“*It*”

„ Ի ձեր սրբութիւնդ՝ առաքեցի զուսուցող մերոյ աշխարհիս
 „ մեսրոպ, և զթուռն իմ վարդան. ոմն զի ի լսել քո՝ ի դու-
 „ ցանէ զաղէտս նեղութե մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի
 „ Թագաւորիդ՝ օգնեսցես մեզ՝ ոմն արդարեւ եղբայր սի-
 „ րելի. ողջ լեր ॥ :

Օտոյն գրեաց և առ արեւելեան զօրավարն յունաց անատո-
 լիոս, որ նստէր ի քղքին մելիտինէ՝ այն է մալաթիա. և օրի-
 նակ թղթոյնէր այս. * Սահակ եպիս Կայոյ, քաջի զօրավա-
 „ րի անատոլեայ՝ խնդալ. Եւորհ ռենիմ այ՝ յաղաքս զքեզ
 „ պատրաստել մեզ յապաւինուի. վս որոյ զգացուցանեմ,
 „ զի ի հայթայթանս մերոյ նեղութե առաքեցի զուսուցա-
 „ նօղդ մեր զմեսրոպ, և զթուռն իմ զվարդան ի դուռն
 „ արքունի. և աղաչեմ զքո քաջութիւն՝ ձեռնառու լինել ձա-
 „ նապարհիդ. ողջ լեր ॥ :

Սարգ. 57:
 Կրթ. 5:
 Յով. Կաթ. 19:
 Սեպ. 17:

Ե. Պնացեալ սքին մեսրոպայ և վարդանայ և որոց լը-
 նն ի մելիտինէ՝ մատուցին առ անատոլիոս զթուղթն սահա-
 կայ, և նր սիրով ընկալեալ զնն՝ բազում մեծարանս արար
 սքին մեսրոպայ. զի և յառաջագոյն իսկ լուր առաքինուե-
 և իմաստութե նորա հնչեալ էր յայնստիկ կողմանս. Եւպա-
 գրեալ անատոլեայ թուղթ առ կայսրն՝ զգացոյց նմա վասն
 դալստեան սքին և վս դիտաւորութե նորին, աղաչելով ըզ-
 գթութի նր ընդունիլ զնա և զվարդան ընդ նմա սիրով. և
 սպասէր պինւոյ:

Եւ իբրեւ էառ հրաման ի կայսերէ՝ առաքել զնն առ ինքն,
 հաւանեցոյց զսքն մեսրոպ թողուլ ի մելիտինէ առ եպիսին
 ահակայ զբազմութի աշակերտաց իւրոց հանդերձ գլխաւո-
 բաւ նոցին՝ որ կոչուր զեռնդ. և ապա յանձն արարեալ զսքն
 մեսրոպ և զվարդան ցեղկան դերձանու, որում անուն էր
 գինգ կմ գնիթ. յաղգէ Կայոյ, յուլարիեաց զնն փառօք ի
 կոստանդինուպօլիս:

Հասեալ նոցա ի քաղաքն՝ յանդիման եղեն առաջի կայ-
 սերն, և մատուցին նմա զթուղթ սքին սահակայ. և պատ-
 մեցին նմա զնմ անցս Եփն Կայոյ, ևս և զքանչեղիսն՝ որով
 գտեալ եղեն նշանագիրք մեր: Հաւանեալ կայսեր լը բանս
 թղթոյ սքին սահակայ, և ընդ բանս սքին մեսրոպայ, ա-
 ռաքեաց հրովարտակս առ անատոլիոս և առ այլ յոյն վե-
 րակացուս՝ ընդունիլ զսքն սահակ, և թոյլ տալ նմա վա-
 րել զիշխանութի իւր ի վր Կայոյ, ոմն վարէր արքեպիս-
 կոպոսն կեսարու. և տալ բանալ դպրոցս Կայոյ լեզուն
 յնմ դաւառս:

Հրամայեաց ևս շինել զքաղաք մի յունաց Եփն Կայոյ ի
 բաժնի անդ վս բնակելոյ անդէն կայսերական զօրաց ընդ-

դէմ արշաւանացն պարսից : Եւ ածա նաև զվարդան կա-
ցոյց ստրատելատ ՚ի վր հայոց եղեղոց յայնմ մասին : Եւ մա-
նապէս և ատտիկոս պատրիարք ընթերցեալ զթուղթ սթյն
սահակայ , և տեղեկացեալ նմ իրաց՝ որք անցին ը հայս ,
ետ ը իւրում իշխանութե զնոյն հրաման սթյն սահակայ .
և կացոյց զսթն մեսրոպ քաղունապետ , կամ ըստ քորենաց-
ւոյն՝ եկղէսիաստիկոս : Եւ վն առաւել իմաստութե նո-
րին կոչեցին զնա յոյնք աթիմիթոս , որ ՚ի գիրս կորեան ա-
կումիտ գրի , ոն թէ գերզգօն վնայ :

Օայս նմ ընկալեալ սթյն մեսրոպայ՝ խնդրեաց ՚ի պատ-
րիարգէն տալ ինքեան զուղղագիր և զճմարտաբան օրի-
նակ նծաչնչի վն թարգմանութե . և նա խոստացաւ գտա-
նել և առաքել : Եւ ինքն մեսրոպ յետ կատարելոյ պատե-
քին հանդերձ վարդանաւ դարձաւ պատուով մեծաւ և ար-
քունատուր կառք ՚ի հայս , առեալ թուղթ և ՚ի կայսերէ
և ՚ի պատրիարգէն առ սթն սահակ : Յորս վն երկուց իրաց
մեղադիր լինէին նմա . մի թէ ընդէր զառաջինն յաւետ
կամեցաւ ՚ի բաժնի պարսից բնակիլ քան ՚ի յունացն . և միւս
ևս՝ թէ ընդէր առ ասորիս և առ այլս ապաւինեցան ՚ի
գիւտ գրոց , և ոչ առ տիեզերալոյս վնայն ոսկերերան , որ վախ-
ճանեցաւ ՚ի յաջորդ ամի գիւտի գրոց , այն է յամի նն . 407 :

Եւ էր պատճէն թղթոյ կայսերն՝ այս . * Եւ քնակալ թէո-
,, դոս օգոստոս և կայսր հռովմայեցւոց , մեծի սահակայ
,, եպիսի հայոց՝ խնդալ : Հրամայեալ մեր տեսանել ըզ-
,, թուղթս՝ վերահասու եղաք գրելոցս առ ՚ի քէն . և մե-
,, ղադրեցաք յոյժ , զի նմ սրտիւ միտեցար զհետ հեթա-
,, նոս թագաւորի . և մեզ և ոչ թղթով բաւականացար
,, ծանօթանալ . և առաւել յայնմ մեղադիր եմք , զի ար-
,, համարհեալ զճարտարովքս՝ որ ՚ի մերում քաղաքիս , յա-
,, սորեաց ոմանց խնդրէիր զիմաստից գիւտս . վն որոյ հա-
,, ճեալ էաք ընդ մեր ծառայիցդ արհամարհել զայդ պիսի
,, ուումամբդ . բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ մեսրոպ , թէ
,, կատարումն արունեստիցդ ՚ի շնորհաց վերնոյն եղև , գրե-
,, ցաք՝ զի նմ փութով ուսցին , և զքեզ պատուով ընկալ-
,, ցին որպէս զարդարև վարդապետ իւրեանց՝ հանդոյն արք-
,, եպիսին կեսարու . և դարմանք և ծախք յարքունուստ
,, եղիցին . և հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ հայ-
,, ոց՝ յապաւինութի ձեզ և մերոց զօրաց . և վն քո արա-
,, բաք ստրատելատ զվարդան զորդիացեալն քոյ . և յա-
,, ուցին վարդապետսն գրեցաք զմեսրոպ . ողջ լեր :

Իսկ օրինակ թղթոյն ատտիկոսի պատրիարգին էր այս .
* Եւ տտիկոս՝ ինքնադուխ եպիսկոպոս կոստանդինուպօլսի ,

„ եղբոր սիրելւոյ և աթոռակցի՝ սահակայ եղիաի հայոց՝
 „ նոր խնդալ : Բաղում գոհութիւն այ մասուցանեմք յա-
 „ ղագս քոյ բարեհամբաւութեդ ՚ի մէջ այնպիսի բարբա-
 „ ըոս աղգի . այլ ազատ ՚ի մեղադրանաց ոչ թողումք, որ
 „ ոչ կանխաւ յիշատակեցեր զսիրելութի գրիգորի և զնե-
 „ սիսի երանելեաց քոյ հարց : Իւ առաւել ընդ այս զար-
 „ մանամք, եթէ զիարդ թողեր զաղբիւրն եկեղեցւոյ ըզ-
 „ հայրն մեր սբ յովհաննէս, որ ոչ միայն տիեզերական
 „ մայրաքաղաքիս, այլ սոփաւ և անքրիստոնեայք և ի-
 „ հանուր աշխարհ ՚ի նմէ վիգեալ ուսանի . ուստի և ոսկի
 „ բերան կոչեցին զնա . և ձեր զանց զնովաւ արարեալ կա-
 „ մեցայք ՚ի սահմանական ջրոց զփափաք ծարաւոյն յագե-
 „ ցուցանել . մինչև ամենագիտին տեսեալ զսնտի աշխա-
 „ տութիւն՝ բղիւեաց ՚ի ձեզ զշնորհս հոգւոյն . ի որ այժմ
 „ ուրախ եմք : Իսկ արդ հրամանաւ ինքնակալին օգոստո-
 „ սի տունեալ լիցի քեզ իշխանութի վարդապետել զկողմամբդ
 „ մեր . և աղանդոյդ բորբորիտոնաց՝ կամ հաւանել (յի հա-
 „ լանեցուցանել), և կամ հալածել ՚ի քումմէ վիճակեդ .
 „ և զառաքեալս ՚ի քէն զմեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել եկ-
 „ ղէսխաստիկոս ॥ :

Պատմ. Բ. 58 :
 Պորեան :

Եկեալ սբն մեսրոպայ և վարդանայ ստրատելատի ՚ի մե-
 լիտինէ՝ ոչ գտին անդ զգորաւարն անատոլիոս . զի ընկա-
 լեալ նորա զհրովարտակ կայսերն՝ գնացեալ էր ՚ի կողմանս
 հայոց ՚ի մասն բաժնի յունաց . և մօտ ՚ի սահմանս յայնո-
 սիկ ակնկալեալ սպասէր գալտեան սբն մեսրոպայ : Բ-
 ռեալ ապա սբն զբաղմութի աշակերտաց իւրոց՝ զորս թո-
 ղեալ էր ՚ի մելիտինէ, եկն ՚ի հայո . և գտեալ անդ զսբն
 սահակ և զանատոլիոս՝ ծանոյց նոց զանմ :

Եայնժամ վաղվաղակի ձեռն հարկ անատոլիոս կատարել
 զհրաման կայսերն . և թողովեալ զիշխանս հայոց, ի նո-
 սին և զգործակալս յունաց, և զերիցունս, և զեղիսունս,
 միաբան հաւանութեւ ետ նոց ընդունիլ զսբն սահակ իբրեւ
 զեղիսապետ այնր մասին . և հրամայեաց նոցա կարգել
 դպրոցս վս ուսանելոյ զգիրս հայոց : Իւ ինքն ի հրամա-
 նի կայսերն շինեաց ՚ի գաւառին կարնոյ զթէոդոսուպոլիս,
 այն է երզրում . զորմէ յերկար գրէ խորենացին . Գ . 59 .
 և պրոկոպիոս . զին . յոսապ . Գ . 5 :

Գ Լ Ո Ի Խ Ծ Օ :

Յաղագս ընդհանրանելոյ վռամայ զարտաղէս 'ի վր հայոց • և ճար-
բելոյ սէշն մերոսայ զաղանդն հեղանոսական յայլուայլ
արեղեայ • և բարեհարգութեայ և հաննադրութեայ
մեծին սահակայ :

422

Եւ զհռմայ արքային սարսից, որ զամս ե-
րիս անդադար էր 'ի հարստահարել զանտե-
րունչ աշխարհն հայոց 'ի բաժնի իւրում, հռակ
յետոյ վաստակեալ յետս նահանջեցաւ • քանզի տեսեալ նր,
թէ 'ի հարուճածելն ամայնայ ծն 'ի շինութե, և հարկք
արքունի լիով ոչ հառանեն, խորհեցաւ քաղցրութիւն նու-
աճել: Եւ զի գիտէր, թէ առանց ձեռնորո ունելոյ ինքեան
զնախարարս հայոց՝ ոչ կարէ զսոս առնել, եղ 'ի մասի խո-
սիլ ը նմ 'ի խաղաղութի: Սմին իրի հրեշտակս առաքեալ
առ սմբատ ասպետ բաղրատունի, յորդորեաց զնա՝ միջնորդ
հաշտութե լինել առ նախարարսն, խոստանալով մոռանալ
զարիսն՝ զոր անցուցեալ էին նք ընդ զօրս պարսից • և ոչ
այսչափ միայն, այլև թիգրեցուցանել 'ի վր հայոց զորդի
վռամշապհոյ զարտաղէս:

Հաճեալ ընդ սոս նախարարացն առաքելին հրեշտակս առ
սքն սահակ, և հոչեցին զնա ստիպաւ: Եւ նր իրաւացի դա-
տեալ զինդիր նց՝ եթող զսքն մերսող 'ի բաժնին յունաց՝ 'ի
զւրն շաղաղութք՝ հոգ տանիլ դպրութե և վիպութեն • և
առ նմարդերկուս թողունս իւր՝ զհմայեակ և զհամազաս-
պեան • և ինքն առեալ զվարդան ստրատելատ՝ դնաց յծն
արարատեան • ուր ժողովեցան նմ նախարարք այնր բաժնի
'ի վաղարշապատ • և խորհուրդ արարեալ 'ի միասին հան-
դերձ սահակու վն բանի վռամայ արքային սարսից՝ առա-
քելին առ նա զսմբատ ասպետ և զվարդան ստրատելատ •
և խոստացան նմա զհնազանդութի:

Յայնժամ և վռամայ հաստատեալ զհաշտութի 'ի մէջ իւր
և հայոց, ետ թուղթ ոչ յիշելոյ բնաւ զյանցանս նախա-
րարացն • և ը ինդրոյ նց և բոտ խոստման իւրում թիգրե-
ցոյց 'ի վր հայոց զարտաղէս զորդի վռամշապհոյ, որ էր յայն-
ժամ իբր ութւտանս ամաց • և փոխեաց զանուն նր յար-
տաշիր՝ առ 'ի յիշատակ նախնւոյն իւրոյ արտաշի տա-
նեան • և հաւատաց 'ի նա զաշխարհս հայոց՝ առանց դնե-
լոյ զոք 'ի պարսից վերակացու: Որով և վերստին կարգեալ

Խոր. 7. 580
Յե. Կա. 10

նորոգեցաւ աշխարհս մեր , և մնաց յանդորրու առ ժամանակ մի՝ իբրեւ ամս վեց :

Երբ . Գ . 60 :
Երբ . Գ . 60 :
Երբ . Գ . 60 :

Թ . Իսկ սբն մետրող՝ որ մնաց ՚ի բաժնին յունաց , ժողովեալ զբազմութի մանկանց ՚ի դպրոցս՝ ուսուցանէր զնոնքնին և ՚ի ձեռն աշակերտաց իւրոց : Եւ ուն գրէ խորենացին և կորիւն և զաղար փարպեցի , զհանգամանս դրոց և լեզունն ոչ ուն արունեստ աւանդէր աշակերտելոցն , այլ ուն զհոգի . և զոր խօսէր նոյն , տպաւորեալ կնքէր ՚ի սիրտս նոյն իբրեւ ՚ի կակուղ մոմս : Եւ ասա իմ յանձնելոյ ատուի կոսի պատրիարքին սկսաւ խրատել զար աղանդաւորսն՝ ՚ի բաց կալ ՚ի մոլորութի իւրեանց . և իբրեւ չկարաց ուղղել զնոնքն բանիւք , հալածականս արար զամենեւին յձեռն անտի իշխանութի վերակացունաց տեղւոյն :

Երբ . Գ . 60 :
Երբ . Գ . 60 :

Սինդեռ յայս գործ վիշապութե պարապեալ էր երանելին , լուր եհաս առ նա , եթէ նոյն հեթանոսական աղանդ , զոր և ինքն ՚ի սկզբան բարձեալ էր ՚ի գաւառէն դողթան ձեռն տունութի շաբիթայ իշխանի տեղւոյն , դրձլ ընձիւղեալ էր անդ ՚ի ժամանակի յայնմիկ անիշխանութեն , և ՚ի բազումս տարածեալ : Օայս իբրեւ լուաւ երանելին , եթող ՚ի գաւառն սպեր զերկուս յաշակերտաց իւրոց՝ զլեւոնդ և զենովք . և ՚ի գաւառն դերջան գգնիթ զեմկս տեղւոյն . և ՚ի գաւառն եկեղեաց զգանսն . և ինքն փութացեալ գնաց յայրարատ և ՚ի դողթն գաւառ . և անդ աղաչեցեալ զիշխան գաւառին գգիւտ զորդի շաբիթայ՝ զայր բարեպաշտ հանգոյն հօր իւրոյ՝ օգնական լինել ինքեան , ձեռնտունութի նոյն երարձ անտի զար աղանդն զայն :

Տեղեկցաւ անդ սբն , թէ ոմանք յաղանդաւորաց անտի որջացեալ ՚ի կողմանս բաղասականաց և գարգմանացւոց՝ որքէին ՚ի սերնդոցն հայկայ , յայն տեղիս ևս սփռեալ են զիւրեանց մոլորութիսն : Եւ յաղապս այսորիկ փութացեալ գնաց նախ առ բաղասականս , և հաճ զնոյն յուղղութի . իսկ որք անդարձն մնացին , թէպէտև սակաւք էին , հալածեաց զնոնքն յերկրէ անտի . և աղաչեաց զեմկս գաւառին՝ որ կոչիւր մուշէ կամ մուշեղ , փոյթ մեծ ունիլ , զի մի ևս կրկին զօրասցի անդ այն աղանդ : Եւ ինքն գնաց անտի ՚ի կողմանս գարգմանացւոց . և հաճ զնոնք ևս ՚ի գիտութի ճշմարտութե հանդերձ իշխանսն նոցին , որ կոչիւր խուրս :

Եւ հաս առ նա անդ հրեշտակ ՚ի բղէշին գուգարացւոց , որում անուն էր աշուշա , փութալ գալ և յիւր իշխանութի ՚ի գաւառն տաշրաց յձն գուգարացւոց՝ որ ՚ի սահմանակցութե վրաց և աղունից . զի և անդ զեղեալ էր գարշութի այնր մոլորութե : Եւ սբն գնացեալ անդր՝ սրբեաց

և զայն

Բ . Գ . ԺԷ :

423

424

(1) Եւ զայն տեղի յաղանդոյ անտի . և աւանդեալ ամիցն զուղ-
ղութի ճշմարտութե՝ առաւել քան զայլս հաստատագոյնս
արար զնո՝ ի վիշապութե իւրում . և յանձնեաց եպիսկոպոսի
տեղւոյն , որ կոչուի սամուէլ : Սոյնպէս արար և յաշխարհն
մարաց և յայլ տեղիս , յորս միանգամ լսէր տարածիլ այնր
մալորութե : Իսկ թէ որպիսի մոլորութի էր այն , ոչ է յայտ .
տես ի ծանօթութիսն :

425 Գ . Լարտել սթին մեսրոպայ զգործ առաքելական վար-
դապետութե իւրոյ՝ եկն ի վաղարշապատ քաղաք : Եւ խօ-
սեցեալ ընդ սթին սահակայ՝ խորհուրդ արար ընդ նմա ի
վր թարգմանութե ազգի ազգի մատենից . և վն այսր եր-
կոքին ի մի կամս հաւանեալ հաստատեցին առաքել զոմանս
յաշակերտաց իւրեանց յայլապլ տեղիս վն թարգմանութե :
Եւ նախ ընտրեալ զերկուս ի նցե , զյովսէփ պաղնացի , և
զեղնիկ՝ որ ի կողք գեղջե , այն՝ որ յոմանց կոչի եղնակ
կողբացի , որք և քաջ տեղեակ էին ասորւոց լեզուի և յու-
նաց , առաքեցին զնո՝ ի միջագետս ի քաղաքն եգիպտոս . զի
թէ կայցեն անդ մատենանք ինչ հայոց՝ գրեալ ասորւոց գրով
գրեացեն զայնս հայերէն . նաև զգիրս հարց ասորւոց թարգ-
մանեացեն ի հայս , և բերցեն փութով . ոմ գի նաև ի կոս-
տանդինուպոլիս յղեսցեն զնո՝ վն այնր գործոյ :

426 Օ կնի առաքելոյ զնո յեգիպտոս ընտրեցին և զայլ երկուս
յաշակերտաց իւրեանց , զյովհան եկեղեցացի , և զարձան
արծրունի , և առաքեցին ի կոստանդինուպոլիս հանդերձ թող
թով , զոր գրեալ էին առ սիսիննիոս պատրիարք քիչքին , աղա-
ջելով զնա , զի որչափ ինչ ընտիր գրեանք կայցեն երևելի սթ
հարց , ցուցցէ նց , ոմ գի թարգմանեացեն . ևս և տայցէ
նց բերել զընտիր օրինակ անձաշունչ գրոց . զոր և յառաջն
խնդրել էր մեսրոպայ յատախկոսէ . իմ որում գրի և յայսմա-
ւուրս . քեար . 19 . և սեար . 17 :

Եւ իբրեւ մեկնեցան սոքա յձէս հայոց , ոմանք յաղգաւա-
նայն յոյսեփոյ և եղնակայ գրեցին թուղթ առ նոսա , և
գրգռեցին զնո՝ ասելով , եթէ մեծն սահակ և մեսրոպ խա-
բեցին զձեզ խոստանալով ի դարձի ձերում առաքել զձեզ
ի կոստանդինուպոլիս . բայց ոչ է այնպէս , զի ահա փնի
ձեր առաքեցին զյովհան և զարձան : Օ այս իբրեւ լուան
նք , նոյնժամայն որչափ ինչ գրեալ էին յասորւոց ի հայս՝
առաքեցին առ վիշապ իւրեանց . և առանց հրաման խնդրե-
լոյ ի նոցանէ՝ ուղղեցան ի կոստանդինուպոլիս , և մնացին
անդ . և սկսան թարգմանել զգիրս : Նոք այս վստեալ բարի
նախանձու և այլոց երկուց աշակերտակցաց նց , քն զեղնոյ
երեց մեծ , և սքանչելին կորիւն՝ տեղեակք յունական լեզ-

Խոր. 7. 608
Կորեան :

ունի ,

ոճի , ինքնակամ ելեալ գնացին և ինքեանք անդր 'ի կոստանդինուպօլիս . և գտեալ զնոս անդէն՝ միաբանեցան ընդ նոս , և եղեն ձեռնամուխ 'ի Թարգմանութիս :

Մինչեւ սք յայտպիսի գործս զբաղեալ էին , հազի՛ւ ուրեմն հասին անդր և յովհան և արձան . որք Թեպէտ և յառաջագոյն առաքեալ էին , բայց անիոյթ ճանապարհորդեալ և յուլութք դեպերեալ այսր և անդր , և 'ի կեսարիա ևս յամեալ , կարի իմն անագան եկին 'ի կոստանդինուպօլիս : Եւ մատուցեալ զթուղթ սքին սահակայ և մեսրոպայ առ սիսիննիոս պատրիարգ , մեծաւ պատուով ընկալեալ եղեն 'ի նմէ՝ ինքեանք , և ընկերք իւրեանց , որք յառաջագոյն ժամանեալ էին անդր : Սեցեքին տքա կացեալ անդէն զԺմկ ինչ՝ յաւուրս պատրիարգուէ սիսիննիոսի , նեստորի և մաքսիմիանոսի , յոչ ինչ այլ պարասէին , բայց եթէ Թարգմանել զպէսպէս գիրս՝ միանդամայն առաւել ևս տեղեկանալ լեզուն յունաց . և քի մտաւարժք էին և ուշեղք յոյժ , բաշում ինչ արարին յօգուտ ազգիս՝ աշխատեալ ամս իւր եօթն :

Դ • Երբժամ Թարգմանիչք մեր այսոքիկ 'ի կոստանդինուպօլիս էին , սքն սահակ ընդ սքին մեսրոպայ զեկեղեցական գիրս զնմ լի ասելոյ կորեանն Թարգմանեաց 'ի յունաց 'ի հայս . և ձեռն 'ի գործ արկեալ՝ առաւել 'ի կարգի եղ զԺամակարգութիս եկեղեցւոյն հայոց , որաչեով ասել զսաղմոսն դաւթի յնմ աւուր՝ բաժանեալ յուծն կանոնս . յորս և յաւել զտանն օրհնութիս 'ի մարգարեից , և զքրեանն քարոզս հանդերձ աղօթիւք 'ի գիշերային ժամու լի աւանդելոյ յովհաննու իմաստասիրի . և զփոխ հարցին յառաւօտեան ժամու , յաւելեալ 'ի նոյն և զմեծացուցէն առել յաւուրս կիւրակէի . յարմարեալ և զտօնս տրուական աւուրց , և զտօնս սքց ինչ՝ հանդերձ իւրեանց ընթերցողձովք և պաշտամամբք : Եւ երկոքին 'ի միասին կարգեցին զուծն եղանակաւոր ձայնս , և զայլ ևս երկուս ստեղիս : Եւ արարին շարակոնս հոգելից բանիւք . սքն սահակ լի ասելոյ ոմանց զհարցան առագ շաբաթու , ևս և զղաղարու . և սքն մեսրոպ զաղուհացիցն , և զայլս :

Եւ եղեն տքագրեթէ առաջին հեղինակ հնգեցունց եկեղեցական գրեանց մերոց . նախ՝ Ժամագրքին . զոր յեաոյ աշակերտք նց գիւտ և յովհան մանդակունին լրացուցին : Արկիտօնացուցին . զոր այլք հետզհետէ կարգաւորեցին : Արքպատարագամատուցին հանդերձ դարուքն . զորս առաւել ևս զարգարեաց յովհան մանդակունին : Չոր՝ ուղ տասցաք , շարակոնցին . զոր խորենացին և այլք ձօնացուցին :

Հին

Կորեանն :
Եւսպ. 17 :
Թարգման :
Եւսպ. 1 :
Եւսպ. 1 :

Հինգերդ՝ պաշտամանց մկրտուն , ձեռնադրութե և այլոց
խորհրդոց և թաղման :

(2) Օ այս գիրք լրացոյց նա ինքն սքն մեսրոյ . զի ժողովեալ 'ի
ձեռն աշակերտաց զնախնի հարց աղօթս և զկարգ ընթերց-
ունածոց՝ յաւել և ինքն բազում ինչ , և հշուեք սքն սահակոյ
արար ծիսարան պաշտամանց եկեղեցւոյն հայոց . և զի ինքն
մեսրոյ՝ մաշտոց կոչիւր , այն գիրք ևս յանուն նր մաշտոց
կոչեցաւ և կոչի մինչև ցայսօր . յոր յաւել ինչ ինչ և յով-
հան մանդակունին , և յետ ժմկաց նաև այլք : Սյս ամ
եկեղեցական կարգաւորութիւն թեպէտ և 'ի սկզբանէ հե-
տէ յաւուրց անտի լուսաւորչին կային 'ի հայս , բայց ըստ
յունաց և ասորւոց , ոմ յայտ է 'ի բանից կորեանն և փար-
պեցւոյն . իսկ սքն սահակ և մեսրոյ՝ լէ որս և աշակերտք
նոցին՝ նորոգ եղին 'ի կարգ վայելուչ զամ , և զարդարեալ
պայծառացւոյն զեկեղեցիս հայաստանեոյց :

Է . Սամեցեալ մեծին սահակայ և յայլ բարեկարգութիւն
ձեռն արկանել արար ժողով 'ի վաղարշապատ . և զրեաց
թուղթ հանրական՝ հաւանութիւն եկեղեցաց իւրոց , առաջի
դնելով պէսպէս կանոնս վն քորեպկսաց՝ եկեղեցաց և քահա-
նայից և 'ի վր նո՛ւիրաց . յորս երեւին կանոնք ինչ առեալ
'ի հարադատ կանոնաց սքն լուսաւորչին : Յայս թուղթ կա-
նոնական առաջի դնին վեցեակ ճառք՝ սքանչելի վիճարութիւն
յորինեալ . որք և գտանին 'ի կանոնագիրս հայոց 'ի ԳԼ . ԷԷ :
Հառաջնում ճառի աւանդին կանոնք վն քորեպկսաց . որք
համառօտին յայտոսիկ տասն հատունածս : Թ . Իմաստունք
և եթ ձեռնադրեցին քորեպկս : Բ . Վորեպկսք ուշ գիցեն ,
զի սքն սեղանն խորհրդոյ զարդարեալ պահեսցի . և անպա-
կաս լիցի առաջի նր լոյս ճրագի : Գ . Օ ի մերձ սեղանոյն
կամ յաւանդատան լիցի մկրտատուն , յորում իցէ աւաղան
մկրտուն : Դ . Օ ի կարգեալ սաղմոսերգութիւն անխափան
կատարեցին յեկեղեցւոյ : Ե . Յամ ժամ հսկեցեն 'ի վերայ
պաշտամանց եկեղեցւոյ . և յամ տարւոյ շրջեցին 'ի թեմս
իւրեանց , տեսանել թէ ոմ կատարին ժամերգութիւն յեկե-
ղեցիս . և ուղղեցեն : Զ . Եթե տեսցեն զսք յերիցանց կամ
'ի կղերիկոսաց յուրացեալ 'ի պաշտամունս եկեղեցւոյ , պա-
տուհասեցեն : Է . Եթե գտցեն յեկեղեցականս զարբեցող
որ՝ կամ անառակ և կամ պղերգ , որոշեցեն 'ի կարգէ պաշ-
տոնից : Ը . Օ գուշսցին , զի պառնկորդիք և երկկինք մի
ելցեն յաստիճան կղերիկոսուն : Թ . Ս'ի իշխեսցեն կեղեքել
զժողովուրդն : Ժ . Համեստ գնացիւք վարս ուղիղս յանձին
ունիցին՝ յորինակ այնոցիկ , որք լէ ձեռամբ նց իցեն :
Յերկրորդում ճառի աւանդին կանոնական բանք վն քա-

Կանոն . ԷԷ
Շնորհալ
Սեպտ . 9

Հա-

հանայից • որոց համառօտութիւնք բովանդակին 'ի քսան և երեք հատուածս : Թ • Քահանայք մի լիցին տգէտք կամ ցոփք : Բ • Փոյթ տարցին տալ ուսուցանել զմանկունս իւրեանց : Գ • Վխտուոր քահանայն միշտ կացցէ յեկեղեցւոյ • իսկ այլք շաբաթէ 'ի շաբաթ փոխանակաւ : Դ • 'Ի մկրտել քահանային մի սպասաւորեսցէ խորհրդոյն կին որ : Ե • 'Ի լինել քահանայի սարկաւադունք մի մկրտեսցեն : Զ • Պոյգիչ քահանայն կացցէ յեկեղեցւոյ 'ի տան գլխաւոր քահանային : Է • Վրլխաւոր քահանայն կրկին առցէ յեկեղեցական հասից : Ը • Յիմ ամի յետ զատկին առցեն քահանայք զիւզ մեռնոն 'ի մեծ հայրապետէ , իմ 'ի կթիկսէ : Թ • Օ վարադոյր սեղանոյն մի յանդգնեսցին տալ քահանայք յաւագատ հարսանեաց , և մի զսկիհս յանթ ըմպելոյ • և որ զայս արասցէ , լուծցի յիմ կարգէ : Ժ • Քահանայք մի իշխեսցեն գործակալութիւն առնել 'ի տունս Յակնասց : ԺԱ • Վերեզմանք քահանայից լիցին առ հանգստարանի ժողովրդականաց • և մի վն պատուոյ 'ի մէջ եկեղեցւոյ 'ի տեղիս սրբութե : ԺԲ • Քահանայք մի տարցին զսրբութի 'ի տունս Յակնասց , և անդ տացեն նց • բայց եթէ վն հիւանդաց : ԺԳ • Ուսուցեն զժողովրդականս զգուշանալ 'ի ջարէ • և զանուղղայնս պատուհասեսցեն : ԺԴ • Օ տղայս մի պսակեսցեն : ԺԵ • Ոյնպէս և զչափահասս եթէ չիցեն հաւանեալ ընդ միմեանս : ԺԶ • Քննեսցեն զգուշութե , զի մի խարդախութիւն ինչ լիցի , կամ բռնութիւն ծնողաց 'ի պսակիլ որդւոց նոցա : ԺԷ • Սիաբան կատարեսցեն զպաշտօնն : ԺԸ • Եթէ գիտասցեն 'եթ որ կերեալ ինչ իցէ 'ի տան , և կամիցի հաղորդել , մի հաղորդեցուցեն զնա : ԺԹ • Օ տուրս նոնիրաց ընծայեալս քահանայից յեկեղեցւոյ 'եակնք մի իշխեսցեն բաժանել յիւրեանս : Ի • Օ հաստ եկեղեցւոյ զորս լն սահմանադրութե նախնեաց սոյնոր են 'եակնք տալ քհնյից , մի ծախեսցեն ընդւայր : ԻԱ • Սի 'եթոյլ տացեն քահանայք գիներբուս առնել 'ի սուգս մեռելոց , և կամ կոծ գնել և աշխարհ առնել : ԻԲ • Քահանայք զյանցուցեալսն 'ի ժողովրդենէ իւրեանց մի առանց քննութե մերժեսցեն 'ի բաց • և մի պատուհասեսցեն զժողովուրդս այլոյ քհնյի : ԻԳ • Սրանաւորք և վանականք մի խառնեսցին յիրս Յակնասց , այլ յիմի հրաժարական կեանս ունիցին :

Յերրորդում ճառի կարգին բանք 'ի վն եկեղեցւոյ , յուցանելով 'եթ եկեղեցին քսի է ժողով հաւատացելոց չինեալ 'ի վն վիմին պետրոսի • իսկ տաճարք համառունաբար կոչին եկեղեցի • լն որում անդր ժողովի եկեղեցի քսի , և անդ կատարին խորհուրդք եկեղեցւոյ , և անդ հաղորդին հա-

ւատացեալք 'ի չորհրդոյն : Եւ զի խտրուի առնէին ոմանք յայնժամ 'ի մէջ եկեղեցեաց եղեւոյ 'ի վանս և 'ի քաղաքի , զուցանէ անդ սքն սահակ , թէ ո՛ր և իցէ եկեղեցի՝ սքն է , թէ 'ի քաղաքս իցէ՝ և թէ 'ի վանորայս , եւ : 'Ի չորհրդում ճառի կարգին բանք յատուկք առ եպիստոնս , զի մի վա ազգականութե՛ն ձեռնադրեցեն զանարժան ոք քահանայ : 'Ի հինգերորդում ճառի կարգին դարձեալ բանք առ եպիստոնս , զի մի զտուրս եկեղեցւոյ ծախեսցեն ընդ վայր , և մի տացեն ազգականաց , և մի ընծայեսցեն իշխանաց՝ վա չորհրդոյն զտանելոյ առաջի նոյն . այլ՝ ծախեսցեն 'ի պէտս եկեղեցւոյ և եկեղեցականաց , ևս և որբոց և սյրեաց կարօտելոց : Եւ դնին զինի բանք ընդէմ ախոյրի՝ որք առնուն կամ յախոյրակեն զինչս եկեղեցւոյ : 'Ի վեցերորդում ճառի կարգին բանք 'ի վրձնո՛ւրաց , զորս մատուցանեն ժողովուրդք 'ի կենդանեաց և յարմտեաց . ուր զուցանի նախ՝ թէ այս 'ի լուսաւորչէ մերմէ կարգեցաւ . և աորս հաստատի կանոն , զի ժողովուրդք մատուցեն քահանայից զպրտուղսերկրի և զերեխայրիս . յաւելեալ լինի և այս , թէ 'ի պտղոյ անտի մի զրկեսցին սարկաւադունք , ևս և կղերիկոսունք , և թէ իցեն կարօտք . նոյնպէ և կանայք երիցանց այրիացեալք ,

Գ Լ Ո Ի Խ Ե Ե Լ :

Յաղագս մերժելոյ նախարարացն հայոց պարագիւր , որով ևս Բարձաւորութեան յապէս արշակունեաց . և ինչոյ նոյա զսքն սահակ . և յաջորդութեան անարժան անտառեաց , ստարմայ , Բրիւղոյի , և շնաւելի :

{ 422 }

Արտաշէր որդի վաւաճապոյցոյ 'ի պատանեկութե՛ն թագաւորեալ 'ի վրձնոց՝ յամի նոն . 422 . Սկսաւ երեւցուցանել յանձն զգործ անվայել իւրում թգրութե՛ն , զհետ լինելով մարմնաւոր անտից իգաւորութե՛ն . և օր լը օրէ յաճախեալ 'ի նոյն՝ տողտկալի եղև ազգին , մանաւանդ նախարարացն : Արդ վա թէպէտ և բազում անգամ խրատէր զնա սքն սահակ , թայց նա անմեղ զուցեալ զինքն՝ առաւել ևս 'ի նոյն վատթարանայր : Տեսեալ նախարարաց , թէ չիք յոյս ուղղութե՛ն նր , ժողովեցան առ սքն սահակ , և յորդորեցին զնա , զի միտանեսցի ընդ նո՛ւ չարախօս լինել զտրտաշրէ առ վաւաճապոյ պարսից . ուն զի ընկեցեալ նր զնա 'ի թագաւորութե՛ն՝ դի-

427

կէ

T t t

ցէ

Խոր. Գ. 630
64. և 65 :
Վարդեղի :
Յովն. Գ. 1 :
Սեպ. 9. և 10 .

Եւ ի տեղի նորուն վերակացու զսարսիկ որ • զի ասեն ան-
հաւատք բարեւոր եւ վարեն զիշխանութի աղբին՝ քան թէ
այլ որ ի մէջն : Իսկ սքն սահտի տեսեալ , թէ խնդիր նյ
է բարի , այլ ի կործանումն իւրեանց բերի , խրատ ետ
նյ խաղաղի , եւ սակաւիկ մի համբերել . մինչև կարացուք
ասէ գտանել զեւ իրացդ :

Պատիւնի ետուն նք , եւ ասեն • այլ ինչ էլս հնարից գտա-
նել ոչ է մարթ • բայց թէ բողոքել առ Թագաւորն պար-
սից , եւ առնուլ ի ձեռաց դորա՝ ն արտաշրի զԹագաւո-
րունն • որում ինքն իսկ ինքեամբ չեղև արժանի ժառան-
գելոյ : Եւ ապա սկսան Թախանաձեղ զսքն , եւ ասեն • այժմ
մեք այսչափ ինչ միայն խնդրեմք ի քէն , զի դու միաբա-
նեցիս ընդ մեզ ի խորհուրդս յայս գնալ ի միասին առ ար-
քայն պարսից • եւ այս շատ է մեզ :

Տեսեալ սքն սահակայ , թէ նք ոչինչ ինչք հանդարտին ,
որտմեցաւ յանձն իւր • եւ ի տրտմութի ոչ եւ կամէր պատիւնի
առնել նյ • եւ ապա բնմ տրտասուս հեղեալ առաջի նյ՝ ար-
ձակեաց զնո յիւրմէ • եւ ինքն արգելեալ ի սենեկի միում
լայր եւ ողբայր անդ անդադար • քանզի յայտնի տեսանէր ,
թէ հասեալ է կործանումն Թագաւորութե հայոց , եւ խոր-
խորատ կորստեան բացեալ կայ առաջի :

Բ . Եւ իբրեւ վերստին ժողովեցան առ նա նախարարք , եւ
ստիպէին զնա միաբանիլ իւրեանս , սկսաւ դարձեալ պաղա-
տելով եւ արտասուելով յորդորել զնո՝ համբերել փոքր մի եւս •
եւ փնկ առ արքայն պարսից զիմելոյ՝ զնո աղաչել , եւ առ
կայսր գնալ , կի՛ր զայլ ինչ իրաց բռնս հարկանել : Եւ ի չան-
սալ նյ՝ ասէ ցնո սքն • ես զայդ խնդիր ձեր ոչ կարեմ կատա-
րել • զի եթէ էր տանիլ առ բժիշկ առողջարար զեկեղեցւոյս
իմ զուխար վիրաւոր , փութայի եւ ոչ յապաղէի • իսկ յախտա-
լից ատեան մատնել զորդի իմ հիւանդ՝ ոչ երբէք առնում
յանձն : Եւ արդ՝ դուք տուք զիրան , արժան է զտակա-
ւամեզն մատնել ի ձեռս ամենամեղ ամպարչտելոց , կամ
զախտացեալ ոչխար փոխանակել ի առողջ գայլոյ • որոյ ա-
ռողջութի աւելի մնաս է քան զհիւանդութի ախտացելոյն •
քաւ ձեզ որդիք մի խորհիք զխորհուրդդ զայդ , եւ մի ջու-
նայք զընիկ տեսրս ձեր կորուսանել , եւ զձ ձեր ի ստոր-
կութի օտարաց եւ բռնաւորաց մատնել :

Օպայափսի բանս լուեալ նախարարաց ի սքն , փնկ շահելոյ
գժգմեցան , եւ համարեցան թէ նա կամի այսու յապաղե-
ցուցանել զնո , մինչև տացէ ժամանակ եւ տեղի Թագաւո-
րին արտաշրի պատրաստիլ ի գէյ ինքեանց : Սմին իբի արհա-
մարհեալ վնա եւ զբանս նք՝ ասեն • փոխանակ զի ոչ լուար

Լ. 427 427

մեզ, մեք եւ ոչ կարեմք այլ լսել քեզ . և ունեղեալ է մեր
'ի մտի մերժել զարտաշիր 'ի Թագաւորութէ , այսպէս եւ
լու լիցի մեզ մերժել զքեզ 'ի քահանայանայոյ 'ի վր Յիս
մերոյ : Օայս ասացեալ մեկնեցան անախ :

Եւ ապա միաբանեալ զնացին առ վաւաճ արքայ որպիսի ,
առեալ ընդ իւրեանս և զերեց ոմն սուրմակ անուն 'ի գա-
ւառէն բզնունեայ 'ի քաղաքէն արծկէոյ , կացուցանել զնա
քահանայապետ փոխանակ տաճակայ : Եւ կացեալ առաջի
վաւաճոյ՝ թո՛մ չարախօսութիւն մատուցին զարտաշիւ վն գործոց
նր , յուրեղալ և այլ ևս ամբաստանութիւն . նոյնն զան-
գատեցան և զսրբն տաճակայ , ուն թէ նա իցէ միտեալ 'ի
կողմն յունաց : Եւ բանից իւրեանց ամենայնի ունէին իբր
վկոյ զսուրմակ :

Գ . Յայնժամ հրամայն ետ վաւաճ կոչել զարտաշիր և ըզ-
օքն սահակ 'ի դուռն . զի լուսայ ասէ և բանից նոցա . վն
զի չէ մեզ օրէն առանց լսելոյ զիրաւունս ամբաստանելոցն
առնել դատաւտան : Եւ իբրեւ եկին նր , խօսեցաւ վաւաճ
նախ առանձինն ընդ արտաշիր , և ասէ . զի՛նչ են իբրդ ,
յաղագս որոյ ամբաստանեն զքէն նախարարքդ հայոց : Եւ
ետ պատմին , և ասէ . անպարտ եմ ես յամէ , որոյ վն գու-
մարեալ են զիսն դորա առաջի բո . զի ոչ երբեք պակասեալ
է իմ 'ի խնամելոյ զձա , և յառնելոյ իրաւունս նախ . ուն և
դորա իսկ ճանաչեն . բայց քանզի սովորութի է դոցա 'ի բնէ
ասել և թշնամանել զտեարս իւրեանց , վնկ յուզեալ են 'ի
չարախօսութի , և կամին կատարել և յիս զիւրեանց սովո-
րական կամսն :

Եւ մինչդեռ վաւաճ ընդ արտաշիր խօսէր 'ի ներքս , նախա-
րարք հայոց՝ որք էին արտաքոյ , յորդորէին զօքն սահակ ,
զի համաձայն բանից իւրեանց տացէ զամբաստանութի զար-
տաշիւ . զի մի ասէն և քեզ փաստ ինչ հասցէ , այլ կացցես
մնացես հաստատուն 'ի բռն պատուի : Եւ յոչ անսալ նր ,
աղաչեցին զհարաւայեան արեւոյ զսուրբն , որ էր պարթեւ
'ի ցեղէ անախ օրջն տաճակայ , ախ է 'ի սուրենեան պահ-
լաւայ , հաւանեցուցանել զօքն իբրեւ զնոր ազգային : Եւ
նր եկեալ առ երանելին սկսու համոզել զնա , և ասէ .
որովհետեւ ազգ իմ ես դու և արիւն իմ , զարին քոյ կա-
մելով խորհուրդ բաբի տամ քեզ . եկ միաբանեալ այժմ
ընդ նախարարսն . և այսու զերծուցես զանձն քոյ յամբաս-
տանութեցն՝ զորս խօսեցան զքէն ի իսկանք քոյ . և մեծա-
րեցին յարքայէ , և նա կացուցէ զթուռն . քոյ զվարդան իշ-
խան 'ի վր հայոց փոխ Թագաւորի :

Եւ սէ ցնա երանելին . զիարդ հնար է ինձ վն փառաց մարդ-

կան և վժ իշխանութե՛ն չարիս խօսիլ զընկերէ • զի եթէ
պարտամբութի ինչ տեսեալ էր իմ 'ի նմա , արժան էր ամ-
բաստանել զնմէ • իսկ եթէ վժ անառակութե՛ն վարուց նք
իցէ բանդ , այդ յարգոյ է առ ձեզ , և ոչ իսկ սողտանէք
զայնպիսին իբր յանցաւոր • և զինչ պիտոյ էր ձեզ վն այդր
գատապարտել զնա :

Յետ այսորիկ 'ի լինել վերստին քննութե՛ն առաջի վռամայ՝
թէպէտ և բազում ինչ խօսեցաւ արտաշիր 'ի ջատագուռի
իւր , բայց քանզի յօժար էր վռամ՝ բառնալ զթագաւորութի
յազգէն հայոց , առաւել անսաց նախարարացն և սուրմա-
կայ երիցու՝ քան արտաշիր : Եւ զի նախարարք ևս միաբե-
րան աղաղակելով առացին անդ առաջի վռամայ , թէ քնա-
զի իսկ պիտոյ է մեզ թագաւոր , այլ իշխան պարսիկ ըստ
ժամանակին եկեալ վերակացու լիցի մեզ , հաճեալ յոյժ լը
այս վռամայ՝ էառ զսրտիւն թագաւորութե՛ն յարտաշիր , և
ընկէց զքնն սահակ յաթոռոյն • և արդեւ զերկոսին ևս առ-
իւր • և լը որում ասեն յովհաննէս կաթողիկոս և ասողիկ
և վարդան , զքնն սահակ եղ 'ի բանտի , և զարտաշիր վա-
րեաց 'ի խուժաստան • և էառ զամ ինչս նց յարքունիս • և
կացոյց 'ի տեղի սքնն սահակայ զսուրմակ • և կարդեաց մարդ-
պան 'ի վն հայոց զայր ոմն պարսիկ , որ կոչիւր վեհմիհր-
շասպուհ կամ միհրաշասպուհ • և ապա մեծապատիւն սար-
գեւօք արձակեաց զնախարարն զնալ յՅ իւրեանց :

Եւ ահա աստանօր դադարեցաւ արշակունեաց տըութի 'ի
հայաստանեայց , յամի տն • 428 • յետ տեւոյ այնմ 'ի վա-
ղարշակայ անտի առաջնոյ ցայն Ժմկ ամս իբր • 580 : Եւ ա-
պա յետ ամաց ինչ 'ի մեռանիլ արտաշիր յՅին խուժաստա-
նայ ջնջեցաւ և անուն այնր իշխանութե՛ն • և անկան հայք
լը ծանր լծով ծառայութե՛ն անհաւատից :

Դ • Իսկ սուրմակ նստեալ անարժանապէս զամ մի յաթոռ-
բահանոյապետութե՛ն հալածեցաւ 'ի նախարարացն • և գնա-
ցեալ առ արքայն սրարսից վռամ՝ աղաչեաց զնա , և էառ
'ի նմէ աղաւ զառաջնորդութի իւրոյ գաւառին բզնու-
նեաց • ուր և յետ Ժմկայ ապաշխարեաց 'ի վն յանցանաց իւ-
րոց , և եկաց այնուհետեւ 'ի խանորհութե՛ն • զորմէ ունիմք
յիշել և 'ի սկզբան երդ գրոց : Եւ 'ի խնդրել նախարարացն
հայոց 'ի վռամայ զայլ որ աթոռակալ էտ նց զմի ոմն յազգէ
ասորոց բրբիշոյ կամ աբգիշոյ անուն • որոյ եկեալ յՅս
մեր՝ հանդերձ վատթարաբոյն ընկերօք , ևս և տանտիկ-
նամբք , սկսաւ յափշտակել զինչս և զվիճակս վախճանեալ
եղկաացն , և վարել զկեանս յաւետ անառակութե՛ն ք բա-
հանայապետական իշխանութե՛ն :

431

Օ այս տեսեալ նախարարացն խորհեցան դիմել վերստին առ վռամ, և խնդրել ի նմէ, զի ընկենուցու յաթոռոյ զբրբքիւն, և դիցէ զայլ որ ի տեղի նր՝ զո՞ որ և ինքն կամիցի. իսկ կէսք ի նցէ խնդրէին վերստին դարձուցանել զսքն սահակ յաթոռ իւր. և յերկուս բաժանեալ նց՝ յերկաքան իւր կողմանց առաքեցան երկու երկու նախարարք առ վռամ : Ի կողմանէ այնոցիկ՝ որք կամէին, զի վռամ լը հաճութե իւրում կացուցէ զոր աթոռակալ, առաքեցան վաչէ արծրունեաց տր, և հմայեակ աշոցայ տր : Իսկ ի կողմանէ նց՝ որք խնդրէին զսքն սահակ, առաքեցան մանեճ ապահունեաց տր, և սպանդարատ կամարական՝ արշարունեաց տր : Սոյնպէս և ի սքն մեարտայ և յենկիսացն հայոց ի մի խորհուրդ միաբանելոց առաքեցու առ վռամ պատուական քահանայ ոմն, որ կոչուր Թիրուկ՝ որդի մուսիսկանայ՝ ի զարիշատ քաղաքէ՝ ի գաւառէն վանանդայ : Եւ քանզի յայնժամ նաև անատոյիտ զօրավար յունաց լուծեալ էր զմերժումն սքն սահակայ, նա ևս առաքեաց արօ առ վռամ, զի եթէ ոչ կամիցին հայք նստուցանել զսահակ յաթոռ իւր ի մասն բաժնի պարսից, առաքեցէ զնա ի բաժին յունաց :

զի մեք ասէ յօժարակամ ընդունիմք զնա :

Իբրեւ հասին սոքա ի պարսս, և յանդիման եղեն վռամայ, և ծանուցին նմա զպատճառ գալստեան իւրեանց, վռամ կամելով ղերկուց կողմանց ևս հաճել զմիտս, եդ յաթոռ եպիսկոպոսուէ անուամբ միայն զայր ոմն առորի՝ շմուէլ կամ շամուէլ կոչեցեալ՝ վատթար քան զբրբքիւն, հրամայեալ նմա ընկերել մարդպանին վէհմիհրապհայ : Եւ զսքն սահակ արձակեաց՝ գնալ նստիլ յիւրում վիճակի, և ունիլ զիշխանուի վարդապետելոյ, և ձեռնադրելոյ զայնոցիկ՝ որոց վն տացէ հրաման շմուէլ :

432

Ե. Ի յուղարկել վռամայ զսքն սահակ՝ ասէ ցնա առաջի բազմութե իշխանաց և մագուց և ծառայից իւրոց. երդմնեցուցանեմ զքեզ ի քոյին հաւատ, զի միամիտ կացցես ի ծառայութե մերում. և մի լիցի քեզ խորհիլ իրս ինչ ապստամբութե, և գնալ յարիլ ի յոյսս վն մոլար հաւատակցութեդ. և այնու լինել պատճառ կորստեան Եփն հայոց ի մէնջ, և փոխել զբարերար անուն մեր ի չարարար : Զայնժամ յանդիման կացեալ երանելին համեստ հայեցիւք առաջի վռամայ՝ սկսաւ անոյշ բանիւք ցուցանել նմա, թէ որչափ հաւատարմութի և երախտիք ցուցեալ է հայոց առ պարսիկս, և որչափ նց երախտամոռաց և չարահաւատոյց և երդմնազանց լեալ է առ հայս : Խօսեցաւ և բազում ինչ ի վն հայհոյական բանին, զոր ասաց վռամ, * վն մոլար

„ Տառապանակութեղ և և ունայնացոյց զմուր Զաւատս նց լը տանելոյ հեթանոսական լսելեաց նոցին . և աւարտեաց զբան իւր հրաշարի Թժուաբանութիւն . մինչև արիւրբերան մնալ ամենեցուն՝ որք էին յատենի անդ :

Օ արմաղեալ վաւմայ լը խորհարի առենարանուի սթին , և լը սթանլելի համարձակախօսուի նորին , հրամայեաց տալ նմա ի պարգևս բազում ինչ : Իսկ երանելին ունիւ էառ , այլ աղաչեաց զհազարապետն վաւմայ զուրկէն զհամազգին իւր հաւանեցուցանել զարքայն , զի խորհեացէ նմա զերկուս զայտոսիկ և եթ : Եթ զի մարդգանք պարօնց , որք տիբել սկսան Յիս հայոց , մի իշխեսցեն ձեռներեցուք զկարգ նախարարացն փոխիսել . այլ ոն կարգեցաւ յարտաշուէ յարգւոյ շարհոյ , այսպէս միտացէ : Իւր միւս ևս՝ զի դարձուցէ արքայ զտուն կամարականաց ի նախկին իւրեանց պատիւ , եթէ ոչ ի կարգ արշակունեաց՝ ոն և կարգեալ էին զաւաղինն , գոնէ յատիճան աւագ նախարարութեց :

Դ միջնորդել հազարապետին վն այսր , յօտարութիւն հաւանեալ վաւմայ՝ կատարեաց զմոն . կացոյց ապա և զսթն վարդան զթոռն նր՝ իշխան տանն մամիկոնեանց , և կրկին հաստատեաց զպարապետութիւն նր . կարգեաց և զվահան ամատունի հազարապետ՝ քն արքունի գործակալ՝ ի վն Յիս հայոց՝ իւր ձեռնտու պարսիկ մարդգանին կամ իւր երկրորդ նր . և արձակեաց զնս , և զնախարարն լը նս պատուով մեծաւ հանդերձ շնուելիւն : Իւր յայնմ հետէ ընդ մարդարանութիւն պարսից խնամէր զճն վահան ամատունի . և մեծն վարդան վարէր զպարապետութիւն հայոց :

Ոյն այս վարդան զբուսոր իւր զերիցադոյն՝ որ կոչուր վարդանուհի և շուշան , ետ ի կնուի առաջնայ մեծի բզեշխին կմարքային վրաց , որում սնուէն էր վազգէն . և զկրտսերն՝ որ կոչուր վարդանայ՝ ետ ի կնուի արշաւրի կամարականի : Իւր և եղբայրն վարդանայ հմայեակ իւր կին զբուսոր վաւմայ ուրումն մեծի իշխանի . և էր անուէն աղջկանն ձուիկ . և զբոյր ձուիկայ , որ կոչուր անոյշիւամ , ետ իւր կին՝ երկրորդ բզեշխին վրաց՝ աշուշայ , որ և էր իշխան գագարացոց :

Եւ իբրեւ նստաւ շնուէլ յաթոռ իշխանութեւ եպիստակտութեւ , կարաւ զճանապարհ գործոցն բրբիշեաց , և առաւել գտաւ քան զնա յազաւհութեւ մասին . զի նա միայն զվիճակ փոխձանեալ եպիստակտ յափշտակէր . այլ տա նաև զկենդանեացն . վն զի զբազումս ի նցէ հարածեալ յանդաւի առնոյր զինչս և զստացածս նց : Իւր եթէ որ յեղկոաց մեռանէր , ոչ տայր թող սթին սահակայ՝ զայլ որ ի տեղի

Գիրք 466
3-5-1

նորա

նորա ձեռնադրել . ուն զի կարասցէ կորդել յինքն զինչս և
զհասս վիճակի վախճանելոյն :

Գ. Լ. Ո. Ի. Խ. Ծ. Բ.

Յաղափս ժողովոյն էիեասի . և դարձի թարգմանչաց 'ի հասարակ-
նությանոյ . և ժողովոյն աշտիշարոս . և նորոյ թարգմանութե
մօտանչին . և առաքման աշտիերաց յառաւմն .
աւր և յաղափս ջանից սէջն մարտաց :

{428}

այց մինչև էր դարձեալ սէջն սահակայ յաշ-
խարհէն պարսից , նստաւ պատրիարգ յունաց
[կոստանդինուպօլիս նեստոր հայհոյիչ , յամի մն .
428 : Սա էր աշակերտեալ բանից [Էսդորոսի եպիսկոպոս մուկ-
սուեստացոյ՝ աշակերտի դիօգորի տարտնացոյն . և 'ի
գրոց նոցա հաւաքեալ զթոյնս՝ անկաւ 'ի չար աղանդ մար-
գադաւանութե . և հայհոյեաց , [Թէ ամենօրհնեալ կոյնն չէ
մծածին , այլ՝ քծածին կամ մարդածին . և եդ երկուս
որդիս նոյ , մին բնական՝ 'ի յաւիտենից ծնեալ 'ի հօրէ , և
միւսն որդեգրական՝ ժամանակաւ ծնեալ 'ի մարիամայ . և
սկսաւ քարոզել , [Թէ միաւորութի մծային և մարդկային
բնութեն 'ի քծ՝ ոչ է անձնաւորական և ձմարիտ , այլ՝ պա-
տահական և բարոյական :

{429}

Օ այս լուեալ հայրապետաց այնր ժամանակի՝ ընդդէմ
զինեցան նմա , և տիրապէս սքն պրովզ եպիսկոպոս կիզի-
կոնի . բայց առաւել քան զամին սքն կիւրեղ պատրիարգ
աղեքսանդրիոյ . որ և աճապարեալ գրեաց առ պապն կե-
ղեստիանոս , և ծանոյց նմա զիրան . զոր լուեալ նեստորի՝
ինքն ևս փութացեալ գրեաց առ նա :

{430}

Բնութեցեալ կեղեստիանոսի զերկոցունց [Թուղթն , վաղվա-
ղակի ժողով գումարեաց 'ի հռովմ 'ի մերձակայ եպիսկոպ . և
էհատ վճիռ նշովից 'ի վր նեստորի , ե[թէ յետ տասն աւուրց
ծանուցանելոյ նմա զայն՝ յայտնի բանիւ և գրով ոչ դատա-
պարտեսցէ զմոյրութի իւր : Վրեաց զայսմանէ և առ սքն
կիւրեղ , և յանձնեաց նմա լինել իւր փոխանորդ յայս գործ :
Վրեաց և առ այլ եպիսկոսն գլխաւոր ա[թուոց՝ զգուշանալ
եկեղեցեաց իւրեանց : Վրեաց նաև առ նեստոր դառնալ
յողջմտութի :

Ընեալ կիւրղի զթուղթ կեղեստիանոսի՝ առ ժամայն գու-
մարեաց ժողով յաղեքսանդրիա յեպիսկոպոս նահանգին եգիպ-
տոսի . յորում և երկոտասան նշովս սահմանեալ՝ առաքեաց

զ[թուղթ

Սեանդորոս
հայոր . Թ .
Էրեւ . 570 .
Գնչէ 1480 .
Սեդ . Է . 34 .
Սոր . Գ . 61 .
Է . Է . Է . Է .
և այլն

զԹուղթ ժողովոյն հանդերձ նզովիւքն՝ առ նեստոր: Բ. յԼ
 նեստոր անսաստ դտեալ այսմ, ինքն ևս երկոտասան նզովս
 գրեաց լեզւմ նզովիցն կիւրղի. և յանկոյց յինքն զաշակեր-
 տակից իւր զյովհաննէս պատրիարք տնտիրքու. զինեաց նսե
 զեպիսկոպոսունս ասորւոց լեզւմ բանիցն կիւրղի. ուն թէ
 կիւրեղ նոքիմբք ջատագովէ զսպողինարի հերձուածնս: Եւ
 ոչ այսչափ միայն, այլ և ջանացաւ զկայսրն՝ այն է թէոդոս փոքր՝

չըջել յիւր կողմն, և յարոյց խռովութիւն մեծ:
 Դ. Տեսեալ կայսեր զժիթութիւն եկեղեցւոյ՝ գրեաց վաղ-
 վաղակէ թուղթ առ կեղնատիանոս պապ, և առ առաջնորդս
 երևելի աթոռոց, և հրաւիրեաց զամսին գալ հանդերձ
 այլովք եպիսոք գաւառի իւրեանց, և ժողով տիեզերական
 գումարել յեփեսոս քաղաք՝ ի փոքրն ասիա: Պարեաց և առ
 սքն սահակ. բայց քանզի չէր հասեալ նր դեռ ևս՝ ի հայս
 յՅէն պարսից, ոչ ժամանեաց գալ ըն հրաւիրանաց կայ-
 սերն: Եւ յողովեցան ապա անդ յեփեսոս իբր երկու հարիւր
 եպիսկոպոս. և կայսրն առաքեաց զկանդիտիանոս իշխանն՝ որ
 բարեկամ էր նեստորի, խնամ ունիլ կարգի ժողովոյն: Եւ
 ի յամել յովհաննու տնտիրքացւոյ՝ սկիզբն եղև ժողովոյն
 յամի տն. 431. յամսեանն յունիսի. եկեղեցւոյ սքն մա-
 րիամու ասացեալ: Եւ յառաջին գումարման անդ՝ յետ կո-
 չելոյ զնեստոր երկցս տնդամ՝ գալ ի ժողովն, իբրև ոչ եկն
 նա, սկսան քննել զամ բանս նր և զկիւրղի. և ապա դա-
 տապարտեցին զնեստոր իբրև զհերետիկոսապետ. և դաւա-
 նեցին զքն մի միայն բնական որդի նյ, և զնք կոյսն՝ ամ-
 Թին: Եւ յերկրորդում առուր գրեցին առ նեստոր զդա-
 տալձիւն նր այսպիսի համառօտ բանիւք. * Սք սիւնհո-
 ,, դոս շնորհօքն նյ ժողովեալ ի մայրաքաղաքն եփեսոս-
 ,, ւոց ըն հրամանի բարեպաշտ և քնասէր ինքնակալաց մե-
 ,, րոց, առ նեստոր նոր յուդա: Օսնիր, զի դու վն ամ-
 ,, պարիշտ քարոզուեցդ՝ և լիբք ժպրհուեդ ընդդէմ կանո-
 ,, նաց, ի քօաներորդի երկրորդի առուր առաջիկայ ամսեանս
 ,, յունիսի, ըն վճռոյ եկեղեցական սահմանադրութեց գա-
 ,, տակնքով սքն սիւնհոգոսիս ընկեցեալ ես ի բաց, և յամ
 ,, եկեղեցական աստիճանէ զրկեալ ॥:

Յայս ժողով եդան և վեց կանոնք: Թ. վն լուծանելոյ զայ-
 նոսիկ եպիսկոպոս, որք լեզւմակաց լիցին ժողովոյն: Բ. վան
 լուծանելոյ զայնոսիկ, որք միաբանին ըն նեստորականս: Գ.
 վն լուծանելոյ ի կարգ զժառանգաւորս զարգելեալս ի նես-
 տորականաց: Դ. վն լուծանելոյ զայնոսիկ, որք համախոհ
 իցեն ըն կեղեցական կամ ըն պեղագեան հերետիկոս: Ե.
 վն անվաւեր առնելոյ՝ զորս արդարացոյց նեստոր: Զ. վն

Բ. Գ. Գ. Գ.
{431}

մերժելոյ զայնոսիկ՝ որք աչ ընդունին զկանանեալս ժողովոյն եփեսոսի :

Բ. Եւ յովհաննէս անտիոքացին , որ բարեկամ էր նեստորի ժամն աշակերտակից գողոյն , անագանութեմն եկեալ՝ արար առանձին ժողով . յորում եհատ վճիռ կարգընկեցուէ 'ի վր սրբն կիւրղի , և մեմնոսի եպիսկոսն եփեսոսի . ևս և յանգագնել կարգեաց վճիռ նզովից 'ի վր հարց սք ժողովոյն , եթէ ոչ մերժեացեն զկիւրղի և զմեմնոն : Օայս իմացեալ հարց սք ժողովոյն՝ կոչեցին զյովհաննէս երիցս 'ի ժողով անդր . և յոչ գալ սք՝ նախ նանրացուցին զվճիռ նորին , զոր եղեալ էր 'ի վր կիւրղի և մեմնոսի . և ապա 'ի հինգերորդ գումարման նզովս եղին 'ի վր նորա , և որոց միաբանեալ էին ընդ նմա :

Բ. յոցիկ նմի զրոյց եկալէտ և հասանէր 'ի կոստանդինուպոլիս առ կայսրն և առ ժառանգաւորս եկեղեցւոյ , բայց խառնիխառն . և սոյս 'ի նենգութէ կանդիտիանոսի իշխանին : Եւ յետ այլեայլ իրաց՝ ըստ հրամանի կայսեր արձակեցան յերկուց կողմանց եօթն եօթն հրեշտակք 'ի կոստանդինուպոլիս , և իմացուցին կայսեր և ժառանգաւորաց զամ եղեալսն : Եւ կայսրն հաւանեալ վճռոյ սք ժողովոյն՝ մերժեաց զնեստոր . և 'ի տեղի նորա կացոյց եպիսկոստանդինուպոլոյ զմաքսիմիանոս : Եւ ապա հաշտեալ յովհաննու ը կիւրղի միջնորդութե սրբն սիմէոնի սիւնակեցւոյն՝ եղև խաղաղութի : Եւ նեստոր առաքեալ 'ի մետաղս 'ի յովասիա՝ անդ որդնալից լեզուաւ սատակեցաւ :

Գ. Սաւարտիլ սրբ ժողովոյն եփեսոսի՝ ոմանք յերեւելի եպիսկոսաց , կիւրղի աղեքսանդրացի , մաքսիմիանոս կոստանդինուպոլի , պրոկղ կիլիկոնի , և ախակ մելտինոյ գրեցին թուղթ յաշխարհն հայոց , յայտ առնելով՝ նոցա զգատապարտութի նեստորի , և զգուշացուցանելով 'ի սուտակոսպաս բանից նեստորականաց , որք աստ անդ սիւռեալ վրդովէին զբազումս : Օայս թուղթ գրեալ յանձնեցին ձեռամբ մաքսիմիանոսի 'ի թարգմանիչս մեր , զորս յիշեցաք 'ի վերոյ , քի են՝ զԷոնդ երէց , յովհան եկեղեցացի , յովսէփ պաղնացի , արձան , եղնիկ , և կորիւն , որք տակաւին 'ի կոստանդինուպոլիս էին . և ետուն նոցա նաև զպատմութի և զվճիռ դաւանութեան ժողովոյն , և զվեց կանոնս սահմանեալս 'ի նմին . և յորդորեցին զնո գնալ 'ի հայս :

Հայնժամ և թարգմանիչք մեր՝ ըստ յառաջագոյն խնդրելոյ սրբն մեքրոպոյ յատտիկոսէ պատրիարքէ , և ըստ իւրեանց իսկ փառաբանացն՝ որոնեալ գտին 'ի ձեռն բարեկամաց միւլնոյ 'ի ձեռն մաքսիմիանոսի պատրիարքին՝ զանվրէպ

Կորինս
Խոր. Գ. Ե. Ե.
Փոք. Բ. Ե. Ե.
Վրէ. Գ. Ե. Ե.
Գրայ. Բ. Ե. Ե.

և զստոյգ օրինակ Տին կտակարանաց անձաշունչ զբոց քստ
Թարգմանութե եօթանասնից , և զընտիր օրինակ նոր կտա-
կարանաց 'ի յոյն բարբառ , ընդ նոսին և զայլ գրեանս . և
սրատրատեցան ելանել 'ի ճանապարհ : Եւ ահա եհասա առ
նոյն յայն աւուրս և լուր դարձի սոյն սահակայ յձէն պար-
սից . ընդ որ ուրախ լեալ նոցա՝ ելին փութանակի 'ի կոս-
տանդինուպոլսոյ , և գիմեցին 'ի հայն՝ փափաքելով ընու-
ղանձուկ կարօտանաց ցանկալի վիշապին իւրեանց :

Ինչեւ հասեալ էր նոյն անդր , սքն սահակ և սքն մեսրոպ
ժողովեալ էին քանի մի եպիստանս յաշտիշատ քաղաք՝ որ 'ի
տարոն , վն բարեկարգութիւն ինչ առնելոյ 'ի վրա աշխար-
հին յորմէ այնչափ Ժմկա հեռացեալ էր սքն : Դամանեցին
անդ և Թարգմանիչք մեր . և հանդիպեալ վիշապ իւրեանց՝
բերկրեցան 'ի հոգիս . և մատուցեալ առ նոսա զթուղթ վե-
րոյիշեալ եպիստայ , և զկանոնս սոյն ժողովոյն եփեսոսի , պատ-
մեցին զոր ինչ միանգամ արարեալ էին յձին յունաց :

Օայն տեսեալ մեծին սահակայ՝ հրամայեաց գումարել և
զայլ եպիստանս հայոց և զերիցունս և զվանականս . և հան-
դերձ նոքօք միաբան ընթերցել զթուղթ եպիստացն , և զկա-
նոնս և զպատմութիւն ժողովոյն , ինքեանք ևս հաստատեցին՝
զոր միանգամ ընկալեալ էր ժողովն եփեսոսի . և դատապար-
տեցին զդատապարտեալն 'ի նմէ՝ զնեօտոր և զհամախոհս նոյն :
Եւ ապա տեսեալ զանձաշունչ գիրսն , զոր բերեալ էր Թարգ-
մանչաց . և գիտացեալ զստուգադիր լինել նորին , լցան ան-
սրատում ուրախութիւն : Եւ յաւարտիլ ժողովոյն , սքն մե-
սրոպ և ամբին իսկ՝ որք անդ էին , աղաչեցին զսքն սահակ ,
զիշառաջին Թարգմանութիւն անձաշունչ համեմատելով ընդ
նորոգ բերեալ յունական օրինակին՝ ուղղեացն , կամ նոր ևս
Թարգմանեացն . զի քան զամսին վարժ էր նա 'ի յոյն լե-
զու : Եւ նոյն յանձն առեալ սիրով կատարեաց զինդիր նոյն .
զործակից ունելով զսքն մեսրոպ , և զաշակերտոն իւր , յորս
յառաջադէմ էր եղնիկ կողբացի 'ի Թարգմանութիւն :

Եւս Թարգմանութիւն է , զոր ունիմք այժմ . ուր Թէպէտ
և գտանեմք ինչ ինչ , որ այժմու օրինակաց Թարգմանութե
եօթանասնից ոչ համաձայնի , բայց այդ է 'ի տարբերութե
այնոր ընտիր օրինակի , զոր գտին յայնժամ Թարգմանիչք
մեր . և զի ոչ երեւի ուրեք այժմ Տին օրինակ եօթանաս-
նից , մերս համարի հնազոյն քան զամ . որոյ և Թարգմա-
նութիւն է սքանչելի : Եւ զայս նաեւ լեզունագէտ մատենա-
դերք այլոց ազգաց վկայեն . ըստ որում բազում ներբողիւք
գրեն անգղիացի Թարգմանիչք խորենացեայն 'ի յառաջաբա-
նութե իւրեանց , յերես . 9 . ֆնիւ 'ի 18 . զոր և լի լակրո-

զեայ

Կրեան :
Խոր. Գ. 61 :
Դարպեցի :

Լ. Գ. Գ. Գ.

432

433
(1)

զեայ և իշխան զշխոյ ամ թարգմանութեց : Եւ յողջաննէս ըս-
քողեր գերմանայի ի գանձն արամեան լեզուի . Էբե . 60 .
և 61 . մեծապէս դրոճատէ վկայութիւն երևելի լատին հե-
ղինակաց . ի մէջ բերէ և զգան իմաստնոյ ուրումն ասել ,
թէ այնչափ բնութիւն է հայկական թարգմանութիւն անձաշն-
չին , մինչև արժան իսկ եր համեմատութիւն նր ուղղագրել
զբուն յունականն :

Դ . Լրդ . ոն երևի ի բանից խորեհացոյն , զոր գրէ ի
7 . 41րդ . 42 . 61 : և և յայսմառաքոյն , Էբե . 19 . և 27 :
և անպ . 9 . և 17 . և 30 . և նոյեմբ . 25 : և ի դիրս ստե-
փաննոսի տարոնեցոյն ասողկայ , և սամուէլի երիցու , և
վարդանայ , և կիրակոսի , և այլոց , թող զգանս կորեան և
փարսեցոյն , թարգմանութիւն անձաշնչին թէպէտև միւսան-
գամ բաղդատութիւն աւարտեցաւ ի ձեռն նրոյն սահակայ դոր-
ծակցութիւն աշակերտացն , բայց ուրեք ուրեք մնաց ի նմա
թերութիւն . զի կային ինչ ինչ տարակոյս ի վր բառից և
բանից , և նոցին նշանակութեցն . առ որ պիտոյ եր զգու-
շաւոր քննութիւն , և բնի աշխատանք , և յոյժ իրաց տե-
ղեկութիւն , և ժմկ երկար : Եւ զի աշակերտք նրոյն սահա-
կայ և մեծորոպոյ տակաւին չէին առ այս բաւական , խոր-
հուրդ արարեալ հաստատեցին առաքել զոմանս ի նոցանէ
յուսումն յաղեքանդրիա բաղաք եգիպտոսի , որ յայնժամ
ծաղկեալ երևեր իմաստութիւն ի պատրիարքութե երանել-
ւոյն կիւրղի . և զոմանս յաթէնս . ոն զի բաջ ուսեալ նց
գամ գիտութիւն , և տեղեկացեալ ի նմի ամ հանգամանաց
լեզուին , եկեալ քննեցեն , և զթերին թարգմանութե իւ-
րեանց լցուցեն . միանբումայն և յարողագոյնս ընցին և յայլ
պիտանի դրոց թարգմանութիւն և ի շարագրութիւն :

(2)

434

Օպա խորհեալ նց ընտրեցին ի բաղմութե աշակերտաց իւ-
րեանց զոմանս յարողամիտս , ընդ որս և զմովսէս խորենա-
ցին , առաքել յուսումն : Եւ նոցա ելեալ ի ճանապարհ ե-
կին յեղեւսիս . և անտի իջեալ յեմք երկիրպոպին ի նր
տեղին . և անդ յտնեցին տակաւիկ մի , և ուսան փոքր ինչ
զեղու պաղեստինացոյ . և անտի կեսք ի ննչէ անցին յճն
յունաց ի բաղաքն անթենացոյ , և կեսք գնացին յաղեք-
սանդրիա եգիպտացոյ ընդ խորենացոյն . և կացեալ անդ
աշակերտութիւն առ մեծի ումն փիլիսոփոսի , զոր նոր պղա-
տոն կոչէ նա ինքն խորենացին , վարժեցան յամ իմաստ
ամն իբր եօթն : Եւ ապա ելեալ տոցա յաղեքսանդրիոյ կա-
մէին նստել և յեղադա , և գնալ յաթէնս առ աշակերտա-
կիցս իւրեանց . բայց բռնութիւն հողմոյն վարեաց գնաւս յի-
տաղիա . և ելեալ նց անդ գնացին ի հառլմ . ուր կացին

Խոր. 7. 62
Եւր. 4. 19
Եւր. 19
Եւր. 25

432

433
(1)

դժմկ ինչ՝ պարապեալք ՚ի տեղեկութի պէսպէս իրաց . և ան-
տի գարձեալ յՅն ելլալայ ՚ի գաւառն ատտիկէ , մտին ՚ի
յաթէնս : Կացեալ նոց անդ զձմեռն զայն ամիսս իբր երեք
ընդ ընկերս իւրեանց՝ ճանապարհորդեցին միաբան ՚ի կոս-
տանդինուպոլիս . և անտի եկին ՚ի հայս յետ մահու վիպաց
իւրեանց . ուն տեսցես ՚ի 41 . 42 . 43 յժմ մեք դարձցուք յառա-
ջին . կարգ պատմուէս ՚ի գործս սբյն մեսրոպայ :

Կարգ

Է . Երանելին մեսրոպայ որ և մաշտոց յետ բազումն նպաս-
տելոյ մեծին սահակայ ՚ի թարգմանութիւն անձնչին և այլ
մատենից , ետ զանձն յանդադար քարոզում աւետարանին՝ ոչ
միայն բանիւ , այլ և քրով . և ըն որում աւանդէ աշակերտ նոյ
կորիւն , կարգեաց և յօրինեաց բազմապատիկ ճառք գեղեցիկս
և ընտիրս . առաջի գնեղով զյոլով առակս և նմանութիւն առ
՚ի դիւրրնկալ ընծայելոյ տգիտաց , և խրախուսելոյ զնո ՚ի
ժառանգութի յաւիտենական կենաց : Ընեաց և զբոլոր
վանորայս . յորս ժողովեաց հազարաւոր անձինս . և զինքն
նախադիմ օրինակ երեալ առաջի նոց՝ մարդէր զնո ՚ի վարս
սրբութե , միանգամայն և յիմաստս գիտութե :

435

Եւ յաղագս ջանից նո ՚ի փրկութի հոգւոյ՝ բազում ինչ
գրէ կորիւն . և համեմատեալ զգործս նո ընդ գործոց լու-
սաւորչին մերոյ՝ զբանս ագաթանդեղոսի նմին յարմարեցու-
ցանէ . * Օ ամենայն ժամանակս կենաց իւրոց առ զամառն
,, և զձմեռն՝ զտիւն և զգիշեր անխեղձ և առանց յապաղե-
,, լոյ իսկ իւրով աւետարանական և ողջապատում գնացիւքն
,, առաջի թաքաւորաց և իշխանաց և ամ հեթանոսաց , և
,, անլիքիմակաց ՚ի հակառակորդաց զամենափրկչին յնի ա-
,, նուն կրեաց յանձին . և զամ ոգի քնազգեստ և հոգեղէն
,, վառեաց . և բազում բանդականաց և կալանաւորաց և
,, թագնապելոց ՚ի բռնաւորաց՝ թողութիւն արարեալ կորդե-
,, լով զնո ահաւոր զօրութիւն քնի . և բոլր մուրհակս անի-
,, բաւութե պատառեաց . և բոլր սգաւորաց և կարճամտե-
,, լոց միսթարական վիպութիւն զակնկալ յուսոյն ըն յայտ-
,, նութե փառաց մեծին նոյ փրկչին մերոյ յնի քնի նօթ-
,, ձեաց . և զամ միանգամայն յանձնաշտութեն պայման
,, անդ փոխեաց :

Եւ ապա խօսելով զվաստակոց նորա ՚ի վի վանորէից՝ յարե-
զինի . * Եւ զում և անհամար գունդս վանականաց ՚ի շէնս
,, և յանշէնս՝ դաշտականս և լեռնականս՝ անձաւամուտս և
,, արգելականս բնակեցուցեալ հաստատէր . զորս ընդ ժա-
,, մանակս ժամանակս իւրով մարմնովն իսկ օրինակ ցու-
,, ցեալ , առեալ զոմանս յաշակերտաց յիւրաքանչիւր մե-
,, նաստանացն , և երթեալ լեռնակեաց՝ սորամուտ ծա-

կա

11 կախիտ եղեալ , զաւօրեական զկերակուրն խոտաբուտ
 11 ճարակօքն վճարէին , և այնպէս՝ վշտակեաց տկարութե
 11 զանձն տային : մեւնդ որոց հայեցեալ ՚ի միսխարութի
 11 առաքելական բանիցն , թէ յորժամ տկար եմ վճ քնի ,
 11 յայնժամ զօրացեալ լինիմ . և թէ՛ լաւ ևս լիցի պարծել
 11 տկարութիւնս , զի բնակեցէ յիս զօրութիւն քնի :
 11 Ընդ էր այնուհետեւ չարբենալ գինուով , այլ՝ առաւելու
 11 հոգւով , և պատրաստել զսիրտս երգօք հոգևորօք ՚ի փառս
 11 և ՚ի գովութիւնս : Ընդ կրթութիւն քաղցրութեայ ընթերց
 11 ունեցի : հոգեպատում գրող : Ընդ քաջալերութիւն յոր
 11 դորական վիշտուն առ ՚ի յառաջադէմ ընտրութեն պատ
 11 կահաս քնադիր կիտին : Ընդ եւալ հոգւով անժապաշտ
 11 ծառայութիւն : Ընդ աղօթք աղերսալիք , և խնդրունաճք
 11 հաշտեցուցիւք՝ վասն ամցն կենաց առ մարդասերն անժ :
 11 Եւ նովին հոգեկրօն արուեստիւ հանէր աւուրս բազումս
 11 յանապատ տեղիս . մինչև ազատ լինէր յերիցանց՝ (քա
 11 ղաւանօք երիցանց մեկնել քնայր անտի) իրաց ինչ օգ
 11 տակարաց եկեղեցեաց կողմանցն այնոցիկ հասանել յօգնա
 11 կանութիւն շնորհօքն քնի : Եւ նր առանց իրիք զբաղելոյ
 11 հանդերձ գործակցօք իջէլ ՚ի թիկունս դիպացն պատու
 11 հելոյ , և վճարեալ զօրութիւնս ան , և յորդորագոյնս և
 11 պարարտագոյնս և անփակ բերանով զվտակս վիշտութեն
 11 իսիրտաւ լսողացն ծառայեցուցանէր : Եւ զայս առնէր զամ
 11 ժամանակս իւր վճ անձին և վճ աշխարհի . քանզի սովոր
 11 իսկ են ճամարիտ վիշաք զանձանց առաքելութիւն կանոն
 11 աշակերտելոցն դնել : Օ այսոսիկ և զայլ բազում բանս
 11 գրէ կորիւն զնմանէ :

Կ Է Ա Խ Խ Ե Ծ Թ

3 Յաղագս հերթելոյ սէյն սահմայ և մարտապայ և ամ հաշոյ զգիրս լեռ
 11 դորոսի մոպառեապաղայ ՚ի յեր բորք ժողովն աշխատաւ . և
 11 յաղագս շխմաւն նեպորայնայ :

11 անք վաստակոյ մեծի բաբունապետին հայոց
 11 երանելոյն մարտապայ , զորմէ գրեցաք վերա
 11 գոյնդ , ամի՛ն նպաստամատոյց լեալ սթյ մեծին
 11 սահակայ՝ բերկրեցուցանէր զսիրտ նորա և զսիրտ համօրէն
 11 ազգին : Եւ երկօքին ՚ի միասին ՚ի միմեանց զօրացեալ ան
 11 դադար զհետ լինէին փութոյ հնարից՝ ծաղկեցուցանել զե
 11 կեղեցի հայատանեայց՝ ազգի ազգի բարեկարգութիւն : Եւ
 11

Կրիտն
 և այլք

առաւելագոյն փոյթ երանելեացն 'ի ժամանակի անդ աթոռ
աւակալուէ շմաւելի՝ եղև արթուն զգուշութիւն Տակել 'ի վր Տօ
տին և 'ի վր աթոռոց սթին գրիգորի, զի մի արատեացի պաշ-
տօն Տայրապետական իշխանուէ 'ի բռնակալուէ նորին • որ
զանուն կթղիտուէ ունեւով, և իշխանական ճոխութիւն վարե-
լով՝ խոչընդոտն էր լեալ սթին սահակայ • նաև աղգաւ ա-
տորի գողով ձեռնառու լինէր ասորոց ոմանց, որք ընկալեալ
էին զողանդն նետորի: Սինչև ոմանք 'ի ննչէ սկսան սեր-
մանել 'ի լսելիս բազմաց զմողորութի նետորականաց, որ
յայն աւուրն սկսեալ էր վերստին արծարծիլ:

Սինչև նորոս
հասոր • Բ •

Երեւ • 179

Սինչև 'ի

1186 • 118

Լ. Ե. Գ. Դ. •

Գլ. Բ. Գ. •

Փակաւոր •

Վերջ • Բ •

Սինչև 'ի Ե •

Լուսն • Բ. Գ. Դ. •

Լ. Ե. Գ. Դ. •

Գ. 61 • Լ •

Սորին •

Քանզի յետ նր ժողովոյն եփեսոսի՝ յորժամ կայսերական
հրովարտակաւ սրտունէր եղաւ 'ի վր ամենեցուն 'ի հուր
այրել զգրուածս նետորի, և պատիժ տպաւնացաւ որոց պա-
հէն կամ ընթեռնուն զայնս, տեսեալ նետորականաց՝ թէ
խապաւ բնաջինջ լինի աղանդ իւրեանց, յայլ իմն հնարս
ձեռն արկին • սկսան յաճեցուցանել այսր անգր զգիրս թէ ո-
ղորոսի մապուեստացւոյ կմ մամեստացւոյ վրային նետորի,
և գիտորի տարսնացւոյ վրային թէ ողորոսի • և ջատագո-
վէին, թէ ուղիղ են բունք ննչ և համաձայն նր հարց • որով և
զնետոր կամէին արդարացուցանել, իբր թէ և նա ոչինչ
օտար 'ի նոցունց խորհէր:

Եւ առ 'ի տարածել զայն կարծիս յարեւելեան աղգս՝ Թարգ-
մանեցին զգիրս թէ ողորոսի և գիտորի 'ի յունականէն 'ի
լեզու ասորոց, հայոց և սարսից: Արուժ իբրեւ իրազեկ եղին
ակակ եպիս մեղմնոյ, և իրաքոս եպիս եղեսիոյ՝ որք ըն-
տանի տիրով բարեկամացեալ էին ի սթին մետրոպոլ յաւուրց
անտի գիւտի գրոց, վարդապետի աղգ արարին 'ի հայս առ
նքն մետրոպ և առ նքն սահակ լոնգունիլ զայնտիկ գրեանս
զնորոս թարգմանեալս յաղանդաւորաց:

Բ. Յայնժամ մեծն սահակ զգուշութիւն ընկեալ զիրոն՝ հրա-
ման ետ միւսանգամ ժողով մեծ գումարել յաշտիշատ աս-
րոնոյ՝ յեպիսոց, յերիցանց և 'ի վանականաց Յին հայոց • ուր
'ի մէջ բերեալ զգիրս թէ ողորոսի, և գտեալ զայն լեզւմ
վրայուէ սթց հարց և համաձայն մտաց նետորի, և ին ասելոյ
երանելոյ կորեանն • * սուտապատումս և ընդունայնախօս
աւանդութիւն, միաբան նզովս 'ի վերայ եղին և հերքեցին 'ի
բաց • և կամ ուն ասէ նա ինքն կորին, * 'ի միջոյ 'ի բաց
,, բարձեալ աշխարհոհարած արտաքոյ իւրեանց մերժեցին •
,, զի մի 'ի լուսաւոր վարդապետութիւն ծուխ ինչ աստանայա-
,, կան յարեցի ||:

Եւ որա 'ի ժողովի անդ նա ինքն երանելին սահակ սքան-
գելի վրայութիւն խօսեցաւ ճառս 'ի վր խորհրդոյ մարգեղութի

բանին:

Դ. Դ. Դ. Դ.
435

Դ. Դ. Դ. Դ.
435

բանին , յայտ արարեալ թէ միաժին որդին նոյ էառ զբնուին մեր յանարատ կուսէն , և եղև մարդ կատարեալ և որդի մարդոյ , անբաժանելի և անշիւթ միաւորութիւն միաւորեալ անձային և մարդկային բնուէց յանձնաւորութիւն բանին . ի որում յիշատակէ զայս վահան եկեղիս նիկիոյ 'ի ժողովն շիրակ վանու հանեալ (օնջ երևի) 'ի գրոց յովհաննու իմաստասիրի հայոց հայրապետի . յառելն յերես . Յեռագիր . 172 . * Արն , սահակ սասց 'ի ճառին' որ յաշարիշատն խօսեցաւ . մեք , խոստովանիմք զքն յերկուց բնութեց մի առանձնաւորութիւն , և մի դէմ և մի քն . :

Օ կնի այսորիկ խորհուրդ արարեալ երանելոյն սահակայ և համբըն ժողովելոյն գրեցին թուղթ ուղիղ դաւանուէ լեզւի գրոցն թէ ոգորոսի մարտեւստացւոյ առ նքն պրոկղ , որ նորոգ նստել էր պատրիարք կոստանդինուպօլսոյ . և ինդրելին 'ի նմանէ զհաւանութի . յղեցին առ նա միանգամայն և զմոլար բանս ինչ գրոց նորին թէ ոգորոսի , յորս նա ինքն թէ ոգորոս նենդուպատիր բանիւք յերկուս որդիս տրոհէր զքն . յայտ արարին ևս , թէ մեք հեքեցաք զբանս դորա 'ի բաց' հանդերձ աղանդաւորքն , որք բերին զգիրք դորին յձա մեր : Իւ զայս թուղթ առաքեցին 'ի ձեռն երանելոյն զեմորի երիցու , և աշակերտակցի նորուն աբրահամու , որ 'ի գիրս յունաց և լատինացւոյ' յոմանս արեբիսս կոչի , և յոմանս արել :

Գ . Ի թերոյեալ պրոկղի զթուղթն հայոց , ընդ նմին և զբանս քրոճածոյն թէ ոգորոսի , հաւանեցաւ յոյժ լե ուղիղ վարդապետութի թղթոյն , և մերժեաց զբանս թէ ոգորոսի . յառել ապա և ինքն համաձայնութիւն եկեղեցաց իւրոց գրել տումար կամ նամակ ուղիղ դաւանուէ առ հայս լարձակ բանիւք , յորում մերժէր միանգամայն և զմոլորութիւն թէ ոգորոսի . թէպէտ և զանուն նորա ոչ յիշէր : () րինակ այսր թղթոյ կայ մինչև ցոյսօր յունարէն , որ և թարգմանեալ է 'ի լատին , 'ի մատենանս ժողովոց . 'ի հարորն . Ե . յերես . 422 . Բնիւ 'ի 438 . և սկսանի այսպէս . * Ի ծասիրացդ և առաքի , նեաց' եկեղեցաց և երիցանց և վանահարց' որ բնոց համո , բէն աշխարհն հայաստանեայց' ուղղափառ որ եկեղեցւոյդ , պրոկղոս' 'ի ձր ինդալ : Այ սակաւ տխրութիւն խոսկեցոյց , զորիս և զխորհուրդս մեր լուր' նոր և պատիր որումանդ , զորս 'ի մօտոյ կամեցաւ սերմանել նենդութիւն յաշխարհիդ , ձերում թիւսմին հասարակաց . և այլն' որ 'ի կարգի : Իւր և ձօն վիշապութիւն հաստատե պրոկղ , թէ մի և նոյն միաժին որդին նոյ էառ զմարդկայինս բնութի 'ի սթյ անձանէ , ոչ փոփոխելով անձային բնութե 'ի մարդկութի , և ոչ

մարդ .

մարդկայնոյն յանձնութիւն , այլ՝ անփոփոխելի և անբաժանելի միաւորութեամբ մարդ եղեալ՝ կրեաց զամ կիրս բաց ՚ի մե-

ղաց . ոչ երկու որդի , այլ՝ միածին և մի որդի :

Եւ ՚ի վախճան նամակին ասէ . * Օ այստակ կարգեցաք առ սերդ ձեր , շարժեալ ՚ի թղթոյ ձերմէ՝ զոր առ մեզ յղէ . ցիւք , և յայտ արարիք՝ թէ ոմանք ՚ի ժամատաբեր և ՚ի յաղճատաբան մարդկանէ գիմեալ են յաշխարհ ձեր , գուն գործելով թիւր գրուածովք մոլարանուն գիտութե յեղաշրջել զպարզ և զյստակ տեսութիւն ուղիղ հաւատոյ : Եւ ես վերստին ազդ առնեմ ձեզ բանիւք երանելոյն պողոսի . զգոյշ լերուք , մի որ իցէ՝ որ զձեզ կողոպտիցէ ճարտարմտութե և մտախի խաբէութե , որ լը ստապառ թիր մարդկան աւանդութե և ոչ բոտ քնի . զի հիմն այլ ճմարիտ հաւատոյ ոչ որ կարէ գնել քան զեղեալն՝ որ է յո քս : Եւ արդ՝ կացիք ՚ի մի շունչ և ՚ի մի հողի՝ միաբան ճգնեալք ՚ի հաւատաւետարանին , և մի իւրիւք զանգիտիցէք ՚ի հակառակորդաց . այլ՝ պահեցէք զաւանդութիւն , զորս ընկալայք ՚ի սբ և յերանելի հարց՝ որ ՚ի նիկիա սահմանեցին ուղիղ հաւատաւ , և ՚ի սբ և յերջանիկ արանց՝ ՚ի բարսղէ , ՚ի գրիգորէ , և յայլոց միաձայնելոց ընդ նոսին , որոց անունք են ՚ի դպրութե կենաց : () ամ եղբայրութի՝ որ ընդ ձեզ , ես և որ ընդ իսն են՝ ողջունեմք ॥

Օ այս նամակ գրեալ պրոկղի պատրիարքի՝ առաքեաց ՚ի հայս ՚ի ձեռն նոյն հրեշտակաց՝ զեռնդեայ և աբրահամու : Եւ որն սահակ հանդերձ եղկաօք իւրովք հաւանեալ ընկալաւ զամ բանս պրոկղի :

Դ . Յետաց որն պրոկղ զպատճէն նամակին և առ յովհաննէս պատրիարգ անտիոքայ . և աղաչեաց զնա ստորագրել այնմ հանդերձ եպիսկոպոսօք իւրովք առ ՚ի պահելոյ զմիաբանութիւն հաւատոյ : Եւ յովհաննէս ընթերցեալ զնամակն , հաճեցաւ ընդ այն . և կատարեալ զինդիր նր իւրայովքն հանդերձ , յղեաց անդրէն զնամակն առ պրոկղ : Իմացեալ զայս մի ոմն ՚ի սարկաւազաց հայոց , որում անուն էր բարսեղ , յերկբայս անկաւ ՚ի վր յովհաննէս . իբր թէ նա կամ ստութե ստորագրեալ է նամակին պրոկղի , և կամ չէ՝ իմացեալ թէ այն է ընդդէմ թէ ողորոսի . ապա թէ ոչ ասէ՝ ոչ ստորագրէր այնմ . որով հետեւ ողորոս չափ պաշտպան էր նա բանից թէ ողորոսի իւրոյ վրային : Եւ յսու խորհրդով մտայոյզ լեալ բարոզի սարկաւազի՝ հնարիւք իմն ՚ի ձեռն երեր յձն հայոց զպատճէն նամակին պրոկղի . և յաւել ՚ի նոյն ինչ ինչ լեզւմ թէ ողորոսի . և առեալ զայն՝ գնաց

առ զմեզ կիւրեղ պատրիարք աղեքսանդրու . և ծանոյց նմա զմեզ, թէ թէ զիարդ հերքեցին հայք զգիրս թէ ոգորոսի մոպսուեստացոյ, և գրեցին առ պրոկղ հաւանիլ այնմ . և թէ զիարդ պրոկղ ի մտաց նոցա գրեաց առ նոն համակ հառապառութե ուղիղ հաւատոյ ինչէմ հետևողաց մոգորութե թէ ոգորոսի . զայս ասացեալ եցոյց նմա և զնամակն . այլ ասկայն գիտաօրիւր ասէ, զի յովհաննէս յայլ միտս ստորագրեալ է այնմ : Իսկ զի նա ինքն զմեզ կիւրեղ ևս գրեալ էր բանս ինչ ընդդէմ գրոցն թէ ոգորոսի, առեալ զայն բարս զի սարկաւազի երբեր առ պրոկղ : Իսկ ինքն սկսաւ խօսիլ աստ և անդ, և ասել, թէ ուղ մերժեցին հայք զգիրս թէ ոգորոսի, նոյնպէս պարտ է և այլոց մերժել զայն յանուն նորին թէ ոգորոսի, և ոչ լոկ առանց անունն :

Իսկ ի տարածիլ այսր համալուոյ՝ ծագեցաւ երկարառակութիւն մէջ բազմաց, յասել ոմանց, թէ պարտ է յանունն նոցովել և հերքել զգիրս թէ ոգորոսի . և կիսոց՝ թէ ոչ, այլ հերքել միայն զմոգորութիւնն՝ առանց տարոյ զանունն . և այլոց՝ թէ բնաւ չէ արժան արատ ինչ տալ նմա : Իսկ զմեզ պրոկղ մնայր տեսանել, թէ զինչ ունիցի առնել յայսմ յովհաննանորոցացին : Իսկ ի տեսել այսր շիտթութե՝ ոմանք ի միայնակեցաց Ծին հայոց տեսեալ թէ յոյնք իբր յերկբայս կան, առին ի ձեռս զմոլար գրուածս թէ ոգորոսի . և իջէլ յերկիրն ասորոց՝ գնացին ի կոստանդինուպօլիս . և յիմ տեղիս ուր և հասին ոտք նոց, նոյնն և ի վանորայս՝ բողոք բարձեալ ցուցանելին և պնդելին, թէ արժան է դատապարտել զգրունւածն զայն, ընդ նմին և զհեղինակ նորին յանունն՝ իբրև զառաջնորդ աղանդոյն նեստորի :

Ե . Իբրև լուաւ զայս յովհաննանորոցացի, ի նախանձ բարկութե շարժեցաւ . և վաղվաղակի ժողովեալ զեպիստունս իւր, և հաւանեցուցեալ զնոն գրեաց երիս թուղթս . զմին առ կայսրն թէ ոգորոսի ոգոր, և զմիւսն առ պրոկղ, և զերջին առ զմեզ կիւրեղ . յորս բազմադիմի գովութիւն բարձրացուցանէր զթէ ոգորոս մոպսուեստացին՝ կոչելով զնա երանելի, դասելով զնա միանդամայն և ի կարգս նոցա հայրապետաց եկեղեցւոյ . և պնդէր՝ թէ ի գրուածս նորս չիք ինչ բան մոլորական, և կամ համաձայն մտաց նեստորի . * Իսկ ասէ, « այո՛ ինչ ինչ ի գիրս նոցա գտնուածս, զորս այլազգ բանս զոր գրեալն է՝ կարէ ոք իմանալ, խոստովանիմք և մեք » . բայց այսպիսի խրթնութիւն ասէ յիմ գործս զոր հարց գտանի, ի գիրս աթանասի, գրիգորի անձաբանի, ևն . նաև յաւետարանի իոկ . զորս անիմաստք կամակորեն : Իսկ յաւել ամբաստան լինել զմիայնակեցացն հայոց, թէ նոցա մեզ

տի քննութիւն ետեւեմն զբանս թէ ոգորոտի, և դատարկաշրջ-
ջիկ լեալ՝ յերկրէ յերկիր յածին, և վրդովեն զսելիս պար-

զամտաց:

Վերեաց պատասխանի նրն պրովիդ առ յովհաննէս, և ասե-
լէս թի գրուածս թէ ոգորոտի՝ զոր մատուցին ինձ հայր, ոչ
տեսի ուղիղ նրբութի բարեպաշտութե. վայ և հերքեցի ի
բաց. և չեղև ինձ փոյթ վն անձին թէ ոգորոտի, թէ ինքն
յինչ միտս իցէ խօսեցեալ զայնոսիկ. ուստի և ոչ զանուն
նորին յիշատակեցի ի նամակի: Իսկ կայսրն թէ ոգոս գրեաց
առ յովհաննէս, թէ գու հանգարաւ լեր, և զգուշութեամբ
լռեցս զայլս չիտիլ ինչ ի վերայ թէ ոգորոտի և այլոց, որք
բարի անուամբ վախճանեալ իցեն: Եւ նրն կիւրեղ պինի
գրեալ առ նայն յովհաննէս՝ մեղադիր եղև նմա վն գովելոյ
նր զթէ ոգորոտ և զգիրս նր, ընդ նմին և զգիրս գիողորի
տարածնացոյ, և վն համեմատելոյ զնն նրց հարց. ուր և
յետ առաջի դնելոյ ի թղթի անդ զուղիղ վիպութի ի վր
մարդեղութե միածնի բանին հօր՝ յաւելու, թէ զայն զայս
* և ի նամակին որ առ հայս՝ գեղեցիկ ճառելով զբան
„ Զմարտութե՝ բացայայտ քարոզեաց նր և առաքինասէր
„ եղբայրն մեր և եպիսկոպոս պրովիդոս . . . այլ զգժպատեհ
„ կարծիս, զգիողորին իմա և զթէ ոգորոտին և զայլոց ոմանց,
„ (զորս՝ զի մի ինչ ծանրագոյնս ասացից՝ բաւական էր չգո-
„ վել, որովհետև փրացեալ մտօք բերին ընդդէմ փառացն
„ քսի), մի զք աղաչեմ՝ ընծայեսցէ նր և ուղղափառ հարց
„ մերոց, աթանասի ասեմ, բարսղի, գրիգորի, թէ ոգի-

„ լոսի, և այլոց ॥:

Ու այս ոյսպէս գրեալ սքին կիւրղի առ յովհանն անտիոքա-
ցի՝ ապա հնարիւք իմն հանդարտեցոյց զնա: Եւ սակայն
նեստորականք, որք գիտէին թէ յանկանիլ յերկիր բանից
և անուան թէ ոգորոտի մոպսուեստայոյ՝ իսպառ ջաղխի
գլուխ աղանդոյ իւրեանց, յօրինեցին ստուծիւ թուղթ մի
իբրև ի դիմաց կիւրղի գրեալ առ յովհաննէս. յորում ե-
րևեցուցանէին մեծապէս գովել կիւրղի զթէ ոգորոտ, ի նմին
և զյովհաննէս վն ընդդէմ դառնալոյ նր ոստիաց թէ ոգո-
րոտի: Եւ զի զինի սակաւուց վախճանեցաւ նրն կիւրեղ,
այս սուտ համբաւ մնաց ոչ սակաւ ժամանակ ի մէջ յու-
նաց և Եստրոնց, և ուրեք ուրեք ընդունելի եղև թէ ոգո-
րոտ, և ի բնմ տեղիս ևս անկաւ խոյզ և խնդիր ի վր նր
մինչև ի Բմկս հինգերորդ ժողովոյն՝ որ է երկդ ժողով կոս-
տանդինուպօլսոյ. յորում նախ ջուշաւ յայտնանց, թէ այն
թուղթ՝ որ ասի կիւրղի, կարգեալ ի գովութի թէ ոգորո-
տի, ոչ է հարազատ գրուած կիւրղի. և ապա դատապար-

տե-

{438}

աւելաւ գիրքն թէոգորոսի և նա ինքն թէոգորոս . ընդ որս
և գիրք թէոգորեոսի և իբաասայ . յորմէ շարժեցաւ այլ
իմն աղմուկ մեծ յարեմոնեայս . որ և յետ Ճմկայ հազիւ
ուրեմն զաղարեցաւ :

Իսկ հայք՝ որք իրաւամբք հերքեալ էին միանգամ զգիրս
թէոգորոսի և զանձն նր՝ ի ձեռն երանելի հարց մերոց սբօն
սահակայ և մեսրոպայ , համապաղ ի նմին կացին հաստա-
տուն . և քանիցս անգամ լսէին , թէ ոմանք ի յունաց կամ
յասորոց հաւան են լիարդարեալութիւն թէոգորոսի , միշտ
խորշէին յայնպիսեաց : Իսկ ամ՝ զոր ասացաք վր շիթութեւն
նեստորականաց , գրեալ կան ընդարձակ յոյժ հանդերձ բա-
նիւք թղթոց իւրաքանչիւր անձանց վերոյիշատակելոց՝ յու-
նարէն և լատիներէն՝ ի հաւաքմունս ժողովոց ի պատմութե
սբօ ժողովոյն եփեսոսի . հապար . Է . երես . 379 . Ռնիւն ի 463 .
և 1179 . Ռնիւն ի 1186 . և և և ի գիրս լիբերատոսի .
Գլ . Ժ . և Ժ . և փակունդոսի . Գեր . Է . Ռնիւն ի Է : Եւ
զայսր ամի զճաղատմն բառ իմիք ցուցանէ և կորին Ճմկա-
կից , և խորենացին . Է . 61 . համառօտիւ յիշատակելով :
Իսկ մեք դարձցուք ի կարգ պատմութե մերոյ յաւուրս
մեծին սահակայ :

Գ Լ Ո Ի Խ Կ

Յաղագս ճակոջնէն , և փոխան սբօն սահակայ և մեսրոպայ .
և արեղապահութե սբօն յովսէփայ :

436

 մուկէլաթուակալ ասորի՝ որ ունէր զանուն կա-
թուղիկոսուն , յետ չարաչար վարելոյ զիշխա-
նութի իւր՝ ամս . Է . մեռաւ անդէն յճին հայոց :
Եւ յորովեալ ապա նախարարացն առ սբն սահակ՝ խնդրեցին նախ
ի նմանէ ներումն վր մերժելոյ զնա ի սկզբանն . և յետոյ
աղաչեցին զնա բաղում թախանձանօք՝ միւսանգամ յանձն
առնուլ համայն զսուաջնորդութիւն ազգին . և խոստանային
ամենեքին առ հասարակ տալ ազգաւ թողանց նր զիշխա-
նութիւն զայն :

Իսկ նա ոչ էառ յանձն ամենեկին . * Բժ լիցի աւել ձեզ
,, քահանայապետ , որ գնեաց զձեզ արեամբ , և ոչ ազգ
,, իմ և ցեղ , բառ գրելոյ լամբրոնացոյն ի քննութիւն կար-
գաց : Եւ ոչ գրէ փարպեցին , կամելով փոքր մի յանդիմա-
նել զառաջին խոստութիւն սրտից նց՝ աւել ցնծ . * Իս ոչ ու-
,, սայ յերկնաւոր արարէն և ի վրայէն քան բարկանալ ու-

Խոր. 4. 660
Սարգեյի :
Յովսէփայն
Սեպտ. 9 :

{444}

„ մեք . որ և 'ի խաչին յաղազս խաչահանուանցն աղաչէր
 „ զհայր' չհամարել նոյ զմեզսն . որ և մեզ ցանկ ըողորէ
 „ ասելով . օրհնեցէք զհալածիւս ձեր , բարի արարէք աստե-
 „ լեաց ձերոց : Բ . յլ քահանայանալ 'ի վր տիրանենդ ժո-
 „ ղովորոց ոչ կարեմ Բորք' դուք ձեզէն գիտէք , զի
 „ եղէք վրէժխնդիր (արտաշրի) Թաթին ձերոյ գործոց . և
 „ զայրացեալք նմա , զսբ հաւատ ուխտին մերոյ մատնեալ
 „ ծաղր ետուք առնել անօրինացն : Բ' զիս արդեօք ջա-
 „ նայցէք միմեարեւ , և կամ ուն թախաննեցուցանէք զիս
 „ քահանայանալ . որ զվերաւոր ոչխար հօտին քսի տեսանեմ
 „ ոչ պատեալ , և ձիթով և գինով օծեալ զվերան , և եղէչ
 „ 'ի վր գրաստու , և տարէչ 'ի պանդոկի , այլ յօշեալ յան-
 „ խնայ , և առաջի գիշակեր զազանայ ընկեցեալ յօցտունն :
 „ Լըթայք յինէն 'ի բաց , և Թոյլ տուք ինձ ողբալ զընդ-
 „ հանուր կորուստ Յիս-հայոց . զոր տեսանեմ աչօք մտացս
 „ 'ի զօրութի վերին ցուցակութեն . մի' բռնադատէք միմե-
 „ թարեւ զիս 'ի վր բեկման ժողովորդեան իմոյ . վասն զի
 „ զանցս աղետիս այսորիկ' յառաջ քան զձեռնադրելն զիս
 „ յեպկառն եցոյց ինձ վերին կանխասացութիւն ։

Լը յետ այսորիկ յայտ արար նոյ , եթէ տեսեամք ցուցեչ
 է նմա յայ' յայնմ հետէ . դադարիլ քահանայապետութե 'ի
 տանէ նոյ , և Թագաւորութե յազգէն արշակունեաց : Բ'նդ
 որ տիրեալ յոյժ նախարարացն , և յարաստու հարեալ , մեկ-
 նեցան 'ի նմանէ սգով : Բայց այսու ամիս սբն սահակ ոչ
 դադարէր 'ի խնամածելոյ զհայս և 'ի ձեռնադրելոյ . և նա
 խարաք հայոց ոչ պատշաճ համարեցան դնել զայլ ոք կա-
 Թուղիկոս , ցորչափ կենդանի էր նա :

Բ . յլ զտեսիլ սբն սահակայ հանդերձ մեկնութեն 'ի մէք
 բերէ աստ զազար փարպեցի . և ասէ , Թէ զայս գրով ա-
 լանդեաց նա ինքն նքն սահակ 'ի հրամանէ հրեշտակին
 յառաջ քան զձեռնադրիլ իւր եպկս . զոր Թեպէտ և կա-
 մէաք դնել աստ , բայց վասն երկարութե զանց արարաք :
 Օ այս տեսիլ համառօտիւ յիշատակէ նաւ խորենացին ,
 յանէն . Գ . 66 . Թէ * պատմեաց զտեսիլն , զոր յառաջ քան
 „ զԹմիւ երեւութացաւ նմա 'ի քուն ապագայիցն յայտնու-
 „ թիւնք ։ Յիշէ զայս և գրիգոր մաղիստրոս 'ի Թուղթն
 առ սարգիս վրայ . և ներսէս շնորհալին 'ի վիպաաւանութե .
 'ի համարն . Դ . և այլք : Օ նոյն հաստատեն և բանք շարակա-
 նաց և ճառքնարաց և յայտմաւորաց 'ի վարս սորին սահա-
 կայ պարթեւի :

Բ . Ի սմին ժամանակի մեռաւ արքայն պարսից վեամ
 երկրդ , Թագաւորեալ ամս . իմ . և յաջորդեաց զԹագաւոր-

բուծի նր որդի նորին յաղկերտ երկրդ , որ եղև ռիւսերիմ
Թշնամի քրիստոնէից , և յարոյց անհնարին տառապանս հա-
լածանաց 'ի վր ազգին հայոց : Սա 'ի Թիբեղ անդ իւրում իսկ
և իսկ դիմեաց զօրօք 'ի կողմանս մծբնայ 'ի վերայ յունաց .
և առ զգուշանալոյ Յին հայոց՝ առաքեաց անդ զզօրս ասոր-
պատականի : Որոց հասեալ 'ի բազրեանդ գաւառ՝ հարին
զբանակ իւրեանց մերձ 'ի բազունն . և ոտնակոխ առնէին
զերկիրն , և տառապեցուցանէին զբնակիւս :

440

Օայն տեսեալ սթյն սահակայ՝ գնաց 'ի գիւղն կոչեցեալ
բլուր , կամելով կալ 'ի յանդորրու : Նոգ հասեալ երանել-
ւոյն 'ի կէտ կոչմանն , և լցեալ զաւուրս կենաց իւրոյ սր-
բուք և արդարութիւն հանդեալ 'ի քս յեթդ ժամու պաշտա-
ման աղօթից , յամի տն . 440 . 'ի վերջնում աւուր ամսեանն
նաւասարդի , այն է իննեորդ օր սեպտեմբերի , յորում ա-
ւուր ծնեալ էր . կացեալ 'ի հայրապետութեն ընդ ամ՝ ամս .
ծն . սկսեալ յերրորդ ամէ խոսրովու երրորդի Թագաւորին
հայոց՝ մինչև ցառաջին ամ յաղկերտի երկրորդի արքային
պարսից :

Իսկ զմարմին նր բարձեալ սարկաւաղ ապետի նորին՝ որ կո-
չիւր երեմիա , և այլոց աշակերտացն առ նմա եղելոց , մեծա-
շուք յուղարկաւորութ և բազմատիւր սգաւորութ տարեալ
Թաղեցին 'ի կալունձ ժառանգուն նորին 'ի գեօղն աշտիշատ ,
որ 'ի տարուն : Իւս լիմ ծախս յուղարկաւորունն արար բարե-
պաշտ տիկինն մամիկոնեանց , այն է կինն վարդանայ ըստրա-
տելատի՝ դիտիկ կամ դօտրիկ կոչեցեալ : Իւս սպա լի ասե-
լոյ փարպեցւոյն , 'ի տեղւոջն՝ ուր Թաղեցին զմարմին սթյն ,
կանգնեցին եկեղեցի մեծապայծառ . զոր և զարդարեցին
պատուական և մեծագին սպասուք . և շինեցին 'ի տեղւոջն
յայնմի վանս կրօնաւորաց . և սահմանեցին տօնս . զոր և
կատարէին ամ յամէ 'ի լ . աւուր՝ նաւասարդի . ոն գրէ կո-
րիւն . և գային 'ի հեռաւոր տեղեաց բազմութիւն յաւուր յի-
շատակի նր . և գտանէին առաքելութի լի իւրաքանչիւր ախ-
տից 'ի նշխարաց սթյն :

Գ . Ի փոխիւ սթյն սահակայ մահուամբ՝ չէր առաջիկայ
երանելին մաշտոց , այն է մեսրոպ . և իբրև լուա զայն ասէ
կորիւն , * բազում անձկայրեաց տրտմութ , և արտօսրա-
յ , գութ ողբովք , և ծանրաթախիծ սգովք պաշարեի դնէր :
Իւս տեսեալ , եթէ դադարեցաւ իսպառ իշխանութի քահա-
նայապետուն 'ի տանէ երիցս երանեալ սթյն գրիգորի լու-
սաւորչին , բազում տխրութ վարանէր : Իւս ապա զօրացեալ
տերամբ՝ յայնմ հետէ առաւել ևս փոյթ կալաւ պահպանուն
հօտին քնի . և ինքնին խնամէր զաթոռ հայրապետունն առ

Բիկ

Խոր. Գ. 67

Կրիւն :

Փարպեցի :

Յովն . Կոն :

Սեպտեմբ .

9 . և 17 :

Փետր . 19 :

և աշխ :

Բ. Գ. 437

439

Ժմկ մի, մինչև ընտրեսցի կաթուղիկոս. և ոչ դադարէր ի յորդորելոյ զամենեսին ի գգաստուի և յուղղուի վարուց, մերձաւորացն ի մտոյ զիեցուցանելով զկաթն վիշպուէ, և բացակայից ի հեռուստ գրելով ընդ մի գաւառս թուղթս բազումս խրատալիցս և զգացուցիւս :

Եւ այսու օրինակաւ զոճարթացուցանելով զՏն ամիսս վեց, Եհաս և նմա կէտ երջանիկ կատարման իւրոյ յՅին արաբատայ ի վաղարշապատ քաղաքի : Եւ յորժամ ժողովեալ էին առ նա ոմանք յաշակերտաց նր յովսէփ, Թաթիկ, և այլք. և ս և ոմանք յիշխանաց, վահան ամատունի, և հմայեակ մամիկոնեան եղբայր վարդանայ, և այլք ոմանք, օթափեալ սթյն փոքր մի ի ցաւոց նստաւ. և ամբարձեալ զձեռս իւր յերկինս օրհնեաց զամենեսին, և յանձն արար զնոսա շնորհացն մայ : Եւ մինչդեռ ձեռք սթյն տարածեալ էին ի վեր, տեսիլ սքանչելի խաչանման լուսաւոր երևեցաւ ի վր ասպարանիցն. և նոյնժամայն աւանդեաց երանելին զհոգին, ի ԺԳ. աւուր ամենանն մեհեհանի, ցր ի 19. փետրվարի, ի սկիզբն թուականունն քոի. 441 : Տեսեալ ժողովողեանն որք կային ներքոյ և արտաքոյ յայտնի զուսեղէն նշանն, և ծանուցեալ զփոխումն սթյն սքանչացեալ զարմանային, և փառս տային մայ. և բոլր անհաւատք հայեցեալ յայն նշան զարձան ի հաւատս :

Դ. Եւ ի կամիլ թաղել զպատուական մարմին նորա՝ ծաղեցաւ աղմուկ շփոթից ի ժողովողեանն. զի ոմանք ասէին տանիլ զայն ի տարոն ի բուն գաւառ իւր. և կէսք ասէին թաղել ի գողթան, ուր նախ քարոզեալ էր երանելին, և լուսաւորեալ էր զբազումս. և շինեալ էր անդ վանք մի որ կոչի մասրեփանք, ցր մեսրոպայ վանք. և այլք անդէին հանգուցանել անդէն ի վաղարշապատ ի գերեզմանս Գրց :

Եւ վահան ամատունի հազարապետ ոչ անսացեալ ումեք առեալ տարաւ զայն մեծաւ յուղարկաւորութի ի գիւղն իւր ոչական : Եւ լուսեղէն նշան խաչին անպակաս եղև ի վր դապաղացն, մինչև ամփոփեցին զմարմին նորա. և կատարեցին անդ զյիշատակ Գրց. զոր և ամ ընամէ տօնէին :

Եւ յետ երից ամաց վահան ամատունի կանգնեաց անդէն խորան ահեղ և սքանչելի. և զարդարեաց զայն ոսկւով և արծաթով և ակամբք պատուականօք. և զայլ և ս Գրց նշխարս անդ ի մի ամփոփեալ զետեղեաց ընդ մարմնոյ սթյն մեսրոպայ. և կարգեաց ի վերակացուի պահպանուն տեղւոյն զԹաթիկ աշակերտ նորին՝ զայր զգաստ և սրբակրօն. որ և յետոյ ձեռնադրեցաւ եպիսկոպոս բաւեոյ. և նահատակեցաւ ի պարսից յՅին ատրեստանու :

441

Իսկ յետ մահու սննն մեարդայայ՝ ըստ յանձնելոյ նորա եղին
յաթոռ հայրապետութե տեղապահ հոռութի զերեւելն յաշա-
կերտս նորա զյովսէփ քահանայ զայր հոգելի ՚ի վայոց ձորոց
ի հողոցիմ գեղջի յձէն սիւնեաց . և զի դեռ ևս ոչ էր նաե-
պիսկոպոս , բնունեաց եպիսկոպոսն սուրմակ առնէր զձեռ-
նադրութի առ Թով մի . որպէս գրէ յովհաննէս կթղիս զայս-
մանէ տես ՚ի ծանօթութիս երբորդ գրոց :

Օպյաու Ժմկաւ դարձան աշակերտք սէյն սահակայ և մե-
րօպայ, որք գնացեալ էին յուսումն հեղինական գիտուն,
ն որում գրեցաք 'ի 4Լ. ԺԷ : Եւ տեսեալ զաշխարհիս զայլ-
այլուն, զրկեալ 'ի Թագաւորուն, և մթագնեալ 'ի շառա-
ւիղէ սէյն գրիգորի լուսաւորչին, նստան 'ի սուգ՝ առեալ
զողբս 'ի բերան՝ վասն չժամանելոյ 'ի ժամ փոխման երա-
նելի վարդապետաց իւրեանց : Եւ այնուհետեւ առանձնա-
ցեալ նստան ոմանք 'ի վանդապս, և ոմանք յայլ տեղիս և
լրացուցին զԹերուն Թարգմանութեան ծառունչ գրօցն . և ան-
գագար պարապէին 'ի շարագրութիս :

Դռան ինչ Բանի, յաշարս աշակերտաց ։

Ե. Լ՝ շակերտք սթյն սահակայ և մեսրոպայ եղեն բնի
որոց զումանս յիշեցաք յընթացս պատմութե՝ ը մասնաւոր ինչ
գործոց նից, և զումանս ունիմք յիշատակել զկնի. այլ կամե-
ցեալ զամենեցունց միամեզամայն խօսիլ համարօտիւ, առա-
ջի գիցուք աստանօր զկարգ. նից:

Յովսէփ 'ի վայոց ձորոյ . սա՛ որպէս արդ՝ ասացաք՝ կարգեցաւ
յաւթուս . կէֆէկսաւթե՛ . և ապա նահատակեցաւ 'ի պարտ ընդ
նքց զԼոնդեանց :

Յօղակեփ պաղնաջի կամ՝ի պաղանաշկան տանէ . ապա քնաց լըսէին մեղորոտայ ի սամուտատ , և գործակից եղև նմա անդ ի Թարգմանուն . և առաքեցաւ լըսլ աշակերտս յեղեսիա , և ապա չորաւ ի կոստանդինուպօլիս :

Յովհանն եկեղեցացի՝ նրա յեկեղեաց գաւառէ, ընկեր յովսէփայ պաղնացոյ, և վատականակոյ սրբն մեսրոպայ:

1) և ոնդ երեց 'ի վանանդայ' գլխաւօր 'ի մէջ աշակերտաց ,
այլ լի հոգւով 'սբվ . սա անուննի և երևելի եղև յոյժ յձին
հայոց և յունաց և սրբսից' վն իւրոյ իմաստուն և հանձա-
րալից բանիոյն . զորմէ և այսպիս գրէ փարպեցին . * (որոյ
1) բանք առն հման քաղցրուն մեղու բղխէին 'ի բերանոյ արդա
1) լոյն , որ էր լսողացն ցնծուն , և ակտրժաբար զնա ծանու-
1) ցանէր վերին ազգեցուք շուսաձաձանց սոյոժառուն 'ի նմա
1) ներքին մարդոյն , և տեսակուն հրեշտականման երեսացն

$\frac{1}{2} - \frac{1}{4} = \frac{1}{4}$

June 7, 68.

Դարձե՛. 4 :

1924-25

$$1.4 \times 10^{-2} \text{ F} \cdot 28$$

1948

1) Եղիմ. 17:

Umsatzsteuern

Uffwylwch :—

Umsatz-L

2000

64100405 =

{ 444 }

,, կերպարանի . զոր և յառաջագոյն Ժմկի կալով 'ի քուն սըն ,
 ,, այրն այ մաշթոց (այն է մեարոպ) վիշապն նորին հանդերձ
 ,, և աշակերտօք իւրովք երանելեալն կորեամբ և արձա-
 ,, նաւ տեսանէին արթնութ' ճառագայթեալ շուրջ զնովա-
 ,, լոյս սաստիկ . որք անդէն և անդ . ծանեան երանելի արքն
 ,, Թա հոգւով զգտնաւ սըն , թէ նահատակութեալ կատարի .
 ,, զոր թէպէտ և նմա ոչ յայտնեցին զսքանչեղագործութեն
 ,, զտեսութի , սակայն 'ի բազում շնորհն' պատմեալ հռչա-
 ,, կեցաւ բան երեւմանս այսորիկ և : Արեւ ըստ այսմ գուշա-
 ,, կութե կատարեցաւ երանելին զեռնդ 'ի պարսս լէ սըն յով-
 սեփայ կաթուղիկոսի . որպէս ունիմք աւանդել երկար 'ի
 յաջորդ գիրսդ :

Լ. Բրահամ կմ աբէլ . սա չորաւ լէ զեռնդեայ առ պրոկդ :
 Լ. նանիա . զսա ետ ձեռնագրել սըն մեարոպ' եմս Թին սիւնեաց :
 Թաթիկ եմկս բասենոյ . սա նահատակեցաւ յատրեստան :
 Տիրայր կամ Տէր խորձենացի . սա կարգեցաւ վարժապետ
 դպրոցաց' նախ 'ի հայս , և ապա յ'Թին վրաց :
 Սուէ տարոնեցի . և սա կարգեցաւ լէ նմա վարժապետ :
 Լ. նովք . սա կարգեցաւ ուսուցիչ յաղոնանս . և ապա 'ի բաժ-
 նին յունաց լէ զեռնդեայ :

Ղանան . սա գրեթէ յոմի եղև ընկեր և օգնական եմովքայ :
 Յովնաթան . սա կարգեցաւ երէց դրան արքային աղոնանից :
 Լ. րեմիա' այր սը . սա եղև սարկաւագապետ սըն սահակայ :
 Լ. րձան արծրունի . սա գնաց վ'Թ Թարգմանութե 'ի կոստանդի-
 նուպօլիս լէ յովհաննու եկեղեցացւոյ :

Լ. նձակ . սա գնաց վասն Թարգմանութեան 'ի պաղեստին :
 Լ. օսրով . սա գնաց ընդ ընձակայ վն Թարգմանութեան :
 Ղազրիկ . սա գնաց վ'Թ Թարգմանութե 'ի միջագետս . որոյ
 անունն կոչի և զազարիկ . և այլ է 'ի զազարայ փարպեցւոյ :
 Խաչիկ կամ խաչատուր . սա յետ մահու վիշապ իւրոց շրջէր
 քարոզութե յայլեայլ տեղիս . ոնք է տեսանել յայսմա . յունվ. 7 :
 Լ. նգրէաս . սա ձգնեալ 'ի լերինս' փոխեցաւ առ նոր սրբութե :
 Ղիւտ' յ'Թէն տայոց . սա յետոյ նստաւ կաթուղիկոս հայոց :
 Յովհան մանդակունի . և սա նստաւ կթղկս . զերկոցունց զտ-
 ցանէ լէ կարգի ունիմք խօսիլ 'ի յաջորդ գիրսդ :

Լ. զնիկ կողբացի' որ և եզնակ կոչի , մին յերկեցագոյն և 'ի
 գլխաւոր աշակերտաց , քաջ հմուտ 'ի յոյն և յատրի Թարգ-
 մանութիս , և հզօր 'ի գրոնաճս բանից : Սա բաց յայլոց
 գործոց' արար և զգիրս ընդդէմ կրօնիցն պարսից և մանի-
 բեցւոց և անանից . որ և տարագրեալ է 'ի զմիւռնիս 'ի
 Թոնին հայոց . ումթա . այլայլութե ինչ շարադրութե : Ղրեաց
 և ճառս հոգեորականս 'ի վ'ի պէսպէս իրաց . ոնք աւանդի 'ի

կանոնադիրս ինչ : Սոյն այս եզրիկ եղև եպիս քաղաքանդայ
և արշարունեաց . որ և գտաւ ի ժողովն արտաշատու , զոր ա-
րար նքն յովսէփ վն պիննի տալոյ նամակացն պարսից . ոնկ է
տեսանել ի գիրս եղիշէի . յերէս . 26 . և ի գիրս փարպեցւոյ .
լն որում և աշակերտակից նր վերոյիշեալդ թաթիկ եպիս
բասենոյ՝ գտաւ յայն ժողով :

Աորին , ի կարգէ հնագոյն աշակերտաց . որ վն իւրոյ ըզ-
գաստ վաթուցն և իմաստալից բանիցն կոչեցաւ այր պան-
չէլի : Սա բաց ի բնմ գրունածոյ և ի թարգմանութեց՝ արար
և զպատմութի սքն մեքրոպայ . զորմէ տաացաք ի յառաջս .
երէս . 12 : Սոյն այս երանելիս կորին ձեռնադրեցաւ ի սքն
սահակայ յեպիստէի միոյ կողման վրաց Յին ի վր հայոց ե-
ղեւոց անդ . լն որում յիշատակէ և ինքն . զի յետ պատմե-
լոյ զգնալ սքն մեքրոպայ ի վիրս՝ յարէ . * Աւարդ՝ տե
,, զնոսա , որ յայնչափ ի մամնաւոր և ի բաժանեալ ըզ-
,, ունացն ժողովեցան միով նծարարբառ պատգամօքն , մի
,, ազգ կապեալ՝ փառաբանիչք միոյ նոյ յօրինէր . յորոց և
,, իմ անարժանիս եղեալ ի կարգ եպիստէ վիճակ , (լն այլ
,, եպիստէս Յին վրաց) , որոց առաջինն սամուէլ անուն
,, այր նք և բարեպաշտօն եպիսկոպոս կացեալ տանն ար-
,, քունականի ։

Ազգիշէ կամ եղիշա վնոյ՝ ատենադպիր սքն մեծին վարդա-
նայ մամիկոնէի և ողբական նր . սա արար զպատմութի նա-
հատակութ վարդանանց և զեռնդեանց : Վրեաց և կանոնս
ինչ խրատականս . լն որում աւանդի ի կանոնադիրս . ի Գլ .
լն : Արար և զմեկնութի արարածոյ՝ նր է գրոցն ծննդոյ , և
զյեստոնայ , և զգատաւորաց , և զհայրմերին . և զճառս ի
վր չարչարանաց նոն , և թաղման , և յարութեան . և ըզ-
գարմանալի խրատո միանձանց : Թուի թէ սա ինքն է ե-
ղիշա եպիս ամատունեաց , որ գտաւ ի ժողովն արտաշատու :
Ար և յետ վրգովման Յին հայոց զամայութիւն ինդրեալ ,
բստ աւանդելոյ յայտմաւորաց ի Գլ . 27 . ծածկեցաւ ի
մարդկանէ . և կեայր խոտաճարակ յանձանօթ վայրս Յին
մոկաց : Աւ իբրև ի յայտ ելին նա անդ , եկեալ բնակեցաւ
ի գաւառն ուրշտունեաց . ուր և վախճանեալ փոխեցաւ առ-
քն : Աւ յետ բազում առուրց եկեալ ոմանց՝ գտին զմար-
մին նր անապական . և ոչ գիտէին թէ ո՞ր իցէ . և ապա ի
նշանացն ծանուցեալ շինեցին զեկեղեցի յանուն նր . և փո-
խեցին զմարմին նորին անդ : յսկ իշխանն մոկաց եկեալ
անդր՝ հառ զգլուխ սքն և զաջն . և տարեալ եղ ի խուզն
յայն՝ ուր յայտնի եղև նա զառաջինն . և շինեաց ի վերայ
վայելուչ եկեղեցի :

Սովետս խորենացի՝ քեռորդի սքյն մեսրոպայ, երևելի ի մէջ աշակերտաց, այր հոգեւից և քաջաբան, քերթող կամ քերթողահայր անունանեալ։ Սա ի խնդրոյ բարեպաշտ աստեօտին սահակայ բաղրատունւոյ, (զորմէ ունիմք գրել ի յաջորդ գիրոսդ), գրեաց մերձ ի ծերունի իւր զպատմութի հայոց մինչև յվախճան սքյն մեսրոպայ. ընդ նմին և զախարհագրութի. զորս և գրուածեալով յիշէ գրիգոր մաղիստրոս ի Թուղթս իւր, մնենդ ի Թուղթն առ սարգիս վիշապ։ Օ այս գիրք խորենացւոյն ընթերցել սահակայ արծրունւոյ՝ գրեաց առ նա Թուղթ գովուէ. որոյ սկիզբն է. * Հրեշտակ և սպասաւոր մեծու, Թեցն քո՛ր յերկրի երկնայինդ ցուցեալ այր երկնակենցաղ, և լուսաւորիչ խաւարելոցս... որ տուարդ մեզ երկրորդ, սահակ և մեսրոպ յետ գնալոյ նց առ անձ, իւր և յետ աղայելոյ զնա՝ գալ ի վասպուրական Յ, խնդրէ ի նմանէ գրել առ ինքն զպատմութի սքանչելագործ պատկերի անձամբն, զոր բերեալ էր ի հայս բարթուղի մէսս առաքեալ։ Բ. որ գրեաց և խորենացին զպատմականի խոնարհութեամբ. որոյ սկիզբն է. * Օ յորդուի առատութե, անձային հոգւոյն իւր։ Բ. ի սկզբան անդ յարգանք գովելով զերկուս իշխանութիս արծրունեաց և բազրատունեաց՝ սքանչելի իմն գուշակութիւն առաջի առնէ առ յայց ցուցեալ նմա. զորոյ զբանսն ի դէպ է աստանոր կարգել ի վկայութի սրբութե առն մեծի. * Վե՛զ ասեմ ասե իշխանդ արծրունեաց. եցոյց ինձ անձ, զի յորդուոց քոց երեք եղբարք վն քսի ի մահ մատնեալք երկուքն արեամբ վկայք լինին քսի. և մինն վրիպեալ ի նցէ՝ և ոչ յայսմ վայելէ. վն նոցա անձ զթագն Թագաւորին սենեքերիմայ, յորդիս քո դարձուցեալ յերկարաձգէ յերկրի։ Եւ բազրատունւոյդ ասեմ. յիշէ անձ զբանսն իւր առ աբրահամ, եթէ Թագաւորք ի բէն ելցեն. և Թագաւորք ի դըճին։ Եւ այլ ինչ ունիմ ասել ձեզ, յորժամ անձ մեր տացէ, անձանել։ Եւ ոմ գուշակեացն, անձն անվրէպ կատարեցան, ըստ որում ունիս տեսանել ի կարգի պատմութեանս յերդ և ի չորդ գիրոս։ Եւ յետ այսր գուշակութեան կարգէ և զպատմութիւն պատկերին. զորմէ գրեցաք Գլ. Ժ. երէս. 297. Եւ յայսոցիկ գործոց արար խորենացին և զգիրս պիտոյից ի խնդրոյ Թեոդորի ուրումն, զորմէ ասի լինել աշակերտ նորուն։ Վրեաց և զբաղում ճառս և զներբողեանս. ընդ որս և զներբող ի սքն հախիսիմէ։ Եւ ըստ և զպէսպէս շարականս համեղս և ոգեշարժս, զճրագաւորի ուրախացիրն. և զկարգ ծննդեան, և զհարցոյն յարութեան, և զառաջին պատկեր հոգեգալստեան, վարդա-

վառի.

1. 5. 441

վառի, և վերափոխման, և զմեծացուցեքն. ևս և զմեղե-
գիս. անդադար պարապեալ ի յօրինուածս գրոց և ի թարգ-
մանութիս մինչև ցծերութի իւր. ուն և ինքն վկայէ մօտ
ի վախճանս պատմագրութե իւրոյ. 7. 65: Այլ զի էր նա
ի խորնի աւանէ, անուանեցաւ խորենացի. և որովհետեւ
այն աւան էր յերկրին տարօնոյ, կոչեցաւ յովանց նաեւ տա-
րոնեցի: Սա ինքն երանելիս՝ յետ վախճանի եղնակայ երի-
ցագոյն աշակերտակցին իւրոյ՝ ձեռնադրեցաւ ի տեղի նորա
եկեղիս գաւառին բազրեանդայ և երկրին արշարունեաց՝ այն
է կամտարականաց. բստ որում գրի ի կարգս եկեղիսայն ար-
շարունեաց, որ գտանի և ի վերջ կանոնագրոց. զնոյն ա-
ւանդէ և ասողիկն ստեփաննոս տարանցի. 8. 6. և. 7.
2. ևս և սամուել երէց, և կիրակոս: Այլ ուն գրեն երեքին
սք, աշակերտ սորա եզրաս անգեղայի՝ քի յանգեղ տանէ,
ուսոյց զճարտասանութի ի հայս:

(2)

Սամբէ, կրտսեր եղբայր մովսիսի խորենացւոյն, վերծա-
նող կոչեցեալ: սա արար զճառս ի գալուստ ին յեկմ յա-
ւուր արմաւենեաց. և այլ բնմ գրուածս. թող զթարգ-
մանութիսն:

(3)

Ղաւիթ, քեռորդի խորենացւոյն, ի գաւառէն հարքայ ի
գեղջէն ներգինայ առ սահմանօք տարօնոյ. որ վն քաջա-
վարժ գտանելոյ ի փիլիսոփայութե՝ կոչեցաւ անյաղթ: Այ-
լոր սա զքերականութի, և զգիրս սահմանաց և էակաց,
և զմեկնութի գրոց ինչ արիստոտելի. և թարգմանեաց բզ-
գիրս ներածութեցն պորփիւրի. ասաց և զներբողեանս ի
ճնունդ ին, և զբարձրացուցեքն ի սք. խաչն կենարար:
(Թաթուլ, որ ի գիրս ասողիւյ. 7. 2. անտոն ևս կոչի).
սա յետ մահու սքին մեարդայ բնակիւր բնմ ձգնութի ի
սահմանս գաբեղենից մերձ ի կաղզունս ի քարանձաւս լե-
րանց ի տեղին վիշտպաձոր կոչեցեալ, որ և գաղանածակք
ասի. և անդ փոխեցաւ սու ձմ. ուստի և տեղին անուա-
նեցաւ Թաթլոյ վանք:

Սարոս՝ երէց եղբայր Թաթլոյ. սա գաւառիկն ձգնէր լե հա-
րազատին իւրում. և յետ ժամանակաց գնացեալ բնակի-

յաւ խոտաբուտ կենօք 'ի փապարս մայրի ձոր կոչեցեալ տեղւոյն • ուր գտեալ զնա ոմանց՝ շինեցին վանս զի նր • և նա կեցեալ անդ մինչև 'ի խոր ծերութի 'ի փոխեցաւ առ քո • և տեղն այն կոչեցաւ գիւտի վանք , ըստ որում անդ գտին զսքն : Սոցա երկոցունց աշակերտեցաւ և թումաս ալ սք և առաքինակրօն : () սոցանէ կարես տեսանել յայտմաւորս •

սեպ • 30 • դեկ • 30 • և հարսի • 6 :

1) ազար փարպեցի • սա թէպէտ և չէր յատուկ աշակերտ սքն սահակայ և մեսրոպայ , բայց տեսեալ էր զնս , և 'ի աղայութե ուսեալ էր ինչ ինչ 'ի դպրատան նց • և յետ մահու նոցին աշակերտեալ եղև երանելոյն աղանայ : Իսկ այս աղանս՝ ըստ գրելոյ նորին զազարու՝ էր ազգաւ արծրունի , որդի փասակայ ուրումն եղբօր տաճատայ և գոտորդի • և մինչդեռ 'ի տիւ մանկութե էր , թողեալ զամ փայելչութի կենցաղոյս՝ չղբաւ յանապատս • և կեցեալ ընդ արս ընտիրս և իմաստունս՝ ստացաւ զվարս հրեշտակային : Եւ ըստասելոյն զազարու , * ոչ երբէք 'ի կեանս իւրում ընտրեաց , ժամ աղօթից , այլ՝ զտիւ և զգիշեր անհանգիստ նմա , ժամ աղօթից էր : Եւ այսպիսի կենցաղավարութե կատարեալ զընթացս իւր՝ հանգեաւ 'ի քո • և եղաւ 'ի մատուան միում յաւանն աղամակերտ յօն արծրունեաց • որոյ և յիշատակն պատուեալ լինէր յեկեղեցիս հայոց և վրաց և աղուանից : Սմա աշակերտեալ սոյն այս զազար՝ ստացաւ և ինքն զվարս սքն • և ապա 'ի Ժմկս մարզպանութե վահանայ մամիկոնոյ կարգեցաւ վերակացու դասուց կրօնաւորաց : Եւ արս սա զպատմութի հայոց՝ սկսեալ 'ի բաժանմանէ թագաւորութե մինչև 'ի ժամանակս իւր • ուն և յիշեցաք 'ի յաւանքս • Երես • 14 :

Իսկ վն այլոց աշակերտաց չունիմք ինչ աւանդեալ 'ի գիրս • բայց գիտեմք , թէ կային և այլք բազումք յոյժ • * զորս , չեմք բաւական (ասէ կորիւն) ընտնանցն նշանակել : Եւ անտարակոյս եմք , թէ նք ևս շարադրեցին բազում մատեանս , և յօրինեցին ազգի ազգի ճառս գեղեցիկս • և թարգմանեցին զգրուածս օրց հարց և նախնի իմաստասիրաց • յորոց բրտնաջան վաստակոցայժմ գոյն արդասիք դուն ուրեք երևին 'ի միջի • զի կէսք կորեան , և կէսք յանկեան ուրեք գաղեալ կան լուեալք և աճիւնացեալք : Կարես ըզվարս սոցա՝ զոնէ զոմանց տեսանել 'ի հին ճառքնախրս , և 'ի ձեռագիր յայտմաւորս • Բեր • 19 • և 27 • և սեպ • 17 • և 30 • և նոյեմբ • 25 • և և յայլ գիրս պատմութեց հայոց : Սոցա ամենեքին հարք մեր հարազատք և ծնողք ըն հոգւոյ՝ յետ սքն սահակայ և մեսրոպայ , երանաշնորհ վնայաց օք և

երա

Երանելի աշակերտք : Սոքա պսակք պարծանաց արամեանս
աղին , և փառք վայելչութեան հայաստանեայց եկեղեցւոյ :
Սոքա հաստատութի սոյ կրօնի , և զարդ գեղեցիկ որդւոց
նորոյ սիրնի : Երեւան սոքա իբրեւ աստեղք լուսափայլք ,
որք ծագեցին մեզ զնշոյլ իւրեանց յայնպիսի ժամանակի ,
յորում եհաս յձ մեր խաւար գիշերոյ 'ի բռնութենէ պար-
սից , և սկսաւ տիրել ստուեր կրակապաշտութեան , և լցաւ
տարակուսանօք դառն աղետից , և հեղեղեցաւ արեամբ նա-
հատակելոց . ամ ուստեք՝ յոմի վիշտք և հալածանք հա-
նապազորդեալք՝ 'ի խտութենէ օտար թաղաւորաց , և 'ի
նենգութենէ ընտանի թշնամեաց : Օ որոց չհանդուրժեալ
խորենացւոյն խօսիլ ըստ կարգի , ոչ ևս յաւելու գրել ինչ .
այլ աւարտէ աստուծոյ զպատմութի իւր : Եւ սակայն յողբան
անդ՝ զոր արար 'ի վախճան գրոցն . 42 . 68 . զմին բովան-
դակէ համառօտ յայս բան . * (վաղաւորք (օտարք) առ տի-
" բեալք՝ խիստք և չարաչարք , բեռինս բառնալով ծանունս
" և դժուարակիրս , հրամանս տալով սաստիկս և անտա-
" նելիս . վերակացուք անհարթարարք՝ անողորմք . սիրե-
" լիք դաւաճանեալք , և թշնամիք զօրացեալք . հաւատք
" վաճառեալ ընդ ղնոտի կենցաղոյ . հէնք եկեալ անհատք
" և յօլովից կողմանց . գերփութն տանց , և յափշտակութի
" ստացունաճոց . կապումն գլխաւորաց , և բանաք յայտնեաց
" (քր երեւելի արանց) . յօտարութիւն վտարումն ազա-
" տաց , և անթիւ նեղութիւնք ռամկաց . առումն քա-
" ղաքաց , և քանդումն ամրոցաց . աւերումն աւանաց , և
" հրդեհումն շինուածոց . սուք անբաւք , և հիւանդու-
" թիւնք և մահք բազմօրինակք ॥ : Օ այսմ նմէ՝ զորոց
ընդարձակ գրեն մեծն եղիշէ ականատես , և զազար փար-
պեցի ժամանակակից , առաջի կայ մեզ խօսիլ 'ի յաջորդ
գերբէ երրորդ :

